

Часопис за политичку теорију и праксу

Издавач

Фондација за српски народ и државу

За Издавача

Бојана Радаковић, директор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

Проф. др Зоран Јевтовић

Политика

Проф. др Урош Шуваковић

Спољна политика и међународни односи

Иван Мркић, амбасадор

Европско право и политички систем ЕУ

Проф. др Бранко Ракић

Доц. др Зоран Чупић

Геополитика

Др Љубиша Деспотовић, научни саветник

Одбрана и безбедност

Др Радослав Гаџиновић, научни саветник

Историја

Проф. др Марко Атлагић

Проф. др Далибор Елезовић

Култура

Мр Бојана Борић Брешковић

Екологија

Проф. др Дарко Надић

Медији и друштво

Проф. др Дејан Вук Станковић

Часопис излази три пута годишње.

Први број часописа *Напредак* изашао је
на Видовдан, 28. јуна 2020. године

Тираж: 500 примерака • Штампач: Бирограф, Београд

Адреса Редакције: Палмира Тољатија 5, Београд

<http://dev.fondacijasnd.rs/casopis-napredak>

Радови се пријављују електронски

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

32(497.11)

НАПРЕДАК : часопис за политичку теорију и
праксу / главни и одговорни уредник Зоран Јевтовић.
- [Штампано изд.]. - Vol. 1, no. 2 (2020)- . - Београд :
Фондација за српски народ и државу, 2020 - (Београд :
Бирограф). - 24 cm

Три пута годишње. - Друго издање на другом медијуму:
Напредак (Београд. Online) = ISSN 2683-6114
ISSN 2683-6106 = Напредак (Београд)
COBISS.SR-ID 15570185

Vol. I / No. 2 2020.

Садржај | Content

Чланци | Articles

- Александар Боцан-Харченко
Спољна политика Русије и руско-српски односи 7
Alexander Botsan-Kharchenko
Russian Foreign Policy and Russian-Serbian Relations
- Ирина Бусева Давидова
Мозаично уређење храма Светог Саве 17
Irina Buseva Davidova
The Mosaic Decoration of the Temple of Saint Sava
- Вања Н. Глишин
Српски народ под империјалном пресом – положај у геополитичком чвору 47
Vanja N. Glišin
Serbian people under imperial pressure – the position in a geopolitical knot
- Виолета Р. Кеџман
Европска агенда медијске писмености 65
Violeta R. Kezman
European Media Literacy Agenda
- Марко П. Атлагић
**Хрватски научници и државници фалсификатори броја жртава концентрационог логора
Јасеновац из времена НДХ 1941–1945. године 79**
Marko P. Atlagić
**Croatian scientists and politicians falsifying the number of victims
in the Jasenovac concentration camp in the ISC from 1941 to 1945**

Мирољуб С. Јевтић	
Савремени проблеми арапског света.	101
Miroljub S. Jevtić	
Current Problems in the Arab World	
Зоран И. Чупић	
Природа и карактер Европске уније и проблем представничке демократије.	113
Zoran I. Čupić	
The nature and character of the European Union and the problem of representative democracy	
Срђан М. Перишић	
<i>Повраћајак Русије – Русија у 21. веку.</i>	127
Srdjan M. Perisić	
<i>The return of Russia - Russia in the 21st century</i>	

Прикази књига | Book Reviews

Невен Д. Обрадовић	
Медији у служби фабриковања сукоба.	143
Предраг Ђ. Бајић	
Друштвене мреже и криза демократије на примеру Фејсбука	147

Чланци | Articles

Александар Боцан–Харченко

Амбасадор Руске Федерације
у Републици Србији

УДК 327(470)
327(470:497.11)"2020"
Кратко саопштење

Спољна политика Русије и руско–српски односи

Сажетак: У чланку се даје кратак преглед основних принципа спољне политике Русије и њихове реализације у оквиру стратешког партнерства између Русије и Србије.

Године 2020. свет обележава међусобно повезане јубилеје, 75 година од Победе у Другом светском рату и 75 година од оснивања УН. Русија, као један од главних архитеката Светске Организације, залаже се за учвршћење централне улоге УН у међународним пословима, јачање полицентричног и праведног светског поретка на бази универзалних међународноправних норми, пре свега Повеље УН.

Неопходно је повезивање процеса интеграција у различитим регијама света. Председник Руске Федерације Владимир Путин покренуо је у те сврхе иницијативу формирања Великог Евроазијског партнерства.

Схватајући своју посебну одговорност за одржавање мира и безбедности, Русија је посвећена заједничком раду са свим заинтересованим земљама ради формирања глобалног простора једнаке и недељиве безбедности и стратешке стабилности и спроводи политику решавања кризних ситуација дипломатским путем.

Русија је опредељена за даљи динамични развој узајамно корисне сарадње са Србијом по широкој лепези праваца. Кључан значај при томе има поверљив политички дијалог на највишем нивоу. Руски став о решавању косовског питања је непроменљив и темељи се на резолуцији СБ УН 1244.

Кључне речи: Русија, спољна политика, руско-српско стратешко партнерство, централна улога УН, полицентрични светски поредак, одржавање мира и безбедности, Велико Евроазијско партнерство, решавање косовског питања

Година 2020. – 75. годишњица Велике Победе и оснивања УН

Ове године свет обележава значајне међусобно повезане јубилеје, 75 година од Победе у Другом светском рату и 75 година од утемељивања Организације Уједињених нација.

Године 1945. савезници у антихитлеровској коалицији, часно издржавши стравична искушења и сломивши нацизам, удружили су напоре да поставе чврст темељ за нови светски поредак, заснован на начелима колективне безбедности и равноправне међудржавне сарадње. Повеља УН, која је ступила на снагу

24. октобра 1945. године, и даље је камен темељац савременог система међународног права, док је УН најважнији механизам одржавања мира и безбедности, захваљујући којем човечанство већ три четвртине столећа не зна за страхоте глобалног сукоба, али је истовремено и незамењив форум за заједничко тражење и разрађивање компромисних решења, који нема еквивалената када је реч о легитимности и репрезентативности.

Русија, као један од главних архитеката УН, залаже се за даље учвршћивање централне улоге Уједињених нација у координацији међународних послова, јачање мултилатералних основа међудржавних односа и светске економије на основу универзалних правних норми, пре свега Повеље УН, с нагласком на безусловном поштовању суверенитета свих земаља и неприхватљивости мешања у њихове унутрашње послове. Русија иступа у корист продубљивања сарадње на социјалном, економском, еколошком и осталим правцима деловања Уједињених нација.

У догледној будућности је суштински важно да сталне чланице Савета безбедности УН, потврђујући своју посебну одговорност за одржавање међународног мира и безбедности, одрже састанак на највишем нивоу посвећен тражењу колективних одговора на савремене изазове и претње. С обзиром на прву позитивну реакцију свих земаља „петорке“ на такав предлог Председника Руске Федерације Владимира Путина, рачунамо да ће се лидери у оквиру поменутог догађаја састати лично, чим дозволе околности. Састанак сталних чланица СБ УН имао би дубоко симболичан значај јер би показао

заједничку посвећеност духу савезништва, високим идеалима и вредностима које нам је оставила у аманет велика генерација победника.

Заборављање прошлости, напротив, може да доведе до катастрофалних последица. Нажалост, 75 година касније, поуке Другог светског рата нису очигледне свима. Не јењавају неморални покушаји да се изврну документоване историјске чињенице, ревидирају несумњива решења Нирнбершког трибунала, омаловажи жртвени ослободилачки подвиг Совјетског Савеза који је дао одлучујући допринос победи над човекомрзачком идеологијом нацизма, оправдају ратни злочинци и колаборационисти и из историје избрише штетна западна политика попуштања агресору, која је била увод у светску трагедију.

Циничан подтекст таквог деловања је очигледан. Преписавши историју, може се несметано повлађивати агресивном национализму зарад решавања дневнополитичких задатака, промовисати такозвани „поредак заснован на правилима“ уместо општепризнатих норми међународног права, развијати тезу о томе да главно послератно достигнуће наводно није утемељивање УН, него јачање „трансатлантске солидарности“ и стварање НАТО-а.

Русија аутомевиди директну претњу утемељеним вредностима демократије и људских права, као и међународној и регионалној безбедности. Приоритет и даље треба да буде уједињавање свих здравих политичких снага ради супротстављања ревизији историје Другог светског рата и обнављању извитоперених идеја супериорности једне нације, вере, културе над другима. Драго нам је да наше оцене дели апсолутна већина

Парадна јединица Војске Србије на војној паради у част 75. годишњице Победе у Великом Отаџбинском рату 1941–1945. године. Почасни гост Параде Победе 2020. године је био Председник Србије Александар Вучић.

24. јун 2020. године, Москва

Фото: kremlin.ru (званични сајт Председника Руске Федерације)

чланова међународне заједнице. То потврђује годишње гласање у Генералној скупштини УН на иницијативу Русије о нацрту резолуције о борби против глорификације нацизма. Године 2019. документ су коспонзорисале 62 државе, укључујући Русију и Србију, што је рекордан број. Резолуцију су подржале укупно 133 државе.

Руско–српско стратешко партнерство

Током недавног састанка с Председником Србије Александром Вучићем у Кремљу, 23. јуна 2020. године, Председник Русије Владимир Путин истакао је „посебне по свом карактеру,

веома добре савезничке односе“ између наших земаља. Кључну улогу у свестраном развоју руско-српског стратешког партнерства има поверљив политички дијалог на највишем нивоу. Наше народе уједињују историјска, духовна и културно-цивилизацијска блискост, искрене узајамне симпатије и поштовање, као и вишевековно братство по оружју.

Спроводећи избалансирану, независну спољну политику, залажући се за праведан светски поредак и поштено испуњавање међународноправних обавеза, Москва и Београд ефикасно сарађују поводом питања актуелног међународног дневног реда на различитим међународним форумима, укључујући УН, ОЕБС, Савет Европе.

Русија и Србија су јединствене у ставу да је неопходно очувати историјску истину и да је недопустива ревизија резултата Другог светског рата. Дубоко смо захвални српској страни што чува сећање на подвиг совјетских војника који су дали своје животе ради ослобођења Југославије, а такође и на поштовању и пажњи коју посвећује споменицима.

Динамично и успешно, строго у оквиру међународног права, јача руско-српска војнотехничка сарадња.

Остварују се – упркос свим ограничењима проузрокованим пандемијом коронавируса – велики инфраструктурни и енергетски пројекти водеће заједничке компаније „НИС“, „Руских железница“ и компаније „Силовије машини“. Крак магистралног гасовода „Турски ток“ гради се према плану. Ти пројекти, који обухватају сфере суштински значајне за социјално-економско благостање земље, имају стратешки карактер

не само у контексту билатералних односа него и у смислу економског развоја региона и целог континента. Добре перспективе се појављују у пољопривреди, индустријској кооперацији и у области високих технологија, укључујући дигитализацију и коришћење атомске енергије у мирне сврхе. Напредују међусобне трговинско-инвестиционе везе. Минуле године обим робне размене износио је више од 2,5 милијарди америчких долара, што за 22% надмашује показатељ из 2018. године. Заинтересовани смо за раст робне размене и диверзификацију њеног садржаја.

Интензивно се надограђују хуманитарни и културни контакти. Две сестринске цркве, Руска и Српска православна црква, развијају дијалог чији су циљеви одржавање слоге у православном свету и промовисање идеала миротворства. Прави симбол нашег чврстог духовног јединства је величанствен Храм Светог Саве у Београду, унутрашњем уређивању којег је дала знатан допринос руска страна.

Формирање праведног и одрживог светског поретка

Русија непрестано посвећује пажњу обезбеђивању одрживог глобалног развоја уз потпуно поштовање централне улоге УН. Наглашавајући неповратан карактер децентрализације светског привредног и људског потенцијала и његово премештање у Азијско-пацифички регион, свестрано подржавамо природан процес успостављања полицентричног, праведног, демократског система међународних односа, у оквиру којег би се хармонично узимали у

Председник Русије Владимир Путин је уручио Председнику Србије Александру Вучићу Орден Александра Невског за велики лични допринос развоју сарадње са Русијом. 17. јануар 2019. године, Београд
Фото: kremlin.ru (званични сајт Председника Руске Федерације)

обзир ставови свих учесника међународне комуникације.

Објективна стварност је таква да се решавање насушних светских питања у „ексклузивним клубовима“ више не чини могућим. Захтевима данашњице, према нашем мишљењу, одговарају међудржавна удружења која се у свом раду руководе принципима колегијалности, равно-

правности, цивилизацијске разноликости, одустајања од тврдих блоковских приступа. Један од примера је Група 20, у којој су заступљени интереси многих водећих центара економског раста и политичког утицаја. Исте вредности дефинишу сарадњу у форматима БРИКС (Бразил, Русија, Индија, Кина, Јужноафричка Република) и ШОС (Шангајска организација

за сарадњу), којима ове године председава Русија, као и у оквиру Заједнице независних држава, Организације Уговора о колективној безбедности и Евроазијске економске уније.

Безалтернативност глобалног „дипломатског концерта“ постала је још очигледнија у светлости стихијског ширења коронавируса које је радикално променило уобичајен начин живота у свим земљама света без изузетка. Савладавање политичких и друштвено-економских последица коронакризе захтева консолидацију међународних напора без преседана, конструктивно повезивање капацитета суверених држава. Пример такве сарадње је ефикасан заједнички рад Русије и Србије на суздржавању епидемије COVID-19.

Сматрамо да је неприхватљива политизација проблематике коронавируса и да су неодговорни покушаји да се с тим у вези дискредитују поједине државе или организације система УН. Наглашавамо да је током ванредног самита Групе 20, 26. марта 2020. године, Председник Руске Федерације Владимир Путин изнео предлог да се формирају „зелени ходници“, слободни од трговинских ратова и санкција, за међусобне испоруке лекова, намирница, опреме и технологије. Русија је такође подржала позив Генералног секретара УН Антонија Гутереша странама регионалних оружаних сукоба о хитном обустављању ватре.

Међународна економска сарадња. Формирање Великог Евроазијског партнерства

Русија се залаже за развој отвореног, недискриминаторног, мултилатералног трговинског

система и поштовање транспарентних правила Светске трговинске организације. Само је на тај начин могуће обезбедити успешно обнављање светске економије. Посебан значај у том контексту има задатак хармонизације интеграционих пројеката у различитим деловима света.

Председник Руске Федерације Владимир Путин покренуо је иницијативу о формирању Великог Евроазијског партнерства од Атлантика до Тихог океана, отвореног за све земље континента. Такав интеграциони концепт, који се темељи на принципима међународног права и транспарентности, омогућио би да се максимално разоткрију предности нашег заједничког евроазијског региона и створи заједнички простор безбедности и стабилности.

Користан допринос том процесу могло би дати ступање на снагу Споразума о зони слободне трговине између Србије и Евроазијске економске уније, потписаног у јесен 2019, који узима у обзир најнапреднију праксу трговинске либерализације.

Откривању значајних могућности евроазијске сарадње могле би да се придруже и земље Европске уније. Упркос бројним спекулацијама, Русија је заинтересована за снажну и независну ЕУ. Русија и Европска унија су и даље значајни економски партнери, највећи суседи, који могу да снесу заједничку одговорност за мир, просперитет и безбедност на западу Евроазије. Русија никад није спречавала намере балканских земаља, укључујући Србију, да се придруже ЕУ. Важно је да то не нанесе штету нашим билатералним односима.

Руководство здружене јединице Оружаних Снага Русије ангажоване у борби против епидемије коронавирусне инфекције на територији Србије примио је Председник Србије Александар Вучић. 25. април 2020. године, Београд

Фото: mil.ru (званични сајт Министарства одбране Руске Федерације)

Јачање међународне безбедности

Као стална чланица Савета безбедности УН, Русија потпуно схвата своју посебну одговорност за одржавање мира и безбедности и усмерена је на заједнички рад по том питању са свим

заинтересованим државама. Спроводимо доследну линију регулисања кризних и конфликтних ситуација дипломатским путем.

Нема сумње, много је теже договарати се, него истицати једностране захтеве и ултиматуме. Међутим, само компромисна решења обезбеђују

сигурност и транспарентност у међународним пословима.

Такав приступ је неопходан да би почели конкретни преговори о параметрима система једнаке и недељиве безбедности у Евроатлантику и Евроазији. Тај задатак је постављен у више наврата на највишем нивоу у документима ОЕБС-а.

Исти императив Русија следи, наглашавајући неопходност дијалога на свим нивоима, од стручног до политичког, када је реч о проблемима стратешке стабилности у условима опасних корака које предузимају САД како би демонтирале међународноправну архитектуру контроле над наоружавањем, разоружавањем и неширењем оружја масовног уништења, која је стварана деценијама. Русија ће наставити да стриктно испуњава своје међународне обавезе у тој сфери, тражећи исто од других партнера.

Деструктивна линија НАТО-а на приближавање војне инфраструктуре руским границама, рекордан пораст војних трошкова и повећан обим све учесталијих вежби изазива мањак поверења и ескалирање напетости у Евроатлантику и ствара ризике по безбедност самих чланица алијансе. При томе, пажња и ресурси одвлаче се са реалних претњи, као што су тероризам и међународни организовани криминалитет, на измишљене претње. Русија је више пута предлагала НАТО-у да крене путем војне суздржаности. Са своје стране одустали смо од одржавања великих вежби близу граница земаља учесница Североатлантске алијансе. Али у НАТО-у засад не испољавају спремност да предузму исте кораке.

Високо ценимо одговорну, суверену политику Београда усмерену ка очувању војне неутралности.

Русија и Србија се придржавају заједничког става о супротстављању трансграничним изазовима. Важну етапу на том плану представља склапање у јуну 2020. године руско-српског међувладиног Споразума о сарадњи у борби против тероризма.

Русија је један од главних чинилаца глобалног система управљања ванредним ситуацијама. Руско-српски хуманитарни центар у Нишу, који функционише на основу међувладиног споразума између наших земаља, делотворно доприноси уклањању последица елементарних непогода у Србији и региону Југоисточне Европе, озбиљно ради на размирирању, организује велике тематске вежбе и системске припреме спасилаца и ватрогасаца.

Решавање косовског питања

Разматрајући проблематику међународног мира и безбедности, посебну пажњу посветићемо ситуацији у вези са Аутономном Покрајином Косово и Метохија у саставу Србије.

Руски став о решавању косовског питања је непроменљив. Темељну улогу у решавању косовског питања и даље има Резолуција СБ УН 1244. Разговор о будућим узајамним односима између Београда и Приштине може да дâ резултате само уз стриктно поштовање норми међународног права, законитих интереса и забринутости косовских Срба. Стране саме треба да се споразумеју, а контрапродуктивни су форсирање „дефинитивне нормализације“,

наметање унапред припремљених рецепата и временских оквира.

Полазимо од тога да Европска унија, коју је Генерална скупштина УН овластила да посредује у дијалогу између Београда и Приштине, треба да непристрасно и ефикасно испуњава своје обавезе и да настоји да се остваре раније постигнути договори, које данас косовски Албанци отворено игноришу. Прворазредни значај имају формирање Заједнице српских општина на Косову и решавање комплекса најоштријих питања везаних за избеглице и интерно расељена лица.

Подржаваћемо све напоре који ће помоћи Београду и Приштини да постигну чврсто, одрживо и обострано прихватљиво решење. То решење треба да одговара међународном праву и, будући да је реч о обезбеђењу међународног мира и безбедности, треба да га одобри Савет безбедности УН. Као што је у више наврата наглашавао Председник Руске Федерације Владимир Путин, Русија ће се сложити само са

оним решењем које ће задовољити саме Србе који бране своја законита права и интересе на Косову.

* * *

Русија, као једна од водећих светских држава, извозник и гарант безбедности и стабилности, опредељена је за конструктивну агенду. Наставићемо да играмо важну улогу у хармонизацији глобалних послова, да сарађујемо са свим земљама које су спремне за заједнички рад основан на принципима транспарентности и дијалога уз узајамно поштовање и пажљиво узимање у обзир интереса и забринутости. Само удружено можемо да учинимо свет стабилним и безбедним и осигурамо одржив развој, просперитет и благостање свих земаља и народа.

Руководећи се тим схватањем, намеравамо да и убудуће улажемо енергичне напоре за учвршћивање и обогаћивање стратешког партнерства са Београдом.

| 15

Alexander Botsan-Kharchenko

Ambassador of the Russian Federation
in the Republic of Serbia

Russian Foreign Policy and Russian-Serbian Relations

Summary

The article outlines the basic principles of Russian foreign policy and traces their implementation in the context of the strategic partnership between Russia and Serbia.

In 2020, the world celebrates related jubilees, the 75th anniversary of the Victory in the Second World War and the establishment of the UN. Russia, as one of the principal architects of the World Organization, advocates the

strengthening of the UN central role in international affairs and fostering a polycentric and fair world order based on the rule of international law, primarily the UN Charter.

Harmonization of integration processes in various parts of the world is essential. To that end, President of the Russian Federation Vladimir Putin introduced the initiative of the Greater Eurasian Partnership.

Conscious of its special responsibility for maintaining peace and security, Russia is committed to promoting political and diplomatic settlement of crises and working with all interested countries in order to build a global common space of equal and indivisible security and strategic stability.

Russia aims at further dynamic development of mutually beneficial cooperation with Serbia across a wide range of fields. A trust-based high-level political dialogue plays the decisive role. Russian stance on the Kosovo settlement remains unchanged and is based on UN SC Resolution 1244.

Keywords: Russia, foreign policy, Russian-Serbian strategic partnership, polycentric world order, maintenance of peace and security, Great Eurasian Partnership, Kosovo settlement

Ирина Бусева Давидова ^[1]

Руска академија уметности
Москва (Руска Федерација)

УДК 726.54:738.5(497.11)

726.54(497.11)

Оригинални научни рад

Мозаично уређење храма Светог Саве^[2]

Сажетак: Свети синод Српске православне цркве и државно руководство Републике Србије уз братску помоћ Владе Руске Федерације и њеног Одељења за спољне црквене везе Московске патријаршије ових дана завршавају са уређењем Храма Светог Саве. Јединствена стилистика уметничког решења Николаја Мухина у пуној је хармонији с архитектуром цариградске Свете Софије и најбољих примера византијске и средњовековне српске уметности. У припадајућем широком луку сваке куполе Храма Светог Саве налазе се по четири представе, груписане према смислу и хронологији јеванђелске историје, како би се верно приказао земаљски живот Христа и Богородице кроз најважније догађаје. Богат и оригинални иконографски програм мозаика и иконостаса задивљују снагом уметничког израза више од три стотине уметника ангажованих у њиховом стварању. Концептуални чвор унутрашњости: купола, поткуполни простор, пандатиф и главни лукови, са предивно декорисаним олтарским простором омогућили су да завршетком неимарског подухвата свет и Србија постану богатији за један од најлепших и најмонументалнијих споменика хришћанства данас.

Кључне речи: Храм Светог Саве, мозаици, православна уметност, канонизовани владари Србије, архитектура, Николај Мухин

Судбина Храма Светог Саве у Београду сложена је и знаменита. Грандиозна идеја, достојна спомена на великог српског свеца, родила се крајем XIX столећа, али се подизању храма приступило тек 1935. године. За четири године зидови су достигли висину од 12 метара, али је градња била убрзо прекинута због избијања

Другог светског рата. По његовом завршетку, у социјалистичкој Југославији није могло бити ни помисли о подизању „објекта религиозног култа“: неизграђени храм коришћен је као гаража. Прљавштина, машинско уље, бензин каљали су земљу на којој су османски освајачи предали огњу благодетне мошти Светог Саве. Како се не

[1] irina-buseva@yandex.ru

[2] Овај текст се први пут објављује у часопису „Напредак“, а приређен је за монографију *Храм Светиої Саве* (издавачи Храм Светог Саве и Службени Гласник, Београд, 2020.)

сетити јеванђелских речи: „[...] угледасте гнусобу опустошења, о којој говори пророк Данило, гдје стоји на мјесту светоме“ (Мт. 24–15).

Но, уистину, неће се постидети ко се у Господа нада. Прилике су се промениле, честа обраћања властима најзад су дала учинка те су 1985. обновљени грађевински радови. Прошло је још безмало двадесет година док светла мермерна оплата огромног храма, висине преко сто метара, није засјала изнад града. Вернике су унутра пак дочекивале сиве бетонске конструкције, голи зидови од опеке и мирис влаге... За уређивање ентеријера нису била потребна само велика средства него и велики број уметника који владају умећем православног монументалног живописања. Свестан укупне сложености тог задатка, Свети синод Српске православне цркве и државно руководство Републике Србије обратили су се Влади Руске Федерације у сарадњи са Одељењем за спољне црквене везе Московске патријаршије, с молбом за подршку у уређењу Храма Светог Саве.

У Москви је 16. марта 2012. потписан Протокол између Министарства културе Руске Федерације и Министарства спољних послова Републике Србије о руском учешћу у радовима на уређењу ентеријера Храма. У складу с Протоколом, у јуну 2013. формирана је руско-српска радна група, а у лето 2014. објављен Сверуски отворени конкурс за пројекат уређивања унутрашњости Храма Светог Саве у Београду. Учеснике је постављен захтев да

до детаља разраде унутрашњи изглед храма и притом успоставе стилско јединство простора, препознатљивост представљених ликова и везу с традицијом. Главни задатак је био да се Храм уреди у читљивом и препознатљивом маниру, али да се његовом декорисању истовремено дâ уникатност. Конкурс је имао и „основни мотив“ – даљи развој и учвршћивање пријатељских односа међу братским народима Србије и Русије, потврђивање плодотворности вековне традиције језичких, духовних и културних веза.

Од учесника конкурса тражено је да разраде кључни концептуални чвор унутрашњости: куполу, поткуполни простор, пандатифе и главне лукове, а по жељи и декор олтарског простора. Испуњење тог задатка дало је могућност да се у сваком пројекту уоче општи стил уметничког решења и особености изабраног пластичног израза. На крају су представљена четири пројекта с којима се могло детаљно упознати у дворанама Руске академије уметности.^[3] Сви су се истицали високим професионалним нивоом, али су три решена у ретроспективном стилу, а један – у изразито савременом маниру. Експресија форми, изразит, интензиван колорит, занимљива стилизација детаља овог пројекта остављали су снажан утисак, али очигледно не би били у хармонији с архитектуром Храма која се недвосмислено угледа на цариградску Свету Софију. Осим тога, Његова светост патријарх српски Иринеј изразио је жељу да се уметници руководе најбољим примерима византијске и средњовековне српске уметности. Стога је

[3] https://rah.ru/exhibitions/detail.php?ID=29327&spphrase_id=10641.

Комисија, у складу с условима конкурса, дала предност традиционалним радовима. Прву награду делили су пројекат Међународне фондације УНЕСКО (аутор пројекта академик Руске академије уметности, народни уметник Руске Федерације Николај Мухин) и пројекат Радионице зидног сликарства Манастира Свете Јелисавете из Минска.

Свети синод Српске православне цркве одлучио је да унутрашњи простор Храма Светог Саве у Београду буде украшен мозаицима. Руска страна је ову одлуку у потпуности подржала. Председник Одељења за спољашње црквене везе Московске патријаршије, митрополит волоколамски Иларион, рекао је: „Равенски мозаици створени у V–VI веку сачувани су до данашњих дана а да нису нимало избледели. Ако наш свет буде постојао и за десет или двадесет векова, ти мозаици ће и тада бити блистави једнако као што их ми данас видимо. Зато се дело у које смо сви ми укључени данас може назвати историјским у пуном смислу те речи. Заједно стварамо оно што ће се очувати столећима и постати вечни споменик пријатељства између руског и српског народа, вечни споменик солидарности између Руске и Српске православне цркве. Управо тако на овај пројекат гледа Његова светост патријарх московски и све Русије Кирил, који је замолио да свима који се у њему труде пренесем његов благослов првојерарха и жељу да наставак овог изванредног пројекта буде подједнако успешан.“^[4] Мозаичка декорација Храма Светог

Саве биће пример величанственог заједничког делања братских народа – руског и српског.

Мозаик је уистину практично вечна техника (Виннер, 1953). О томе сведоче рани антички мозаици израђени од камена, баш као и византијске плоче мозаика од непрозирног стакла – смалте. У безбојно фино дробљено стакло додавани су оксиди метала па загревани у пећи на 800 степени. Захваљујући томе стакло није само добијало боју – гвожђе је, на пример, давало жуту и плаву, бакар плаву и црвену – него је мењало своја првобитна својства: постајало је издржљиво, тврдо, отпорно и на топлоту и на кишу и на мраз. Осим тога, пигменти у боји равномерно су се распоређивали по структури добијеног материјала, тако да коцкице смалте нису бледеле: задивљујући мозаици Равене данас изгледају исто као пре хиљаду и по година. Зато, иако је мозаичка техника скупа, сложена и захтева време, византијски цареви, кијевски кнезови и млетачки патрицији нису штедели новац за свој допринос вечности.

Издржљивост, разуме се, није једина и далеко од тога да је најважнија предност мозаика. Смалта много јаче него фреска одражава светлост, стварајући ефекат сопственог светлуцања. Ова особина се нарочито појачава ако се користе златна и сребрна смалта – комадићи мозаика с танким слојем злата односно сребра. Такође, треба имати у виду да се површина мозаика није равнала као у касној фирентинској техници мозаика. Неуједначене коцкице смалте су утискиване у основу на

[4] <https://pravoslavie.ru/101769.html>

различиту дубину и под различитим угловима, тако да се светлост преламала на различите начине, стварајући неравномерно мистично треперење. Византијски мајстори су вешто користили овај ефекат покривајући позадину својих композиција златном смалтом. Простор храма губио је одлике земаљског: као да су бестелесне фигуре лебделе у растопљеном злату Божанске славе. Посебно је било важно постићи овај неземаљски сјај у Храму Светог Саве, с обзиром на његове гигантске димензије и недовољан интензитет природне светлости. Управо је мозаик кадар да одухотвори унутрашњост, да унесе у њу трепет живота.

Треба такође напоменути да је мозаик у Византији, на основи свог високог статуса, утицао на живописање, које је настојало да подражава мозаичне образце. У Србији се чак појавио посебан начин имитације мозаика: у бројним храмовима, укључујући Богородичину цркву у Студеници (1208–1209) и Вазнесењску цркву у Милешеви (око 1228), позалаћене или плаве позадине фресака исцртаване су квадратићима који опонашају коцкице смалте (Джурич, 2000, стр. 87, 97). Но најважнији је био утицај мозаика на принципе сликања. У класичним византијским мозаицима смалта је постављана у редовима који понављају структуру форме: контуре лица, заобљеност образа, очна удубљења, лукове обрва, благо закривљене линије носа. Мозаичару који је стварао лик на располагању су биле беле, ружичасте, црвене, сиве, маслинастозелене коцкице, које нису давале природни изглед светцу, већ пре наговештај природе, стилизовани „разводњени“ обрис. Тако је извођена и одећа –

светлост на избоченом делу прегипа преношена је белим коцкицама, а дубину су давале коцкице у боји – од бледих на почетку, преко коцкица са све јачом бојом па до најтамнијих. Покушаји подражавања ових техника у живописању довели су до новог правца који је назван линеарна стилизација. Њиме је обележена једна од најинтересантнијих и најплоднијих епоха византијске уметности XI–XII века (период династије Комнена).

Тако је избор технике мозаика за украшавање Храма Светог Саве диктиран првенствено уметничким назорима: мозаик се с правом може сматрати највишим достигнућем средњовековне православне уметности. Овде он дочекује поклонике већ на порталу храма. Одувек је обликовање главне фасаде и улаза у историји хришћанства имало велики симболички значај, јер је вернике припремало да ступе у свети простор божјег дома. Зато је у Храму Светог Саве читава главна фасада посвећена овом светцу.

Изнад централног западног портала налази се лик Спаситеља, као знак посебне милости коју је Свети Сава примио од Господа. То је Нерукотворени лик Господњи, који је кнез Авгар поставио изнад капије Едесе ради поклоњења и заштите грађана од непријатеља и несрећа.

Лик Светог Саве налази се изнад северо-западног портала. У односу на лик Спаситеља, Свети Сава је, с десне стране, односно на главном месту. Изгледа као да узноси молитву Христу, што одражава речи молитвословља Светог Саве: „Саво премудри [...] моли Христа Бога даровати нам велику милост“; „Саво премудри [...] моли

Христа Бога да спаси душе наше“; Светитељ се моли за српску земљу, за све православне и за све који улазе у његов храм.

Изнад југозападног портала налази се лик оца Светог Саве, Светог Стефана Немање, владара Србије, у монаштву Симеона. Нису случајно од давнина познате речи: „Добар плод рађа од доброг дрвета. Свети изданак израста од светог корена“ (Святитель Димитрий Ростовский). Родословна тема није важна сама по себи, већ повезује Светог Саву са Христом: као што је Господ био потомак благочестивог цара Давида, поштованог у збору оних који обитавају у Царству небеском, тако је и Свети Сава потомак благочестивог владара Стефана, који је проглашен за свеца.

Нажалост, византијски свет није оставио савременим уметницима целовит узорак мозаичког украшавања тако изванредног храма. Цариградска Света Софија је у време завршетка градње (537) обиловала мозаицима који су покривали целу горњу зону овог огромног здања, али су они највероватније били чисто орнаментални и практично нису сачувани. Касније у византијском свету друге грађевине сличне конструкције и величине нису подизане. Осим тога, класична схема украшавања засигурно није била одмах установљена него је више пута трпела измене, прилагођавајући се храмовима различитих врста, одражавајући различита идејна усмерења, па чак и конкретне историјске догађаје. Стога је у пројекту уређења ентеријера београдског храма било потребно ускладити упориште у традицији с индивидуалношћу коју диктира данашњица.

У великом броју храмова из периода VI–VII века – у Цркви Светих Сергија и Вакха и у Цркви Живоносног источника у Цариграду, Цркви Свете Софије у Солуну – у куполи се појављује сцена Вазнесења Господњег (Демус, 2001, стр. 34–36). Она је најпогоднија за свод главне куполе јер она симболички представља небо, а такође приказује Христа у његовој вечној слави и сведочи о јединству небеске и земаљске Цркве. Христос седи на дуги, која је симбол завета између Створитеља и човечанства (по завршетку Потопа Господ је праведном Ноју показао дугу). Дуга око небеског престола помиње се и у Откровењу Светог Јована Богослова (Апокалипса). Пошто је Христова одежа коју је носио за живота на земљи, на земљи и остала, у овој сцени он се приказује у одори славе – златној одежди. У древним делима с византијским утицајем, укључујући и српска, Христос у Вазнесењу благосиља само десном руком, док у левој руци држи свитак.

Спаситеља узвисују ликујући анђели. Текстови Јеванђеља и Дела апостолских не помињу њихово присуство (Дела 1, 9–11; Мк. 16, 19–20; Лк. 24, 50–53), али се ипак и у монументалном сликарству и у иконописању анђели у овој сцени приказују зарад веће славе Божје. Ниже су учесници догађаја: Богородица, анђели („два мужа у белим одежама“) и дванаест апостола. Уместо Јуде Искариота, који је издао Христа, изабран је апостол Матеј, али је уместо њега увек (тима и у деизисном чину иконостаса) приказиван апостол Павле, премда је он тек касније призван да служи. У тексту Дела апостолских нема назнака о присуству Богородице у време Вазнесења, али се по смислу

може претпоставити да је она стално била с апостолима. У традиционалној иконографији Вазнесења, Девица Марија није само присутна него је у средишту композиције, у пратњи двају анђела.

У прстену главне куполе налази се појас медаљона с ликовима пророка, са Светим убрусом и ликом Христа на ћерамиди – нерукотвореним иконама Спаситеља. У византијским храмовима оне су обично представљане једна наспрам друге: према предању, лик Христа на ћерамиди, или на цигли, јесте отисак Христовог лика на убрусу, који је због непријатеља био покривен керамичком плочом и зазидан изнад градске капије Едесе (Кондаков, 2001, стр. 18). У пандатифима се, као и обично, приказују јеванђелисти, који бележе Реч Божју у својим богонадахнутим књигама.

У бројним српским црквама из XIII века живопис у куполама није сачуван (Студеница, Морача, Сопоћани, Градац итд.). Међутим, у црквама Светих апостола у Пећи, Светог Спаса у Жичи и Вазнесења у Милешеви, у куполи се налазила композиција Вазнесења Господњег. Дакле, приказивање Вазнесења у куполи Храма Светог Саве одговара српској традицији XIII века. Тек потом, смањивање димензија храмова и примена крстокуполног система довели су до тога да Вазнесење буде замењено ликом Христа Сведржитеља.

Разуме се да би се куполна композиција у Храму Светог Саве морала позивати на најразвијенија и значењем најбогатија

композицијска и уметничка решења. У српској монументалној уметности такве композиције нису се пак могле наћи, јер у Србији нема средњовековних мозаика ни храмова сличних димензија и приближне конструкције. За најближи оријентир за куполу Храма Светог Саве узети су мозаици централне куполе Цркве Светог Марка у Венецији.^[5] Њих су извели грчки мајстори у XII веку – у доба највећег процвата византијске уметности, када су живописци из Византије, мозаисти и архитекте позивани не само у Русију, Србију, Бугарску, Грузију већ и у Италију и Француску. Управо су у Италији у периоду XI–XII века настали класични ансамбли грчког православног мозаика – у Монте Касину (нису сачувани), Равени, Милану, Трсту, Палерму и Венецији. И стил и иконографија потпуно су византијски: како је до раздвајања црква дошло тек средином XI века (1054), Католичка црква у то време још није одбацила традиционалне форме.

Мозаици Цркве Светог Марка су по уметничком нивоу и по значају у светској култури засигурно достојни да послуже као узор за унутрашњу декорацију храма у Београду. Међутим, пречник куполе венецијанске катедрале износи 13 м, највиша тачка је на 28 м од нивоа пода; пречник куполе Храма Светог Саве је 30 м, растојање од пода до темена куполе 65 м. Већ и сами ови параметри довели су до неопходности да се композиција у великој мери преради, а током прерађивања се испоставило да се могу укључити и неки мотиви српских

[5] Више о мозаицима Цркве Светог Марка видети: Demus, 1988.

фресака. Дакако, сачувано је непромењено језгро у свим куполним композицијама Вазнесења Господњег: Спаситељ седи на дуги, Богородица, два анђела и дванаест апостола. Међутим, сферичну „славу“ Христа у Цркви Светог Марка подржавају анђели, који су постављени као да су у лежећем положају; у Храму Светог Саве, њихове фигуре су потпуно измењене и постављене усправно крстолико. Образовани грчки крст, који лебди на златној позадини, подсећа на првобитни крст у куполи цариградске Свете Софије и јасно потврђује главну идеју хришћанства, објављеног на све четири стране света. Црвена боја коришћена у колориту крила и превоја анђеоске одежде уноси тријумфалну ноту Васкрсења.

Да се не би ослабио тон златне позадине, одлучено је да слова четири празнична вазнесењска тропара, која уоквирују централни део, не буду црна него бела. Текстови који се савршено читају одоздо формирају приказ блиставог облака. Светлост која на њих пада одговара „слави“ Христовој неземаљским ореолом. Између фигура апостола су црни натписи који их именују и који се простиру од центра. Њима су замењена традиционална „стабла“ која означавају место радње – Маслинову гору. Решење се показало као врло успешно. Увођење дрвећа од стране византијских уметника објашњава се не толико симболичким моментима колико композицијским: да би била ваљано сагледана, огромна површина мозаика морала је да се рашчлани у сегменте. За разлику од дрвећа, натписи нису материјални а веома су елегантни. Величанствена калиграфија – сама по себи уметничко дело – истиче улогу

речи објављених у Јеванђељу у хришћанском учењу: У почетку беше Реч, и Реч беше у Бога, и Бог беше Реч“ (Јн. 1, 1). Ови натписи, заједно с фигурама апостола и анђела, изгледају као луче славе које извиру из Христа. Особеност декорације Храма Светог Саве чини обиље светих текстова: реч Божја не чује се само током Литургије већ се непрекидно и ћутке узноси Свевишњем са зидова и сводова храма.

За представу Богородице у Храму Светог Саве, изабран је други тип – не Услишитељица, као у Светом Марку, већ Оранта, која се чешће среће у српском живопису. Руке су јој пружене у страну, а не подигнуте у висини груди, што је резултирало прекомбиновањем одеће. Фигуре апостола верно понављају образац, али се разликују у пропорцијама, детаљима, колориту – у потпуном су складу с канонима православног иконописања. Сем тога, реконструисан је цртеж одеће на оним местима која су на мозаицима Светог Марка допуњена током рестаурације XVIII–XIX века. Покрети апостола су изражајни, а набори одеће профињени и маниристички, у складу са стилем Комнина XI–XII века, посебно карактеристичним за мозаике. У Русији је Црква Светог Ђорђа у Старој Ладоги добро позната по оваквом маниру, у Старој Србији – Црква Светог Ђорђа у Курбинову (Лазарев, 1960; Джурич, 2000, стр. 41–45). Форма се визуелно разбија на мноштво тракастих, необично закривљених делова, које посматрач нехотице интерпретира као дематеријализацију приказаног, победу духа над телом.

Мозаици куполе Храма Светог Саве показују виртуозно мајсторство извођача.

Фотографија 1: Купола Храма Светог Саве

Никада раније и нигде пред уметнике није стављен тако грандиозан задатак да тематским а не декоративним мозаиком декоришу огромну криволинијску површину: пречник куполе – 30 м и 16 цм! Фигура Христа је висине 12 м, а теме куполе у којој се она налази износи 65 метара од нивоа пода. Фигуре апостола достижу 8 м, односно приближну висину двоспратнице. Гигантски мозаици су слагани на платформи а затим монтирани у куполу. Почетна грешка од само 1 цм нарасла би током преношења на пола метра, због чега су се мајстори руководили најпрецизнијим могућим прорачунима, а ради потпуне сигурности најпре су направили макету куполе, и то не компјутерски него у реалности, у размери 1 : 10. Макета је била изложена у Руском дому у Београду, где су могли да је виде сви који су то желели.

Такође, није се смело погрешити приликом одабира појединачних коцкица обојеног стакла – смалте. Ако се боје погрешно изабере, неће се посложити у потпуно развијене визуелне представе. Посебну пажњу захтевао је општи колорит. Иако се приликом кувања смалте задати параметри не мењају, чак и уз најпрецизнију технологију нијансе добијене боје могу да се разликују. Уметник мора да одреди где ће која нијанса бити прикладна – на јаркој плавољубичастој „слави“ Христа, на плавој одећи Богородице и апостола или на плавосивим контурама набора. Проблема ствара и бела боја, која визуелно може да „се утопи“ у златну позадину. Да би се то избегло, мајстори су у белу одежду анђела додавали не само појединачне обојене него и светлוצаве сребрне коцкице.

Мозаици Храма Светог Саве следе узор утолико што не одступају од црквених прописа и стваралачког поступка православних иконописаца. Црквени оци су на Седмом васељенском (Други никејски) сабору 787. указали на то да су прве иконе Исуса Христа верно пренеле Његову спољашњост: „[...] У каквој је природи Он постао видљив, по тој природи су хришћани научили да живопишу и Његову икону [...] Света црква Божја, као што је примила од светих апостола и отаца, тако и представља људима исти онај видљиви лик“ (Дејаня Вселенских соборов, 1996, стр. 532–533). Иконе Богородице, апостола и светаца такође потичу од портрета осликаних за њиховог живота. Стога је иконописање првобитно било усмерено на што је могуће верније понављање првих оригинала – за разлику од живописа у доба ренесансе, где је вреднована маштовитост уметника. Управо су у ту сврху створени обрасци које нису користили само просечни него и велики уметници. Икона чувеног ликовног уметника старе Русије Дионисија „Спас у силама“ (средишњи део деизисног чина иконостаса Цркве Св. Тројице Павло-Обнорског манастира, 1500) толико личи на икону Андреја Рубљова из Успенске цркве у Владимиру (1408) да их је на први поглед тешко разликовати (И. А. Кочетков, 1998, стр. 68–77). Јасно је да Дионисију није ни на памет могло пасти да измени лик који је насликао Рубљов само да би показао своју оригиналност: то би противуречило самој суштини православне уметности.

Иконописцима су као узор увек служила врхунска дела остварена у главним црквама у земљи. Ова пракса је била распрострањена

Фотографија 2: Мозаик Христоса Пантократора у Храму Светог Саве.
Испред стоји академик Руске академије уметности Николај Мухин, аутор мозаика Храма

и у иконопису и у монументалном живопису Византије, као и свих земаља под византијским утицајем, укључујући и Србију. Међутим, то што се следио узор није значило да се он механички копира: уметници су уносили измене у односу на оригинал у зависности од задатака с којима су се суочавали. Стога се у уметности православног света ретко срећу верне копије целих композиција, док су варијанте узора норма, заснована на канонима Седмог васељенског сабора. За православног иконописца апсолутно је немогућ рад без узора, по „сопственој замисли“.

Намерно наглашавање оригиналности било би апсолутно неумесно у Храму Светог Саве. Друга је ствар што уметник понекад, упркос жељи, не може да следи образац – на пример, због разлике архитектонских облика које треба да украси. Ни у Византији нити у земљама под византијским утицајем није постојала *ниједна* грађевина која је поновила план и грађевинске особености цариградске Свете Софије: она је јединствена. Њена најважнија особина је присуство три нивоа куполастих сводова. Сви древни храмови грађени по угледу на Свету Софију имали су једноставан план са два, а не три нивоа купола и полукупола. Кроз историју се развио систем живописа управо за такав поједностављен дводелни тип: у куполи Вазнесење Христово или (у средњовизантијском периоду) допојасна представа Христа Пантократора, а на своду апсиде – Богородица.

Храм Светог Саве није тачна копија цариградске Свете Софије, али дели њену најважнију особину – систем нивоа купола. Док се у куполи представљало Вазнесење, на

олтарском своду представљала се Богородица. Овде, међутим, између куполе и олтарског свода имамо још једну велику полукуполу. Није познато како је та полукупола била украшена у Светој Софији, јер нису сачувани ни првобитни мозаик ни његов опис. У случају Храма, одлучено је да се у њој прикаже лик Христа, што и јесте једино могуће: ниједна друга представа по хијерархији не може бити изнад Богородице приказане у олтару.

Лик Христа Сведржитеља (Пантократора) представља најзначајнији класични елемент византијског начина украшавања куполе. Осим тога, постоје ранији примери да се на олтарском своду налази представа Христа на престолу, односно Христа Пантократора пред којим стоје Богородица и Свети Јован Претеча. Таква композиција налази се у Цркви Светих апостола у Пећи (око 1260. године) и у Саборној цркви Мирошког манастира у Пскову (средина XII века), где су радили грчки мајстори (Джурич, 2000, стр. 108; *Сарабьянов*, 2002, стр. 16–17). У псковском храму (са Вазнесењем у куполи), фигуре које пред Њим стоје померене су на носећи широки лук док је у конхи само лик Спаситеља на престолу – то јест Христос Пантократор. Наручилац живописа је био новгородски епископ Нифонт, по рођењу Грк, кога је Руска православна црква канонизовала због његовог прегалаштва у покрштавању Русије. Дакле, са становишта теологије, не може бити примедби на спој Вазнесења у куполи и Христа Пантократора у конхи испод ње.

Христос у Храму Светог Саве благосиља с обе руке. То је гест архијерејског благослова којим се

Фотографија 3: Мозаик Богородица са Христом у Храму Светог Саве

наглашава да је Христос Првосвештеник и глава Цркве. Ниже је представа Богородице као Цркве на земљи којој је упућен његов благослов. Осим тога, благосиљање обема рукама има сасвим посебно значење за сцену Вазнесења и за укупну историју целог човечанства. У Јеванђељу по Луки речено је: „И изведе их напоље до Витаније и подигнувши руке своје благослови их. И кад их благосиљаше, одступи од њих и узносаше се на небо“ (Лк. 24, 50–51). Свети владика Николај српски је у свом есеју „Јеванђеље о Вазнесењу Господа“ написао:

„Узносећи се Својим васкрслим телом, које су људи били умртвили и у земљу зарили, Он је благосиљао рукама, које су људи били клинцима израђавали... С благословом је почела историја Твога доласка у свет, с благословом се и завршила. Објављујући Твој долазак у свет архангел Гаврил је поздравио Пресвету Богоматер речима: Радуј се, благодатна, благословена си ти међу женама! А сада, када се Ти поздрављаш са онима, који Те примише, Ти шириш пречисте руке Своје и обасипаш их благословом [...] О, благодатни источнике благослова! Благослови и нас, као што си благословио апостоле Твоје!“ (Святитель Николай Сербский, 2019, стр. 321).

Практично у свим византијским и српским храмовима на своду олтара је приказивана Богородица с Младенцем на престолу, често с анђелима који јој се поклањају. Ова композиција је присутна у многим српским црквама из XI века (Црква Свете Софије у Охриду, где се пред Богородицом с Младенцем поклања дванаест

анђела); она се може видети у црквама Светог Ђорђа у Курбинову (1191) и Старо-Нагоричином (1317–1318), Богородичиној цркви у Студеници (1208–1209), Цркви Светог Вазнесења Господњег у Милешеви (данас те представе нема) и у многим другима све до „моравске школе“ XIV–XV века (Црква Вазнесења у Раваници) (Святитель Николай Сербский, 2019, стр. 321). Богородица је била приказана на престолу и у Цркви Свете Софије у Цариграду (првобитна представа из VII века је реконструисана 867. године) (Лазарев, 1986, стр. 71). Управо та величанствена композиција узета је као основа за апсиду Храма Светог Саве.

Приказ Богородице на трону без сумње је првобитно изабран за украшавање олтара због посебног литургијског и симболичко-догматског значаја.

Прво, сама Богородица јесте трон Свевишњег („одаја и трон Царствујућег, изабрани град“, „Палато одушевљења Царевог и престолу огњеобразни, Дево“). Дакле престо симболизује Богородицу. Друго, престо означава стварни црквени престо, који се налази непосредно испод ове сцене. Управо се због тога Богородица на престолу приказује у конхи олтарске апсиде. Треће, на коленима Богородице Младенац је као на трону; он очигледно отеловљује евхаристијску жртву. Богородица је Црква, а Христос се и приноси као жртва и приноси жртву. Четврто, престо се може тумачити као престо Божанске премудрости која и јесте Христос: на иконама Софије премудрости Божје, Премудрост се приказује као огњенолики анђеол на престолу, испод допојасног приказа Христа који благосиља обема рукама. Пето, престо говори о царском

достојанству Приснодеве. Богородица је по оцу водила порекло из племена Јудина, из рода краља Давида; у цркви се велича као Царица небесна. Према томе, приказ Богородице с Младенцем на престоу изузетно је богат симболичним значењима, због чега и заузима једно од најважнијих места у Храму Светог Саве.

На бочним странама конхе је сцена Благовести, што је традиционално за источни део ентеријера.

Олтарска апсида – најсветије место у храму, потпуно је испуњена разним смисаоним конотацијама. Црквени оци – светитељи Герман Константинопољски, Теодор Андидски, Симеон Солунски – указивали су на то како различити његови делови и објекти симболизују Витлејемску пећину и пећину Гроба Господњег, трпезу Тајне вечере, Голготу, Вознесење, Рај и Престо Пресвете Тројице (Писания св. отцов и учитељей Цркви, относящиеся к истолкованию православного богослужения, 1855–1857). Тако широк спектар симболичких значења дозвољавао је да се програм живописа апсиде у доброј мери варира. Од XI века почео је

да прати литургијски програм, са евхаристијом и светитељским редом. У Храму Светог Саве, фигуре светитеља распоређене су на међупрозорским ступцима испод представе Пантократора. Свети Василије Велики, Јован Зла-

тоусти и Григорије Богослов готово увек су представљени у апсиди,

што се објашњава тиме што је њихова улога најзначајнија у установљењу Боганске литургије. Често их прати Свети Никола Мирликијски као најпоштованији светац православног света који је бранио правоверно учење од јереси Арија. Четворицу светитеља допуњује Свети Спиридон Тримитунтски, с обзиром на његово поштовање у Србији и чињеницу да су после пада Цариграда његове мошти неко време чуване у Србији (1453–1456).

Наравно, ту је и лик Светог Саве, коме је Храм посвећен. Први пут је његов лик предста-

вљен у Цркви Светих апостола у Пећи (око 1260) (Джурич, 2000, стр. 110). Прате га свештеномученик Теодор Вршачки и Свети Николај Жички. Свети Теодор, епископ банатски (северна Србија, Војводина, Банат) није био само духовни

Фотографија 4: Мозаик Свети Сава, архиепископ српски

пастир него и национални херој. Године 1594. био је на челу побуне против турске власти. Устаници су се борили под заставама с ликом Светог Саве. Темишварски Хасан-паша сурово је угушио устанак, а владика Теодор је примио мученичку смрт. Да би Србима сломили дух, Турци су пренели мошти Светог Саве из Манастира Милешеве и спалили их на Врачару, где се данас налази Храм Светог Саве. Свети Николај, епископ охридски и жички (1880–1856) канонизован је 2003. године, што показује како је непресушна благодат у Српској православној цркви. Његов ученик, преподобни Јустин Ћелијски (Поповић), рекао је: „Владика Николај је највећи Србин после Светога Саве“ (Житија Срба светитеља).

Ред светитеља се наставља ниже, у медаљонима испод конхе с ликом Богородице с Младенцем на трону. Ту се налази Сабор српских светитеља.

На северном зиду олтара је монументално Христово Распеће, а на јужном сцена у којој Анђео објављује Васкрсење мироносицама. Таква одлука није баш уобичајена, иако се не може рећи да је без преседана. Један од првих примера да су сцене из Страдалног циклуса приказане у олтару јесте Црква Светог Ђорђа у Старом Нагоричину (1317–1318, иконописци Михаил Астрапа и Јевтихије) (Джурич, 2000, стр. 148). Тридесетих година XIV века Распеће и Силазак с крста појавили су се у апсиди Цркве Светог Трифуна у Котору (Джурич, 2000, стр. 148). Теофан Грк је у Храму Спаса у Иљиној улици у Новгороду (1378) композиције из циклуса Страдања распоредио са страна Евхаристије у јератиону (Вздорнов, 1976). Мајстор, вероватно

Грк, који је радио у Цркви Теодора Стратилата у Новгороду (око 1380), осликао је у апсиди циклус Христовог Страдања у петнаест сцена, укључујући сцену Анђео објављује Васкрсење Христово женама мироносицама (Царевская, 2002, стр. 300–312).

То што се Распеће ретко поставља у олтарску апсиду објашњава се не канонским назорима, већ појавом високих иконостаса који би ту главну композицију заклањали од очију верника. Међутим, у Храму Светог Саве њено гледање ништа не омета. Теолози су много пута истицали нераскидиву повезаност распећа и евхаристије: „Пут ка евхаристијском заједништву могао се открити људском роду само кроз распеће Господа. Не можемо замислити распеће без везе с евхаристијом и евхаристију одвојено од Христовог распећа – без мистичног јединства двеју жртава – голготске и евхаристијске“ (превод према: Малков, 2007). Зато у олтару обавезно постоји запрестолни крст са Распећем који стоји код престола. У Храму Светог Саве пружила се прилика да се веза између распећа и евхаристије оваплоти у најјаснијем облику.

Распећу одговара сцена Анђео објављује Васкрсење мироносицама, које се иконографски приближава чувеној фрески из Вазнесењске цркве у Милешеву, „Белом анђелу“, која је постала симбол Србије. Тако је овде приказана веза између смрти и Васкрсења, тема вечног живота, развијенија у јужној полукуполи с Васкрсењем Христовим (Силазак у хад).

Тематика живописа у жртвенику и ђаконикону је на Балкану, као и у византијском свету уопште, прилично разнолика. У

средњем византијском периоду у ђаконикону су обично приказивани Јован Претеча и Николај Чудотворац, често су то биле сцене из њихових житија; представе у жртвенику по правилу се повезују са евхаристијском жртвом или пак с Богородицом. Апостоли Петар и Павле стоје са страна лучног отвора, као знак њиховог троструког служења Цркви – учење, свештенодејствије и управљање.

Зона куполе и олтар је најсветије место у хијерархији простора храма. Друга зона – сводови и горње зоне зидова – како истиче истраживач византијске уметности, Ото Демус, посвећена је животу Христа, сценама из празничног циклуса (Демус, 2001). Ове фреске или мозаици представљају својеврсни монументални календар хришћанских празника, при чему у XI веку број сцена достиже дванаест, да би се у следећем столећу повећавао на шеснаест, па чак и осамнаест сцена. Најважнији празници издвајају се или по месту на ком су представљени или по величини тих представа.

У Храму Светог Саве за празнични циклус су одређене три мање полукуполе – јужна, северна и западна као и широки носећи лукови над њима. У полукуполама су представљени најважнији празници – главни догађаји из живота Христа и Богородице. У северној конхи је Христово Рођење, а у јужној Васкрсење; на тај начин, почетак и крај Спаситељевог земаљског пута налазе се један наспрам другог. У западној полукуполи, у складу са српском традицијом, налази се Успење Богородице.

У припадајућем широком луку сваке куполе налазе се по четири представе, груписане према смислу и хронологији јеванђелске историје, како

би се максимално доследно приказао земаљски живот Христа и Богородице кроз најважније догађаје. Код Рођења Христовог налазе се Поклоњење мудраца, Сретење, Богојављење и Преображење – догађаји описани у јеванђељима након Христовог Рођења. У медаљону над Рођењем Христовим представљен је Спас Емануил – према пророштву Исаијином: „Зато ће вам сам Господ дати знак: Ето девојка ће затруднети и родиће Сина, и наденуће му име Емануил“ (Ис. 7, 14).

На луку поред Васкрсења Христовог, са јужне стране, налазе се Улазак у Јерусалим, Тајна вечера, Силазак с крста, Силазак Светог духа на апостоле. Додатне сцене покрај Васкрсења Господњег чине део Страдалног циклуса, а Силаском Светог духа завршава се Ускршњи циклус. У медаљону изнад Васкрсења – Силаска у хад, приказан је свети Јован Претеча који припрема Спаситељу пут и о њему проповеда старозаветним праведницима у паклу.

Успење Богородице на западу окружују Рођење Богородице, Родитељско миловање чеда Марије, Улазак у храм и Благовештење на извору. Ове сцене приказују цео живот Пресвете Деве пре примања радосне вести од небеског гласника. У медаљону изнад Успења је Крст као камен темељац хришћанске вере.

Иако се догађаји из јеванђеља одвијају на земљи, уметник је одлучио да тло које слика не буде земаљско. Чак је и небо, стварно, физичко, плаво, присутно само у прстену куполе, изнад појаса с приказима пророка. Сав преостали простор храма преливен је светлошћу, оним сјајем којим је Светодавац Христос „који је био пре Сунца“, озарио све човечанство.

На малим носећим луковима, према опште-византијској традицији, у медаљонима су дати неки од Седамдесеторице апостола које је Христос сам изабрао: „А потом изабра Господ и других седамдесеторицу и посла их по два и два пред лицем Својим“ (Лк. 10, 1). Тако се отвара тема *Traditio legis* – Даровање закона:

од Спаситеља у зениту куполе ка Његовим првоапостолима међу дванаесторицом, ка новим ученицима међу седамдесеторицом, који су ширили и проповедали хришћанство по целом свету – па према њиховим наследницима – светитељима из разних времена и народа, приказаним на међупрозорским ступцима, стубовима и зидовима. Ова

тема је у непосредној вези са Светим Савом кога Црква велича као „првосвештеника великог и заједничара апостола“, наставника, првопрестолника и учитеља: „[...] первее бо пришед, святителю Савво, просветил еси и, породив тое Духом Святым, яко древа маслинная, в мысленем рай насадил еси всеосвященная твоя чада“ („Чим си дошао, светитељу Саво, просветио си одмах своју отаџбину и препородивши је Духом светим, засадио си своју освећену децу као дрва маслинова у мисаоном рају“). Међу подвижни-

цима хришћанства предност је дата српским светитељима или светитељима који се нарочито поштују у Србији.

Испод конхи, у зони галерије приказане су сцене Стварања света и почетне фазе историје човечанства. Придружују им се сцене

Фотографија 5: Фрагмент мозаика у Храму Светог Саве

које повезују Стари и Нови завет: огњено уздицање пророка Илије на небо као праузор Христовог Вазнесења, запаљена купина – симбол Богородице. Овде су добиле место и новозаветне представе: Свадба у Кани, Исцељење слепца, Чудесни улов рибе, Лазарево васкрсење. Све сцене су обједињене темом чуда. Највеће чудо Божје јесте само стварање

света, живота и човека по лику Божјем. Пророк Илија се чудесно уздигао на небо у огњеним колицима; Бог је објавио чудо разговарајући с пророком Мојсијем из запаљеног грма купине. Претварање воде у вино на свадби у Кани јесте прво чудо које је учинио Христос; њиме се најављује Света тајна Причешћа. Чудесно излечење слепога означава просветљење човечанства, које је претходно лутало у тами, светлошћу Христове вере. Чудесни улов рибе описан је два пута у јеванђељима (Лука 5, 11–11 и Јован

21, 1–14). Први пут се чудо догодило када је Христос призивао к себи прве ученике, а други – након његове телесне смрти. Риба је симбол људске душе и истовремено симбол Христа, пошто реч „риба“ (на грчком – ихтис) представља акроним од речи „Исус Христос, Син Божји Спаситељ“. Мреже симболизују и хришћанско учење и Христову цркву. Коначно, васкрсење праведног Лазара представља пражор Васкрсења самог Христа. Сва Христова чуда имала су спасилачки карактер не само за страдалне по јеванђељу – болесне, гладне, ожалашћене – већ за цело човечанство. Стога је тема чуда нарочито важна у осликавању цркава и, по правилу, заузима горње делове унутрашњости храма.

На галерији постоје нише са дивним мотивом равенских мозаика – златне звезде с тамно-плавим небом у позадини. У нишама се могу налазити иконе и свете реликвије: галерија постаје величанствена ризница. Као добро решење чини се то да галерија постане музеј Храма Светог Саве, где би посетиоци могли да се упознају са историјом Храма и његових мозаика. Доступност галерије за посету омогућиће верницима да

Фотографија 6: Мозаик краљ Стеван Урош Први

мозаике храма доживе потпуније – из веће близине и под новим угловима.

Мозаици Храма Светог Саве уистину су монументални, што се не постиже једноставним повећавањем димензија. Морају се усклађивати велике и мале форме, велике површине и малени модул смалте, те уједначене и орнаментисане површине; неопходно је присуство јасно организоване структуре. У том смислу као изврсно решење показали су

се илузорни колони са китњастим деблима и раскошним капителима – боравишта столпника, који су визуелно разбили на делове масивне потпорне куполе. На мозаицима колони налазе се допојасне представе столпника: Данила, Симеона, Алимпија, Симеона Дивногорца, Теодула, Теодосија, Луке Новог, Лазара. Између колони осликане су целе фигуре светих ратника Георгија, Никите, Димитрија Солунског и Теодора Стратилата, светаца: Светог Саве, Јована Милостивог и Григорија Паламе, великомученика Пантелејмона, преподобних Јована Дамаскина, Антонија Великог и Онуфрија. Преосталих тринаест ликови јесу канонизовани владари Србије.

Портрети Немањића су се појавили у Богородичиној цркви у Студеници изнад гробнице Симеона Немање 1208–1209. године. У цркви Вазнесења у Милешеви, на челу поворке Немањића су Симеон Немања и Свети Сава који их предводе ка Христу (око 1228) (Джурич, 2000, стр. 89, 98–99). Приказивање српских владара касније је постало одлика српског црквеног живописа: формирана је чак и посебна иконографија Лоза Немањића, по узору на Лозу Јесејево – Христово родословље. У Храму Светог Саве на оне који се моле гледају Стефан Немања, оснивач династије (владао од 1166. до 1199. године), велики жупан Рашке, који се замонашио под именом Симеон, и његов син Стефан Првовенчани, брат Светог Саве, први српски краљ (1199–1228). Он и његови синови – Стефан Радослав (1228–1233) и Стефан Владислав (1234–1243) представљени су с крунама византијског типа. Млађи син Стефана Првовенчаног, Стефан Урош Велики, владао је дуже од обојице браће заједно (1243–1276) и продужио династију: његови синови су постали српски владари Стефан Драгутин (1278–1282) и Стефан Урош Милутин (1282–1321), затим и унуци Стефан Владислав II (1321–1325) и Стефан Урош Дечански (1321–1331), праунук Стефан Урош Душан (1331–1355) и чукунунук Стефан Урош V (1355–1370). Повест о владарима српске државе завршавају кнез Лазар (1370–1389), који је херојски погинуо на Косовском пољу, његов син деспот Стефан Лазаревић, који је прозван Високи (1389–1427) и сестрић кнеза Лазара деспот Ђурађ Бранковић (1427–1459), који је умро од рана задобијених у боју (Алексеев, 2016). Краљеви и деспоти у свечаним разнобојним одеждема држе у рукама цркве, чиме нас подсећају на

цркве и манастире које су подигли, као и на заштиту православне вере. Иако су димензије фигура огромне, чини се да су људске величине – тек мало веће од просечне висине човека; оне не засењују надљудском моћи, већ, напротив, присутне у храму узвисују ка себи.

Најважнија тема за српске храмове било је Стабло Јесејево, родословно Христово стабло. Оно постоји у цркви Свете Тројице у Сопоћанима (1236–1268), Цркви Светог Ахилија у Ариљу (1296), где су радили Срби и Грци из Солуна; Богородици Љевишкој у Призрену (1310–1313), у Цркви Христа Пантократора (Вазнесења) у Дечанима (око 1350); Богородичиној цркви у Матејчи (1356–1360) и др. (Джурич, 2000, стр. 119, 129, 142, 167, 206). Јеванђеља по Матеју и Луки садрже две верзије Христовог родослова, па је од њих обликована представа о генеолошком стаблу. Међутим, живописци су по правилу родословље схватили шире, укључујући у њега не само Христове крвне рођаке: „Преко отаца Ти Боже тајанствено објавио тајну долазећег објављивања Бога на земљи – предвечнога Сина Твојега од Деве, преко Аврама, Исака и Јакова, Јуде и других, Јесеја и Давида, и свих пророка Духом предвиђајући појаву Христа у Витлејему, који сви живе у свету позива на спасење“ (богослужење у Недељи Светих праотаца). За Србију је Јесејево стабло добило нарочит значај, јер је на основу њега формирана иконографија Стабло Немањића; у бројним црквама заједно су и приказана (дечанска црква Христа Пантократора, Богородичина црква у Матејчи). У централном простору Храма Светог Саве налази се опсежна галерија српских владара из периода XII–XVстолећа, која одговара Стаблу Немањића. Тако се

Јесејево стабло у 12 одвојених медаљона традиционално и органски уклапа у решења лукова западног предворја.

Храм Светог Саве има три висока предворја (нартекса) – са западне, јужне и северне стране. Западни нартекс представља главни улаз у Храм. Нартекс је својеврсна прелазна зона од секуларног спољашњег простора ка сакралној унутрашњости храма. Стога се ту често приказују старозаветне теме као праузор и предворје Новог завета. У нартексу цркве Богородице Перивлепте у Охриду (1294–1295) могу се видети Неопалима купина, Јаковљева лествица и његова борба с анђелом, Сан Набукодоносора, Мојсијев шатор, Одар Соломонов, композиција Премудрост сазда себи храм (Джурич, 2000, стр. 55–56). У западном предворју Храма Светог Саве налазе се мозаици Ветхиј денми – лик Спаситеља из књиге пророка Данила – и Гостопримство Аврамово, где тројица путника који су посетили праоца Аврама пројављују Бога јединог – „неизреченог, беспочетног, несазданог, непостижног, неразделног“. Ниже на северном зиду нартекса, на престолу седи Христос, цар царева и велики архијереј, а пред њим стоје Свети Сава и Свети Симеон. На јужном зиду, такође на престолу, приказан је светитељ Сава, архијереј који симболизује Христа; пред њим стоје првођакони Стефан и Лаврентије.

Западни зид увек има посебан значај у ансамблу храма јер се верници приликом излажења из храма окрећу лицем према њему. Зато су у српским црквама фреско-иконе често сликане управо на западном зиду (на пример, у Цркви Светих апостола у Пећи, цркви Светог

Спаса у Жичи). У Храму Светог Саве, на западном зиду нартекса изнад врата, када излазе верници виде лик Светог Саве који као да их упућује и поучава на растанку; такође и равноапостолне цара Константина и царицу Јелену, словенске просветитеље Св. Тирила и Методија.

У јужном и северном нартексу постоје капеле. Главни мотив за грађење капела у Србији јесу династичко-криторске представе. У XIII веку, у црквама „рашког стила“, најважнија одлика биле су капеле посвећене свецима нарочито поштованим у Србији – пре свега српским свецима (Мальцева, 2012, стр. 177–199). Оне су грађене у спомен ових светаца, што је одређивало избор тема фрескописа (Студеница, Милешева, Пећ, Сопоћани, Градац итд.).

Постојање и посвећење капела у Храму Светог Саве одговара овој српској националној традицији: јужна је посвећена београдским мученицима Ермилу и Стратонику, а северна – Светом Деспоту Стефану. Стога су на фасади јужног нартекса изнад бочних врата приказани ликови ових мученика, а изнад централног улаза Св. Јован Претеча, први мученик Новог завета. На северној фасади су представљени Свети Стефан и Свети кнез Лазар, са страна представе Богородице Знамење. Унутар нартекса, у медаљонима на сводовима, у избору светаца такође су значајне теме мучеништва и ратништва. Заинтересованост за приказивање светих мученика и ратника традиционална је за средњовековно српско фрескописање предворја и капела (јужна певница Цркве Светих апостола у Пећи, трећа четвртина XIV века, доњи ниво – ратници и Свети Сава; обе певнице у Цркви Ваведења у Новој Павлици (око 1389) – ратници;

Црква Вазнесења у Милешеви (око 1228) – ратници су приказани у близини певнице, мученици у западном делу) (Джурич, 2000, стр. 210, 282, 298).

На врху олтарског зида јужног нартекса налази се мозаик Евхаристија у којем се Христос појављује у лику Великог архијереја. У доњем делу је деизисна композиција: у центру је Спаситељ на престолу, са страна медаљони са Богородицом и Светим Јованом Претечом, испод медаљона су целе фигуре апостола Петра и Павла. У Цркви Светих апостола у Пећи деизис са три фигуре смештен је у олтарској конхи; у Цркви Светог Петра у Кориши, у живопису горње зоне (1220) – деизис са Спасом на трону, Богородицом, Претечом, двојицом апостола и архангелом Михаилом (Джурич, 2000, стр. 94). На бочним странама су допојасне фигуре анђела. У јужним лунетама изнад врата, пред Анђелом великога савета стоје Св. Козма и Дамјан, преподобни Зосима и Марија Египатска. На западном зиду, насупрот Евхаристији, налази се композиција Недремано око Господње, заснована на речима 120. псалма: „Гле, неће задремати, нити ће заспати чувар Израиљев.“ Ово симболично приказује будну бригу Спаситеља о његовом стаду. Нешто ниже је лик Богородице с дететом и фигуре двојице химнографа који поје Пречисту Деву – Јована Дамаскина и Козме Мајумског.

Горњи део олтарског зида северног предворја заузима мозаик „Поклоњење Жртви“ (Проскомидија). Ова литургијска сцена, уоби-

чајена за живопис олтарских апсида, налази се у црквама Богородице у Студеници (1208–1209), Светих апостола у Пећи (око 1260), Свете Тројице у Сопоћанима (1236–1268) и др. (Джурич, 2000, стр. 87, 109, 116). Ниже је Богородица с Младенцем на трону, лево од ње допојасни приказ цара Давида у медаљону, испод њега фигура Светог Атанасија Великог. Десно од Богородице је медаљон са царем Соломоном и Св. Григорије Богослов. На бочним зидовима су допојасне фигуре анђела. Изнад врата са страна северне лунете уз Анђела добре тишине, додељено је место великим руским свецима који се поштују у Србији – Борису и Глебу, преподобном Сергеју Радоњешком и Серафиму Саровском. Насупрот Поклоњењу жртве смештена је композиција Четрдесет мученика Севастијских, која постоји у многим српским црквама – на пример, у Цркви Спаса у Жичи (1309–1316) и Свете Тројице у Сопоћанима (Джурич, 2000, стр. 144, 116). У грачаничкој Цркви Успења (око 1320) ови мученици су приказани појединачно.^[6] Сећање на четрдесет ратника-мученика утопљених у Севастијско језеро увек пада током Великог поста; верује се да својим подвигом они освећују читаву Четрдесетницу. За Србију ова прича има посебан значај будући да је тело Св. Саве првобитно било сахрањено у Цркви Четрдесет мученика Севастијских у Трнову (1236). Тема мучеништва се наставља приказивањем Христа после Распећа, са Богородицом и Св. Јованом Богословом (композиција на текст 9. песме канона

[6] Видети: Грачаница. *Православная энциклопедия*, т. 12. М., 2006, стр. 309.

Козме Мајумског на Велику суботу: „Не рыдай Мене, Мати, зрящи во гробе, Его же во чреве без семене зачала еси Сына: востану бо и прославлюся, и вознесу со славою непрестанно, яко Бог, верою и любовию Тя величающия“ („Не плачи, Мати, видећи Мене у гробу, Његовог у утроби Својој без семена Сина зачала јеси: устаћу и прославити, вазнети са славом непрестано, као Бог, вером и љубављу Тебе величајући“).

У Храму Светог Саве предвиђена су три иконостаса.^[7] Древни праузор иконостаса био је темплон – ниска олтарска преграда, причвршћена за под или на стубовима, где су се на архитрав стављале појединачне иконе или једна дугачка епистилна икона, из више делова. Најјас-

Фотографија 7: Модел иконостаса Храма Светог Саве (2018)

није средином XIV века, интерколумнији олтарског дела византијских и балканских храмова почели су се попуњавати иконама. У Цркви великомученика Ђорђа у Старо-Нагоричину, у интерколумнијима су подигнути камени зидови украшени фрескама (1317–1318). Велике иконе стајале су у интерколумнијима олтарских преграда у Цркви Христа Пантократора у манастиру Дечани, на Косову и Метохији (после 1335), и у Цркви великомученика Димитрија Маркова (после 1347). На архитраву темплона постављени су један или два реда икона – празнични и допојасни деизисни (празничне иконе из цркве Богородице Перивлепте у Охриду).

У почетку су иконе у доњем (локалном)

[7] О иконостасима, укључујући и српске, а такође библиографију о овој теми, видети: Алтарная преграда. *Православная энциклопедия*, т. 2. М., 2001, стр. 51–54; Иконостас. *Православная энциклопедия*, т. 22. М., 2009, стр. 65–71.

реду распоређиване произвољно, али је убрзо постало уобичајено да се икона Христа постави десно од царских двери, од ње десно храмовна икона, а лево од царских двери – икона Богородице. На дверима су се приказивале Благовести или Творци литургије – Свети Василије Велики и Јован Златоусти. Над дверима се у раније доба постављала икона Спаса Нерукотвореног, али је касније замењена иконом Тајне вечере, која живо сведочи о Тајни која се одвија у олтару иза двери. На бочним дверима биле су иконе служитеља-архиђакон или анђела (арханђела).

Олтарска преграда (иконостас) настала је како би се од очију мирјана сакрило свештенодејство које се одвија у олтару. Међутим, она је, а посебно високи иконостас, заклањала значајан део живописа и мозаика у олтарском простору и уз то је нарушавала целину ентеријера. У Храму Светог Саве донета је оптимална одлука: преграда има свега два нивоа и по димензијама је усклађена с пропорцијама ентеријера.

Вероватно су олтарске преграде одувек украшаване дуборезом. Таква преграда се може видети у Цркви Светог Пантелејмона у Нерези (XII век). Мотиви резбарије били су како геометријски, тако и флорални или зооморфни. Неретко је коришћен мотив четири мања круга око средишњег, који као да се један у други уливају (симбол вечности). Овај мотив се налази на олтарској прегради цркве Манастира Осиос Лукас у Фокиди (XI век) и на поду Цркве Светих апостола у Атини (XI–XII век). Подражавање ових форми довело је до појаве посебног декоративног стила у Италији XII–XIII века – козматеско стила. Увођење дубореза и мозаика у иконостас Храма Светог Саве допринело је

његовом усклађивању са подним украсима, чији је нацрт такође урадио Николај Мухин.

Главни иконостас Храма Светог Саве у доњем реду садржи иконе Спаситеља, Богородице, Светог Саве (храмовна икона десно од Спаситеља), Светог Симеона Мироточивог, Сабора архангела Михаила и Гаврила и Св. Константина и Јелене. На царским дверима су Благовести (са додатним приказима пророка Давида и Соломона – Христових предака по плоти, који су пророковали о њему и о Цркви Христовој). На бочним дверима су првомученик архиђакон Стефан и архиђакон Лаврентије с анђелима. У доњем реду су иконе насликане на плавој позадини према древној српској традицији. Простран горњи ред састоји се од празничних икона на златној позадини, што их повезује са главном темом колорита у храму. Плаву позадину имају само Пресвета Тројица, смештена на другом нивоу на оси царских двери.

Бочни иконостаси такође имају два нивоа. Њихов програм је блиско повезан с мозаицима на зидовима бочних олтара, тако да иконостаси и мозаици образују јединствен симболички и уметнички ансамбл. Ради визуелног повезивања са декором зида, иконостаси имају златну мозаичну позадину (у доњем делу испод икона Спаситеља и Богородице и у горњем делу ентаблатуре), као и мозаични уметници између иконостаса и бочних зидова.

На царским дверима јужне капеле Светих мученика Ермила и Стратоника, традиционално је представљено Благовештење (у допојасној варијанти), испод њега су приказане целе фигуре ових мученика. Таква одлука има низ преседана у грчком иконопису. Тако су на царским дверима

Фотографија 8: Постављање мозаика

у манастиру Светог Павла на Атосу, испод Благовештења представљени целом фигуром апостоли Петар и Павле (XVI век) (*Athos*, 2006, стр. 62); на царским дверима цркве Светог Ђорђа у Хори на Патмосу – апостоли Петар и Јован Богослов (XV век) (*Byzantine and Post-Byzantine Art*, 1985, стр. 108). На царским дверима из збирке Музеја Бенаки у Атени, поред Благовести се налазе ликови краљева Давида и Соломона приказани до груди, испод Благовести – апостоли Петар и Павле, праведни Јоаким и Ана (XVII век) (Drandaki, 2002, стр. 218–219). Десно од царских двери је такође традиционална представа Господа Сведржитеља на трону. Он показује прстима на

текст Јеванђеља који отеловљује његово учење. С леве стране је Богородица с дететом, такође на трону, у типу Никопеје – Победоносне; у левој руци она држи рубац – мапулу, која представља део одежде римског племства и симбол будућих патњи Сина.

На бочним дверима традиционално стоје целе фигуре архиђакона Стефана Првомученика и Филипа. Обучени су у беле стихаре. Изнад глава архиђакона налазе се допојасне представе анђела јер током богослужења ђакони симболизују анђеле – литургичке духове.

У другом нивоу изнад царских двери може се видети Нерукотворени убрис Господњи. Српске

Фотографија 9: Његова Светост Патријарх српски господин Иринеј са председником Руске Федерације Владимиром Путином и председником Републике Србије Александром Вучићем у обиласку крипте Храма Светог Саве (Београд, јануар 2019. године)

Фото: Архив Храма Светог Саве

фреске из XIV века послужиле су као узор (у манастиру Дечани, у Цркви Св. Јоакима и Ане у Студеници). С леве стране представе Убруса су арханђели Михаило и Рафаел, с десне стране Гаврило и Варахил. Укупно узев, композиција као да представља фрагмент Сабора арханђела:

четири арханђела стоје пред ликом Спаситеља на Убрусу, још четири у северној капели – пред представом Спаситеља у облику анђела (Спас добре тишине).

На царским дверима северне капеле Светог деспота Стефана, као и у јужној капели, налази се

Благовештење; на бочним дверима су Архангел Михаил и Свети Стефан у одежди ратника. Аналогије с оваквим распоредом налазе се у грчкој иконографији: на пример, на царским дверима из XV века из Музеја Евангелистрије на острву Тинос, представљени су Свети ратници Ђорђе и Димитрије (*Byzantine and Post- Byzantine Art*, 1985, стр. 109). Десно од царских двери налази се допојасна икона Господа Сведржитеља у древној иконографији, са „затвореним“ благосиљањем. С леве стране је Богородица са Младенцем типа Одигитрије Тихвинске, по узору на древну чудотворну икону грчког стила из XIV столећа.

На бочним вратима су приказане целе фигуре Светих ратника Ђорђа и Димитрија, који потврђују посвећење бочне капеле датој теми. Изнад њих се, по аналогији с јужном капелом, налазе ликови анђела.

На другом нивоу изнад царских двери приказан је Спаситељ као Анђеол добре тишине. Ова иконографија је блиска представи Христа Анђела Великога савета која се заснива на старозаветним пророчанствима (Ис. 9, 6; Мал. 3, 1). Символично значење представе повезано је са предстојећом жртвом Спаситеља, што објашњава постављање иконе изнад царских двери. С леве стране су арханђели Салафиел и Уриел, с десне Јехудиил и Јеремиел.

Програм мозаичког украшавања и иконостаса Храма Светог Саве темељно је промишљен и заснован на најбољим византијским примерима. Међутим, чак и најизванреднији примери и најбољи могући одабир сцена ни на који начин не гарантују да ће исход бити ремек-дело. Потребна је

стваралачка воља, која ће различите утиске, осећања, идеје преточити у јединствену уметничку целину, с тим што део целине треба да буду и мозаици, и мермер, и сунчева светлост и сам храм од крипте до крста на куполи. У Храму Светог Саве то је успешно постигнуто – првенствено захваљујући таленту и богатом искуству Николаја Мухина. Радећи дуги низ година у Србији, сродно се с њеном уметношћу, што му је омогућило да слободно ствара – са истим степеном слободе с којом су стварали његови велики претходници. Иконографски програм мозаика и њихово сликовно остварење, уз очување традиције и канона, изузетно су богати и оригинални. Мухин није само аутор мозаика него и иконостаса, декоративних подова, централног и надвратних хороса, чиме је омогућена потпуна и пуновредна синтеза уметности. Храм – права енциклопедија православног хришћанства – живео је свој унутрашњи живот час упућујући на непланирана решења, час тражећи измене у скицираним схемама. То није случајно. Одајући дужно поштовање таленту и трудољубивости стотина људи који су дали свој допринос изградњи храма, мора се признати да његова историја није била прозаична и свакидашња. Храм као да се градио и уређивао сам од себе, неземаљском снагом, према речима Светог писма: „Премудростъ созда себе дом, и утверди столпов седмь... Приидите, ядите мой хлеб, и пийте вино, еже растворих вам“ (Приче Соломонове 9; 1, 5).

С руског превела
мр Весна Смиљанић Рангелов

Аутори мозаика храма

Аутор пројекта (мозаици, иконостаси, подови, централни и надвратни хороси): Николај Мухин

Руководилац и праћење пројекта: Манана Попова

Куратор пројекта: Руска академија уметности коју представља председник РАУ Зураб Церетели

Компјутерска подршка пројекта: Антон Штољба

Вође тимова уметника који су извели мозаике: Јевгениј Максимов, Јулија Смирнова, Ирина Можар, Алексеј Жучков,

Анастасија Денеш, Олег Ивашченко, Владимир Анањев, Јегор Бистров, Светлана Васјутина, Јелена Кузнецова,

Алексеј Маљцев, Александра Бусинг, Максим Харлов, Анатолиј Челишев, Максим Хоронько, Максим Богданов,

Андреј Рогов, Александар Крестовски, Василина Корољова, Татјана Киргизова, Ксенија Воронова

Руководилац монтажних радова и главни инжењер пројекта: Јевгениј Челишев

У пројекту је укупно учествовало око 300 уметника мозаичара.

References / Литература

Виннер, А. В. (1953). *Материалы и техника мозаичной живописи*, Москва.

Drandaki, A. (2002). *Greek Icons, 14th–18th century. The Rena Andreadis Collection*. Athens, Milan.

Джурич, В. (2000). *Византијские фрески: Средневековая Сербия, Далмация, славянская Македония*. Москва.

Демус, О. (2001). *Мозаики византийских храмов. Принципы монументального искусства Византии*. Прев. с англ. Э. С. Смирновой. Ред. и сост. А. С. Преображенский. Москва.

Кондаков, Н. П. (2001. [репринт изд. 1905 г.]). *Иконография Господа Бога и Спаса нашего Иисуса Христа*. Москва.

Demus, O. (1988). *The mosaic decoration of San Marco, Venice*. Chicago and London.

Маљцева, С. В. (2012). Приделы в сербских храмах XIII – первой половины XIV в. *Византийский временник*. т. 71, 177–199.

Athos. Monastic Life on The Holy Mountain (2006). Helsinki.

Byzantine and Post-Byzantine Art. Athens (July 26th 1985 – January 6th 1986). Athens: Old University.

Грачаница. *Православная энциклопедия*. (2006). т. 12. Москва.

Алтарная преграда. *Православная энциклопедия*. (2001). Т. 2. Москва.

Иконостас. *Православная энциклопедия*. (2009). Т. 22. Москва.

Иконостас. *Православная энциклопедия*. (2009). Т. 22. Москва.

Святитель Димитрий Ростовский. *Жития святых*. (1764), књ. 2, децембар, јануар, фебруар. Кијевско-печерска лавра.

Лазарев, В. Н. (1996). *Фрески Старой Ладogi*, Москва.

Деяния Вселенских соборов, VII собор. Т. 4. СПб., 1996, 532-533.

Кочетков, И. А. (1998). Копия и образец в иконописании XV–XVI веков. *Проблема копирования в европейском искусстве*. Материалы научной конференции 8-10 декабря 1997. Москва, 68-77.

Сарабьянов, В. Д. (2002). *Спасо-Преображенский собор Мирожского монастыря*. Москва.

Святитель Николай Сербский (Велимирович) (2019). Беседа на Евангелие о Вознесении Господа.

Вознесение Господне. Антология святоотеческих проповедей. Саст. П. Ю. Малков. Москва, http://www.spc.rs/sr/spasovdan_vaznesenje_gospodnje_1, 26. 5. 2020. Святитель Николай Сербский (Велимирович). Беседа на Евангелие о Вознесении Господа. *Вознесение Господне. Антология святоотеческих проповедей*. Саст. П. Ю. Малков. Москва, http://www.spc.rs/sr/spasovdan_vaznesenje_gospodnje_1, 26. 5. 2020.

Лазарев, В. Н. (1986). *История византийской живописи*. Москва.

44 | Писания св. отцов и учителей Церкви, относящиеся к истолкованию православного богослужения. (1855-1857) Т. 1-3. СПб.

Житија Срба светитеља, http://www.crkva.se/srbi/srbi_svetitelji.htm

Вздорнов, Г. И. (1976). *Фрески Феофана Грека в церкви Спаса Преображения в Новгороде: К 600-летию существования фресок, 1378-1978*. Москва.

Царевская, Т. Ю. (2002). Цикл «Страстей Христовых» в алтаре церкви Федора Стратилата в Новгороде. *Древнерусское искусство. Византия, Русь, Западная Европа: искусство и культура*. СПб.

Малков, П. Ю. (2007). *Введение в литургическое предание. Таинства Православной Церкви*. Москва: Кафедра теологии Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета.

Алексеев, С. В. Памятники сербской средневековой историографии XIII–XVII вв.: Переводы и исследование. Т. 1. Жития святых Симеона и Савы. Жития королей и архиепископов сербских. СПб., 2016

Irina Buseva Davidova, PhD

The Russian academy of Arts
Moscow

The Mosaic Decoration of the Temple of Saint Sava

Translated from the Russian by Vesna Smiljanić Rangelov, MA

Summary

The Holy Synod of the Serbian Orthodox Church and the state representatives of the Republic of Serbia, with the brotherly aid of the Government of The Russian Federation and its Department for External Church Relations of the Moscow Patriarchy are nearing the completion of the Temple of Saint Sava. The unique style and artistic concepts of Nikolay Mukhin is in complete harmony with the architecture of Hagia Sophia in Constantinople, the foremost example of Byzantine and Serbian medieval art. There are four representations in the great arch of each cupola of the Temple of Saint Sava, grouped according to meaning and history as presented in the Holy Testament, with the aim of faithfully depicting the earthly life of Christ and the Mother of God. The rich and original iconography of the mosaics and iconostases is awe-inspiring in their artistry for the over three hundred artists engaged in their execution. The conceptual knot of the interior: the dome, the space below, the pendentive and main arches, with their beautifully decorated altar space, have enriched Serbia and the world with one of the most imposing and magnificent monuments of Christianity today.

| 45

Keywords: Temple of Saint Sava, mosaics, Orthodox art, canonized rules of Serbia, architecture, Nikolai Muchin

Вања Н. Глишин ^[1] ^[2]

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд (Србија)

УДК 327::911.3(497.11-89)

Прегледни научни рад

Српски народ под империјалном пресом – положај у геополитичком чвору

Сажетак: Аутор у раду анализира геополитички положај Србије и српских земаља пратећи историјски ток догађаја који су мењали реалполитичко стање на овим просторима. У првом делу рада аутор полази од анализе географских карактеристика простора Србије, њеног политичког, економског и привредног положаја као полупериферије у односу на центар, и стратегијских потенцијала територије, акваторије и ваздушног простора овог региона. На трагу анализираних карактеристика у наставку рада пажњу посвећује геополитичком положају Србије и српског народа, фиксирањем неколико геополитичких обележја како би се што јасније разложили империјални притисци кроз векове српског распећа.

Кључне речи: геополитика, империје, Србија и српске земље, чворност, контактност, граничност

Пролог

Српски народ је, пролазећи кроз суморна беспућа историје, проживљавао страдалништво свих векова, остајући постојано на вековном огњишту балканске *Catene Mundi*. Иако много пута третиран као ситниш за поткусуривање империјалних амбиција, српски народ је својим постојањем показао да вреди много више, не устукнувши ни пред силама којих се плашила цела Европа и онога и овога времена.

На овом простору кроз историју тутњале су противуречности, остављајући империјални

печат на ткиву балканских народа, особито Срба, који су попут живог зида стајали на путу империјалним освајањима. Империје су користиле своју позицију силе како би додатно укрупњавале политичку, економску и војну моћ, а рат је био једно од основних средстава за достизање циљева. На европском попришту, идеја „*Drang nach Osten*“ често је у својим различитим интерпретацијама била водиља европским силама у војним походима. У таквим пројекцијама, Балкан је, као простор на размеђи три континента, бивао траса продора ка истоку, што је умногоме утицало

[1] glisinvanja2@gmail.com

[2] Аутор је стипендиста Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

на живот овдашњих народа. Посматрајући и из источне визуре, народи са Истока тражили су свој пут преко Балкана ка срцу Европе. У том контексту немојмо заборавити да су се велике силе током својих похода управо спотакле на српској земљи и да су поједине империје злоупотребом своје моћи (Kejgan, 2003) против Срба доживеле „империјалну пренапрегнутост“ (Kenedi, 2003), што је претходило њиховом паду.

Да бисмо што прецизније одредили геополитички положај Србије, неопходно је да најпре анализирамо неколико карактеристика које на њега утичу. Реч је о географском положају, геофизичким и геоморфолошким карактеристикама тла, унутрашњополитичком устројству и спољнополитичким чиниоцима, као и ширем регионалном окружењу.

Ради што бољег разумевања предмета истраживања, користићемо геополитички метод, који подразумева упоредо реалистичан приступ и апстрактно мишљење (Stepić, 2016), те ћемо све посматране политичке појаве ставити у контекст логике простора.

Србија и српске земље на карти Европе

Географско простирање Србије и српских земаља предодредило је тежак живот српском народу, који вековима обитава на овом тлу. Србија се налази у југоисточном делу Европе,

на средишњем делу Балканског полуострва. Реч је о континенталној земљи која се већим делом простире на Балканском полуострву, што је сврстава међу балканске земље, док се један мањи део територије простире у средњоевропској, Панонској низији, те се због тога сврстава и у средњоевропске земље. „Војводина је спона којом се читава Србија укључује у централну Европу. Она јој омогућује партиципацију у економски и геополитички изузетно важној Панонској низији“ (Stepić, 2004, str. 40). Такође, део тока Дунава у Војводини и југоисточни део Панонске низије јесу „зона конвергенције великих река“ (Stepić, 40), попут Драве, Тисе, Тамиша, Саве, Дрине, Колубаре и Велике Мораве, које служе као саобраћајнице и повезују најзначајније регије у овом делу Европе. Србија се убраја и у медитеранске земље због самог положаја и климатских карактеристика јужног дела (Proković, 2018, str. 345). Кроз историју, „географски положај свих српских земаља [...] одређују најкрупнији тектонски облици: Панонски басен на северу, Јадрански басен на југу и планински систем Балканског полуострва између њих“ (Proković, 350).

Како примећује Миломир Степић (2019), српски етнички простор и српске земље у свом изворном географском простирању имају излаз на море, међутим, спољнополитички фактори током историје онемогућавали су етно-просторну (расрбљивањем^[3] становништва у приобалним

[3] Геополитичке последице расрбљивања Балкана су несагледиве, Површина српских земаља, које су се крајем 19. века мање-више поклапале са српским етничким простором (као на карти М. В. Веселиновића из 1887. године) била је око 300.000 км². Таква просторност уз маритимну партиципацију, омогућила би држави све предуслове за одрживост

зонама) и државотворну (спречавање ширења територије ка мору након 1878. године) маритимну партиципацију, што је „српски геополитички идентитет“ кодирало као телуократски. Због тога су Србија и српске земље ограничене као *landlocked country*. (Stepić, 2019, str. 17)

У саобраћајно-географском и привредном погледу, полуострво је премрежено међународним путевима и пругама, којима је олакшано кретање из западне и средње Европе ка Блиском истоку и кавкаско-каспијском подручју. Речним саобраћајницама спаја се Црноморски басен са атлантском акваторијом. Европска унија је пројектовала неколико паневропских друмско-железничких коридора (IV, V, VII, VIII, IX и X), који би требало да тангирају Балкан или пролазе преко њега (Proroković, 2018). За Србију су битна три коридора: VII, VIII и X. Коридор VII прати ток Дунава, повезујући Северно и Црно море, што је важна геостратешка шанса за Србију.^[4] Трансверзални Коридор VIII повезује јадранску и црноморску обалу од Софије до Драча. Док се Коридором X повезују Будимпешта и Солун и Загреб и Истанбул, што ће Београду доделити статус „главне раскрснице југоисточне Европе“ (Trud, 2007, str. 11).

Посматрајући са војностратегијског аспекта, Србију и српске земље тангира неколико праваца: ломбардијско-панонски, јадранско-панонски и

албанско-бугарски, који су пројектовани током 20. века, али се могу актуелизовати у складу са интересима великих сила, особито Сједињених Држава.^[5] С тим у вези, географско ширење НАТО пакта на простор балканских земаља и постављање војних база у кључним зонама, попут базе „Бондстил“ на Косову и Метохији, Миломир Степић види као стварање „интегралног балканског геополитичког и геостратегијског лука“ атлантизма сачињеног из северозападног и југоисточног сегмента. Оба смера имају исходиште у „геополитички и геостратегијски кључним областима Балкана: северозападни у ’Динарској тврђави’, а југоисточни у ’Централној области Балканског полуострва’, тј. у самом његовом средишту – ’Балканском језгру“ (Stepić, 2012, str. 105). Кључну основу геополитичког и геостратегијског лука на Балкану чине базе, полигони, упоришта и друге инсталације, које су за Сједињене Државе и НАТО „лако доступне из Јадранског и Егејског басена и из Панонске низије (геостратегијска „Панонска лепеза“ коју је по окончању хладног рата од ВУ преузео НАТО)“ (Stepić, 105).

Када је реч о политичком и економском положају, ситуацију у свим геополитички важним регионима, након рушења Берлинског зида и завршетка хладног рата, контролисала је светска суперсила користећи настали

и стабилност. Уместо тога, сецесијом Косова и Метохије и потенцијално упитним статусом Војводине, могуће је сажимање Србије на простор од непуних 56.000 км², попут преткумановске Србије (Stepić, 2019, str. 158–159).

[4] Дунавски макрорегион као источни крак континенталне геополитичке хоризонтале (Рајна–Мајна–Дунав) може бити геоекономска жила куцавица Европе (Proroković, 2014, 2018; Stepić, 2019).

[5] Овај регион за НАТО и САД има „неоспоран војностратегијски значај“ иако се у пропагандне сврхе „истиче наводна брига за развој демократије и поштовања људских права“ (Šušnjić, 2004, str. 36, 56)

„геополитички вакуум“. Било је прилично јасно да ће униполарност омогућити Сједињеним Државама неометану употребу и тврде (*hard power*) и меке моћи (*soft power*) широм света, о чему сведоче бројне интервенције (Kejgan, 2003). Србија и српске земље, као полупериферна зона у односу на центар (Запад), већ три деценије трпи малигни утицај оба вида моћи, што се умногоме одразило на политички, економски, привредни и друштвени систем. Државама полупериферије намењен је непотпун сет решења у процесима модернизације и демократизације, што на дужи временски период учвршћује садашњу полупериферну позицију и зависан положај. С тим у вези, „територијална диференцијација или социјално-економска неравномерност развоја овог региона условљена је поларизацијом, тј. издвајањем центра и периферије“ (Grčić, 2002, str. 3–4).

Српски народ под империјалном пресом

Граница на империјалним путевима

Историјска судбина предодредила је Србима гранично подручје, урезајући невидљиве границе које све до данашњих дана цепају јединство и снагу српског корпуса на Балкану. Религијска граница из 1054. године, у оквиру до тада јединствене хришћанске цркве, постала је тешко бреме за народе „распете“ између Рима и Цариграда. У тим тешким временима као светац-ци-

вилизатор појавио се Свети Сава, водећи српски народ тамним коридорима између „два центра хришћанске моћи“, [6] Рима и Цариграда. На том путу, он је својим ванвременским деловањем заштитио и унапредио државне, националне и верске интересе, модернизовао културни живот, утемељио цркву, просвету, државне законе и црквене каноне, градио цркве и манастире и помагао својој браћи у Христу (Glišin, 2019, str. 114). Свети Сава је поставио снажне темеље православне духовности и изборио се за српску државну независност и аутокефалност цркве. На чврстим темељима и са јасном духовном вертикалом, Срби су дочекали тешка времена османског освајања које је угрозило Европу. То је променило политичку реалност тог времена, остављајући Србе на тесној граници између Османског и Аустроугарског царства, на тзв. војној крајини (*terra militaris*), што је Србима улило дух крајишника. И у таквим околностима, Срби су морали да балансирају између две моћне силе које су немилосрдно војевале на овим просторима.

Тежак живот Срби су водили и са државом и без ње, али су српски народ, обездржављен, изложен сталном насиљу и под притиском турског јарма, очувале, одржале и стално јачале Пећка патријаршија и касније Цетињска митрополија. Верски центри су очували „наше сопство, језик и писмо, на чијим темељима је дошло до српског националног буђења у XIX веку“ (Glišin, 2019, str. 115). Имајући то у виду, професор Љубиша Деспотовић закључује да се

[6] „Србија је осцилирала између два ужарена и ратоборна језгра, покушавајући да остане национално државоцентрична“ (Despotović, 2019, str. 37).

„нота Светосавља [...] протезала кроз беспућа векова све до наших дана, чинећи преко потребан континуитет српског националног и идентитетског бића“ и да нас је та нота, као везивна нит постојања, „држала на окупу и онда када нам је биолошки опстанак долазио у питање“ (Despotović, 2019, str. 52–53).

Велике силе су малигним деловањем настојале да деструишу духовну вертикалу српског народа не би ли му, ударцем у суштину националног бића, највише нашкодиле. Историја потврђује да је на овом простору долазило до „контаката супротстављених религијских, националних и цивилизацијско-културолошких утицаја“ (Glišin, 2019, str. 115–116), што је овом простору предодредило „динамичност“^[7] као геополитичко обележје. Под тим подразумевамо трајне отворене и/или перманентне сукобе средствима тврде (*hard power*) и/или меке моћи (*soft power*), који деструктивно утичу по национално, државно, идентитетско, религијско, језичко, културно, образовно, политичко, економско и привредно устројство српског народа.

Уз претходно наведено, укрштање три традиционалне религије (православље, римокатолицизам и ислам) као и три цивилизацијско-културолошка круга (западна, православна и исламска цивилизација) (Huntington, 2000) на простору српских земаља предодредује контактност као једно од

значајних геополитичких обележја. Историјске трансверзале којима су ходиле различите цивилизације и територијална контактност на размеђи три континента кодирале су српску територију као простор преко ког се простире „главна оса трансгресионо-регресионих процеса цивилизацијских судара“ (Despotović, 2012, str. 143). Наведена чињеница само потврђује да је Балкан кроз историју место „сукоба цивилизација“ (Huntington, 2000) или „простор мултиетничког коктела“ (Bžejnski, 2001). Трагичност таквог положаја истакао је и Љубиша Митровић, написавши да „Балканом, кроз историју и у савремености, тутње вулканске противречности тежећи да га растргну и поделе споља и изнутра“ (Mitrović, 2006, str. 21). То је утицало на честе промене граница, које нису исцртаване само након великих ратова. Пример је источна граница западне цивилизације којом је Семјуел Хантингтон (Samuel Huntington) раздвојио западно хришћанство од православља и ислама. Наведена граница се на Балкану „подудара са историјском поделом између Аустроугарског и Османског царства“ чинећи културну, политичку и економску границу Европе и Запада (Huntington, 2000, str. 176). Очигледно је да се и овим изузимањем Војводине из територијалне, културолошке и цивилизацијске целовитости Србије и припајањем западној цивилизацији, настоји одржати „историјски континуитет спречавања српске националне

[7] „Геополитичку динамичност чини скуп догађаја (промена режима, ратови, револуције, атентати, санкције, утицај страног фактора) у одређеном временском оквиру, који утичу на локалну, регионалну и ванрегионалну геополитичку реалност, која артикулише све циљеве и интересе, претње и ризике, постављајући могућности геополитичког наступања“ (Glišin, 2020, str. 160).

и територијалне целовитости“ (Glišin, 2019, str. 116). На тај начин створен је разједињен српски говорни и културни простор, Срби су расејани по околним државама, које су своја територијална проширења добијале насиљем, етничким чишћењем и отимањем српских територија, уз подршку западних центара моћи, који посредством својих пивот држава у окружењу остварују личне интересе (Glišin, 116). Несумњиво, утиснута граничност овог простора је „дискурзивна и симболичка, а такве границе се укидају теже но политичке и административне“ (Lazarević Radak, 2014, str. 122).

На попришту мултиетничке и мулти-конфесионалне југословенске државе генерисан је рат како би се извршила балканизација Југославије (Glišin, 2018, 2019) и у том процесу деструисали српски народ и држава. Разједињена и раскидана српска територија^[8] постала је лак плен за територијалне аспирације агресивних суседа Хрватске и Албаније.^[9] Наведене земље су и у претходним деценијама „своја национална и државна укрупњавања остваривале отимачином српских етничких територија, геноцидом, проверавањем и прогоном српског становништва са његовог вековног станишта“ (Despotović, 2019, str. 67).

Хрвати су ради стварања „чисте“ хрватске државе прогонили српско становништво акцијама попут „Бљеска“ и „Олује“, подржани моћним силама са Запада. Осим Сједињених Држава, такву хрватску политику подржавао је Ватикан који је „територије насељене православним живљем сматрао за зону своје легитимне прогресије, као својеврсни појас или *terra missionis* на којем се по сваку цену има остварити његова верско-политичка доминација и територијална јурисдикција“ (Despotović, 2019, str. 60). Политиком прозелитизма, односно ширењем римокатоличанства ка истоку на уштрб православних територија, требало је потиснути српски народ као „најзападније језгро православља у Европи“ (Glišin, 2019, str. 118). Срби су у геополитичким стереотипима Запада представљени као мали православни Руси, односно као руска предстража и коњовоци руских козака до топлих мора, што је изнедрило „паралелизам о руско-српском геополитичком положају“, који се огледа у „симбиози њихових интереса“ (Despotović, 2019, str. 71). Професор Деспотовић маркира једну од димензија геополитичких стереотипа која пројектује Србију као „сигурног словенског (русофобија и србофобија на Западу), православног (страх

[8] „Срби и српске земље идентификовани су као сметња како за претензије ванбалканских сила и центара моћи, тако и за сепаратистичке и великодржавне амбиције својих непосредних суседа, што није проузроковано ирационалним разлозима, већ респектовањем потенцијалне моћи српског фактора (у интегралном, просторном, популационом, војном, економском и политичком облику)“ (Gajić, 2014, str. 234).

[9] „Формирајући специфичну симбиозу интереса са српским суседима и њиховим великодржавним амбицијама, претенденти на контролу Балкана настојали су да што више демографски ослабе српски народ, те да упоредо просторно фрагментирају и сажимају његове територије. Као крајњи геополитички резултат расрбљивања требало би да настане вештачки успостављена равнотежа (не)моћи на Балкану и такво стање где у 'геополитичком чвору' више ни српски фактор не би могао евентуално да ремети замисли моћних“ (Stepić, 2012, str. 78).

од православља) и идеолошког (бољшевичко-комунистичка опасност) сапутника и сарадника у покушају руског освајања западних територија Rimlanda^[10]

Уз духовну вертикалу, државност је „најважнији облик испољавања геополитичког идентитета“ (Stepić, 2019, str. 22). Темеље државности српског народа поставили су Немањићи, што је била инспирација и модел за стварање модерне српске државе у 19. веку. У историјском распону од средњовековне до модерне српске државе (Despotović, 2019, 2020), искуство српског народа било је тешко. Праћено је сталним империјалним репресијама, окупацијама, принудним сеобама, сатирањем и преверавањем, као и економским и привредним назадовањем. С правом Миломир Степић закључује да је „еволуција модерног српског државотворног процеса имала неприродан, прекоредан, па чак и регресиван ток [...]“ (Stepić, 2019, str. 23).

У Гордијевом чвору

Бројни велики догађаји који су задесили мале балканске народе наводе нас на мисао да је, наизглед митолошки, али уистину, на Балкану замршен један неодмрсив чвор, чекајући новог Александра Македонског да мачем реши нерешиво. У средини Гордијевог чвора

налази се вековима свезан српски народ, као пример једног митолошког мучилишта интерпретираног кроз векове различитим сликама и приликама. Посматрајући на тај начин у садашњости, можемо приметити да испреплетени и паралелни интереси регионалних и ванрегионалних сила заправо учвршћују геополитички чвор на овом простору. Реч је о стратешким кретањима која прате географске правце уклињавања, директно или посредством пивот држава на Балкану. Тако Сједињене Државе настоје да шире свој утицај правцем југозапад–североисток ка Срцу копна (Heartland), док Русија настоји да координира правцем североисток–југозапад ка Средоземљу и топлим морима. Немачка идеју „Drang nach Osten“ пројектује деценијама, правцем кретања северозапад–југоисток, тежећи да запоседне блискоисточна нафтоносна поља, док, с друге стране, исламски фактор пројектује правац кретања југоисток–северозапад ка срцу Европе (Despotović, 2012; Glišin, 2019).

Осим наведеног, Србија и српске земље налазе се у приобалној зони евроазијског континента – Rimland,^[11] која је место сукоба таласократских и телурукратских сила, односно евроатлантизма и евроазијства. Дакле, реч је о динамичној зони чије геополитичке, геостратешке и геоенергетске карактеристике представљају кључ за очување глобалне

[10] Друга димензија геополитичког стереотипа огледа се у „позицији Србије као 'балканског експонента' руских интереса на овом простору“, односно у наводном копненом (југозападном) искораку Русије преко српске територије (заобилажењем баријерне зоне мореуза Босфора и Дарданела) на топла мора Средоземља (Despotović, 2019, str. 71).

[11] Спајкменова формула за владање светом гласи: „Онај ко доминира над Римлендом, доминира над Евроазијом, Онај ко доминира над Евроазијом, држи судбину света у својим рукама.“

позиције моћи великих сила. Овај простор лоциран је и као тампон зона^[12] између два пола моћи, коју је Хелфорд Макиндер (Mackinder, 1942) пројектовао како би силе победнице после Првог светског рата преуредиле источну и југоисточну Европу према својим интересима. Реч је о унутрашњем полумесецу који је, због сталних притисака из Heartland-а према Острвском полумесецу и *vice versa*, динамична зона предодређена за развој цивилизација (Glišin, 2019). Стварањем тампон зоне спречава се потенцијална континентална сарадња Москве и Берлина (Grosuvt, 2014) и онемогућава се Немачкој и Русији излаз на Средоземно море преко Балкана. Дакле, врши се контрола и обуздавање копнене моћи на евроазијском континенту. На тај начин, Сједињене Државе настојале су и након Другог светског рата да контролишу зону источне и југоисточне Европе, улажући напоре да Југославију, као једну од значајних држава за „виталну безбедност САД“ (Vudvord, 1997) ставе под своју контролу. С обзиром на то да је награда за америчке напоре које улаже на евроазијском континенту заправо Евроазија (Vžežinski, 2001), јасни су напори Вашингтона да на Балкану створи стабилну одскочну даску за стратешко наступање ка Срцу копна (Heartland). Позиција Балкана на тремећи три континента омогућава више праваца стратешког наступања, због чега Сједињене Државе настоје да осујете утицај Русије и Немачке, те да под контролом држе своје савезнике. Као једина

глобална сила после хладног рата, Америка је могла да оствари неколико циљева на које је професор Деспотовић (2012) указао. Прво, да искористи економско и војно посустајање и геополитичку дефанзиву Русије за запоседање кључних стратешких простора Балкана и дугорочније спречавање Руске Федерације да се врати у другу по значају виталну геополитичку зону, одмах после простора земаља бившег СССР-а. Потом, да успорити геоекономски и геополитички повратак СР Немачке на просторе Украјине, Подунавља и Балкана. Треће, да подстиче ривалство парцијалних геополитичких интереса појединих чланица Европске уније (Велике Британија, Француска, Италија, Шпанија, Немачка и сл.) ради њихове лакше контроле и обуздавања, како ЕУ не би израсла у опасног економског и геополитичког ривала Америке. И, на крају, четврти циљ се односи на убрзани пријем земаља с простора југоисточне Европе и западног Балкана у евроатлантске интеграције (Despotović, 2012, str. 131).

Дакле, Сједињене Државе су настојале да под своју контролу ставе геополитички чвор на Балкану уз недвосмислену потребу слабљења српског народа. У том контексту примећујемо да „геополитичке претензије и територијалне аспирације глобалних, регионалних и локалних актера српском геополитичком положају предодређују фрагментираност као обележје које ће бити коришћено као 'фактор нове дестабилизације' (Despotović, 2019)

[12] Санитарни кордон од Балтика до Средоземља који укључује Пољаци, Чехе, Словаке, Мађаре, Србе, Хрвате, Словенце, Румуне, Бугаре и Грке.

овог подручја. Реч је о могућем активирању потенцијалних геополитичких жаришта у Србији (Косово и Метохија, Војводина, Рашка област, Бујановачко-прешевска област, Тимочка крајина и Топлички крај) или ван ње (позиција Срба у Македонији, Албанији, Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској)...“ (Glišin, 2019, str. 127). Континуиран процес „потискивања Срба из српских земаља најинтензивнији је на југу, југозападу и западу“, како би се редуковањем и фрагментацијом српских земаља преузеле геополитички кључне зоне у којима су изворно партиципирали Срби и самим тим онемогућило јединство српског народа у историјским и национално адекватним границама (Stepić, 2004, str. 253).

На који начин се врши потискивање Срба и фрагментација српских земаља, јасно можемо видети на примерима у последње две деценије:

– На југу, српска територија Косово и Метохија једнострано је призната 2008. године као тзв. држава Косово уз подршку западних центара моћи. Наметнуту стварност морамо да разумемо и да о њој јавно говоримо уколико желимо да сачувамо геополитички и геостратешки важан део српске територије, и не само то. Косово и Метохија је „Србима вечни симбол око кога су се окупљали и у најнеповољнијим фазама осциловања историјског клатна... Стога косовско опредељење за Србе представља суштину идентитета...“ (Despotović, 2019, str. 37). Дакле, „простор Косова и Метохије није само једно од стереотипних балканских територијално-

пограничних питања које се може решити уступцима и компромисима“ (Despotović, 2019, str. 37). У том контексту охрабрује чињеница да процес признавања тзв. Косова тече у фазама које од 2008. године до данас све више показују поделу света на проамерички и антиамерички блок. Миломир Степић (2019) маркира прву фазу „експлозије признања“, другу фазу „инерције признања“, трећу фазу „успоравања признања“ и четврту фазу као „почетак повлачења признања“. Последња фаза постаје „показатељ необиполарне поларизације као нове глобалне реалности“, због чега, ради заштите кредибилитета, водеће силе Запада јачају дипломатско деловање притисцима и претњама како би утицале на земље које су повукле признање и које нису признале тзв. Косово. Такође, притисци су усмерени и на саму Србију да „не пружа отпор заокруживању државности Косова“ (Stepić, 2019, str. 302–313). Имајући у виду тренд повлачења признања тзв. Косова у последње две године, решавање косовског питања било би прихватљиво уколико је у складу са интересима српског народа и државе. Стога, све споразуме, понуде и предлоге треба разматрати из перспективе националних интереса, а активним дипломатским и економским деловањем треба радити на креирању повољних међународних околности.

– На југозападу, актуелни догађаји у Црној Гори, поред свих спочитавања српског идентитетског кода, показују да је последња на удару Српска православна црква као духовна вертикала српског народа. Јасно је да црногорске власти Законом о слободи вјероисповести настоје да ослабе свест о

српском пореклу и имену,^[13] те да на темељима српског језика и писма створе нову црногорску нацију. Тај процес није нешто ново. Реч је о наставку једновековног „етно-културолошког инжењеринга идентитета“ како би се конструисале синтетичке нације, а у даљим фазама тог процеса, и присвојиле српске националне територије (Despotović, 2019).

– На западу, положај Срба у Републици Српској отежава „бошњачка“ доминација и тежња да се власт централизује и концентрише на федералном нивоу, чиме би политичка моћ Бања Луке постала неприметна. Осим тога, тежње Сарајева, с једне стране, и Вашингтона, с друге стране, да Босна и Херцеговина активно прати пут евроатлантских интеграција засигурно стављају у незавидан положај српски народ у тој држави. Разлог за такво мишљење огледа се у чињеници да Сједињене Државе увлачењем БиХ у НАТО имају за циљ да, са што мање ресурса, истргну из евроазијске перспективе ову територију и припоје је атлантској сфери утицаја. Са таквом политиком нису усаглашени интереси Републике Српске, поготову јер Србија између та два пола моћи бира војну неутралност.

Имајући у виду претходно наведено, закључујемо да су Сједињене Државе успешно учврстиле своју егиду на простору српских земаља проширењем „НАТО пакта, подршком ’нашим’ агресивним суседима, наметнутом стварношћу на српској територији Косову и Метохији, изградњом велике и модерно опремљене

војне базе ’Бондстил’, као и потписивањем бројних споразума Србије са НАТО (СОФА, ИПАП), деструкцијом политичког, економског, привредног и војног система Србије“ (Glišin, 2019, str. 119) и слабљењем српског народа у Црној Гори и Републици Српској.

Конверзија и опстанак или нестанак?

У глобалној пројекцији стварања новог светског поретка, Балкан, особито Србија као полупериферија, није у потпуности глобализована зона, стога је треба ставити под утицај Запада наметањем америчког интернационализма, с намером да се прикрију стварни економски, политички, војни, привредни и идеолошки интереси (Molnar, 1996). Глобализација као процес води ка „успостављању постсуверенистичког доба у ком ће државе бити потчињене глобалном центру моћи“ (Glišin, 2020, str. 160). Државе које се супротставе стварању центра глобалне моћи бивају проглашене неуспешним или slabим државама, односно одметничким државама (Despotović, Gajić, 2017) и изложене дуготрајној и отвореној политици инспирисаној концептом геополитике деструкције (Despotović, 2015). Рушењем Берлинског зида и завршетком хладног рата настављен је процес деструкције суверених држава означених као реметилачки фактор у остваривању идеје глобализма и успостављању либералне хегемоније (Miršajmer,

[13] Иако у Земљопису Књажевине Црне Горе из 1895. године јасно пише да у „Црној Гори живе све сами чисти и прави Срби, који говоре српским језиком...“ и да је „сваки Србин у Црној Гори дужан познавати и љубити своју цјелокупну домовину – све српске земље...“ (Popović, Roganović, 1895).

2019; Fukujama, 2002). Осећај „месијанства“ који Сједињене Државе уживају након тријумфа у хладном рату може се кодирати као „идеја изузетности“ коју професор Деспотовић представља концептом геополитике деструкције према ком она представља „идеолошко-политички концепт (кондензован у тријади појмова: глобализам, глобализација, нови светски поредак) потчињавања света интересима САД и атлантистичке геополитичке парадигме, реализован кроз процесе делимичне или потпуне девастације државних, националних, идентитетских, институционалних, економских, културних, научних, образовних, војних, религијско-конфесионалних и територијалних капацитета нација које су означене као мета њиховог разорног деловања.“ Такав процес се најпре намеће у форми „пријатељске глобализације и утеривања у стандарде неолибералне форме економске размене (пљачке)“, а уколико државе пруже отпор „егземпларно су кажњаване агресивним облицима политичких и економских санкција, па на крају и мерама бруталне војне одмазде“ (Despotović, 2015, str. 65).

С обзиром на то да крај биполаризма и фукујамовско предвиђање краја историје нису довели до срећног униполаризма и нестанка „изама“, мале државе и народи нашли су се под „империјалном пресом“, у незавидној позицији нових конструкција хантингтоновског моделовања таквих земаља. Најпре, Хантингтон (2000) кодирао је оне земље којима недостаје културно заједништво са другим земљама и друштвима као (1) „усамљене земље“. Следеће су (2) „подељене земље“ које „територијално опкорачују

неодговарајуће границе између цивилизација“, суочавајући се са „посебним проблемима одржавања свог јединства“ (Huntington, 2000, str. 153). Реч је о земљама које настањују различити верски и национални идентитети, чинећи мањину која не доживљава такву државу као своју. Најприметнији „разједињујући ефекти“, настали услед цивилизацијски неадекватних граница, лоцирани су на простору посткомунистичких земаља које су биле мултинационалне и мултирелигијске федерације. Најтипичнији примери на овом простору су Босна и Херцеговина и Србија. Прва због „подељености земље на српско-православни, хрватско-римокатолички и бошњачко-исламски корпус“, а друга због „великог проблема са Арбанасима на Косову и Метохији и делом муслиманског живља у Рашко-полимској области“. Проблем продубљује тежња и једних и других ка издвајању „територијалних целина где су у већини и формирање самосталних држава или њихово припајање државама суседима“ које настањују њихови „цивилзацијски и етнички сународници“ (Despotović, 2019, str. 419–420). За разлику од подељених земаља са више различитих цивилизацијских група које гравитирају ка истом цивилизацијском полу у другим државама, (3) „поцепане земље“ карактерише једна преобладајућа култура смештена у једну цивилизацију, али њене вође желе да је конвертују у другу цивилизацију. Да би дошло до успешне редефиниције цивилизацијског идентитета, потребна су три предуслова. „Прво, политичка и економска елита земље требало би уопштено да подржи то питање. Друго, јавност би требало бар да буде упозната са редефинисањем идентитета. Треће, доминантни елемен-

pxhere.com

Споменик *Победнику* у Београду

ти цивилизације домаћина, у највећем броју случајева западне цивилизације, требало би да буду вољни да прихвате конвертита“ (Huntington, 2000, str. 155). Дакле, реч је о једном дуготрајном, далекосежном и „политички, друштвено, институционално и културно болном“ процесу, који „до данас није успео“ (Huntington, 2000, str. 155). Миломир Степић предлаже четврти модел – (4) „растрзану земљу“ која „има једну доминантну нацију, културу и религију која припада једној цивилизацији, али њена елита настоји да је ампутира из сопствене, домицилне цивилизације и вештачки премести у другу цивилизацију“. У таквим земљама „настаје криза идентитета, духовна и друштвена распућеност, суштински неспоразум народа и његових вођа, те клизање у стање латентне анархије која може прерасти у отворени грађански конфликт“ (Stepić, 2016, str. 430). Професор Љубиша Деспотовић предлаже пети модел – (5) „растројене земље“, који би се могао „третирати као комбиновани модел поцепане и растрзане земље или као њихова укупна резултанта“. Дакле, „растројена земља“ је крајњи исход „цивилизацијске, идентитетске и геополитичке конверзије“, коју у наведеним моделима спроводи домаћа елита (Despotović, 2019, str. 421).

С правом понављамо да је Хантингтон урезао модерне границе западне цивилизације

и тиме потврдио више пута поменућу формулу – „The West and the Rest“ (N. Ferguson, S. Huntington, Z. Brzezinski, H. Münkler), која је своје значење приказала у евроатлантским лутањима православних земаља Грчке, Румуније и Бугарске.^[14]

У случају Србије, треба да схватимо две групе фактора које утичу на процес европских интеграција: 1) спољни фактори и 2) унутрашњи фактори.

– Када је реч о спољним факторима, најпре треба да схватимо да се Србија на Западу третира као „поражена држава“ и да као таква у процесу европских интеграција добија пакете нетипичних услова „који воде даљој дестабилизацији и слабљењу државе [...]“ (Ђурковић, 2015, str. 222). У досадашњој пракси проширења ЕУ јасно се видео нормативни оквир (Копенхашки критеријум, оснивачки уговори и слично) ком кандидати треба да се прилагоде. Међутим, случај Србије представља преседан с обзиром на бриселско условљавање интеграције Србије које подразумева: решавање косовског питања, хашку „правду“, одбацивање традиције, промену свести^[15] и слично. С друге стране, спољни фактор који би требало да нас наведе на критичко размишљање јасно је маркирао Алан Турен, истакавши да се „слабљење држава и националних политичких система не

[14] Наведене земље су примљене у западне политичке, војне и економске структуре искључиво због важности њиховог геополитичког положаја, али са статусом православних аутсајдера, који се доживљавају као врста цивилизацијске аномалије која се трпи зарад вишег геополитичког интереса (Despotović, 2019, str. 424).

[15] На конференцији о НАТО 2010. године, тадашњи немачки амбасадор у Београду Волфрам Мас рекао је: „Морам да критикујем власти у Србији што и саме још увек користе термине као што је „НАТО“ бомбардовање“. Мас је тада изрекао захтев да руководство Србије поради на промени свести својих грађана... (Ђурковић, 2015, str. 214).

60 | може надоместити напретком у конструисању Европе“. Турен указује на чињеницу да се државенације у свом традиционалном облику више не обнављају на европском нивоу и не надокнађују ефекте глобализације (Turen, 2011, str. 49). На трагу Валтера Халштајна (Walter Hallstein), који интеграције пореди са вожњом бицикла, Пол Тејлор (Paul Taylor) примећује да Европска унија није дошла до стања које се може упоредити са вожњом бицикла, јер „интеграција није стигла до стања у коме би се појавила свест о заједничкој судбини народа“ која би била основ изградње чвршће заједнице. Тејлор закључује да ЕУ предузима све мере да такво стање избегне (Tejlor, 2010, str. 197).

– Као унутрашњи фактор најпре бисмо навели Србију као слабу државу, пратећи главне елементе успостављене на основу стања у држави до 2012. године. Ђорђе Стојановић и Живојин Ђурић (2012) шест елемената *in summa*: Први се односи на „партијску османизацију српских политички делегираних управљачких структура, пласирање фундаменталних политичких опција“ које онемогућавају основни „консензус о државним приоритетима“ и стварају неефикасне коалиције без потребне „програмско-стратегијске компатибилности“. Други елемент се односи на „проблем са територијалном дефинисаношћу“ и „високим степеном екстерних условљавања и притисака“. Трећи елемент чини „дискрепанца између државе и српског друштва са врло ниским степеном друштвене кохезије“, затим проблеми „етничке или регионалне фрагментације“. Четврти елемент се односи на „изражену, дуготрајну и интензивну економску кризу

структурне провенијенције, са ултразависношћу од кредита и донација“, што је често повезано са „политичким и економским условљавањима, а не са развојним побудама и циљевима“. Пети елемент чини „јасно уочљива хипертрофија клијентелизма и корупције до границе криминализације српске политичке сцене и српске државе“. И, на крају, шести елемент подразумева „политички подобну бирократију уз потпуну некооперативност између административних, политичких и економских елита“ (Stojanović, Đurić, 2012, str. 339–340). На основу тога јасно можемо да маркирамо деловање наше елите, која под плаштом модернизације ставља Србију у „функцију геополитичких и економских интереса Запада“ без икакве политичке алтернативе. Професор Деспотовић у том деловању домицилне елите маркира „позападњачење“ као геополитички мотивисан процес „цивилизацијске конверзије друштва незападног типа у цивилизацијски круг Запада“ (Despotović, 2019, str. 423). Такви напори политичких вођа да преобликују културу својих друштава осуђени су на неуспех. Хантингтон јасно наводи да је могуће увођење одређених елемената западне културе, али није могуће елиминисање најважнијих елемената домаће културе. Али, „када је западни вирус једном унесен у друго друштво, тешко га је избацити“. Политичке вође „стварају поцепане земље; они не стварају западна друштва. Они инфицирају своју земљу културном шизофренијом која постаје њена стална карактеристика“ (Huntington, 2000, str. 172).

Скуп спољних и унутрашњих фактора стварају један сложен геополитички амбијент

у Србији, чинећи је „школским“ примером слабе државе. Због тога би требало да се преиспитамо када је у питању „дуго путовање у Јевропу“ и да подстакнемо на размишљање политичку, интелектуалну и друштвену јавност о питању цивилизацијске конверзије српског народа.

Закључак

Подређен положај Србије и српског народа на почетку трећег миленијума јасно се огледа на неколико нивоа: локалном, регионалном и глобалном, и у две перспективе: унутрашњополитичкој и спољнополитичкој. Сматрамо да анализи таквог положаја Србије и српског народа треба приступити узимајући у обзир неколико геополитичких фактора, како би се разјаснили нивои подређеног положаја и замагљене перспективе.

Прво, простор српских земаља карактеришу: а) граничност и б) контактност, као два вишевековна геополитичка обележја. Простор српских земаља током историје лоциран је као граница на империјалним путевима, религијска граница, војна граница и граница Европе. Осим тога, ово је простор на ком се укрштају две традиционалне религије и три цивилизацијско-културолошка круга, чинећи тако цивилизацијско-културолошку границу, али и добијајући обележје контактности. Оба обележја, поред политичких и административних, исцртала су далекосежније дискурзивне и цивилизацијске границе које су нарушавале територијалну, културолошку и цивилизацијску целовитост српског народа, чинећи га рањивим и лаким пленом за територијалне аспирације

агресивних суседа, преверавање, прогон, отимање верске и културне баштине и слично. Да то није ствар прошлости јасно нам указују актуелни токови на Косову и Метохији, у Црној Гори, Босни и Херцеговини и Хрватској.

Друго, неопходно је пратити два повезана геополитичка обележја, и то: а) положај у геополитичком чвору и б) фрагментираност. Најпре, положај у испреплетеним и паралелним интересима регионалних и глобалних сила, односно у геополитичком чвору, позиционира српске земље у зону надметања великих сила. Српски положај у таквој зони отежава низ геополитичких стереотипа Запада који Србе перципирају као мале православне Русе на Балкану и руску шансу за озбиљније наступање у овом региону, услед чега српски народ трпи притисак империјалне пресе која га по сваку цену деструише до статуса објекта у међународним односима. У том контексту, фрагментираност може бити фактор нове дестабилизације српског народа, и то активирањем потенцијалних геополитичких жаришта у Србији или ван ње како би се преузеле кључне геополитичке тачке у којима партиципирају Срби.

Треће, подразумевају се два основна нивоа посматрања а) спољашњи и б) унутрашњи. Уколико се крене од општег сагледавања спољашњих фактора, неопходно је разумети позицију Србије у глобалној пројекцији стварања новог светског поретка. Најпре, Србија се налази на полупериферији, која није у потпуности глобализована, због чега је треба укључити у западне структуре и потчинити глобалном центру моћи. Уколико се државе супротставе том процесу, бивају проглашене

62 | одметничким и изложене деструктивној политици до потпуног растројства. Судбина држава попут Србије још је мрачнија ако узмемо у обзир Хантингтонов модел поцепане земље и схватимо цивилизацијску зацементираност која се у реалполитици одразила на позицију Румуније, Бугарске и Грчке у кругу западне цивилизације. У случају Србије то би могло да има далекосежне последице, јер упркос свим показатељима које нам водеће земље Европске уније шаљу, намећући нетипичне услове у процесу интеграција, као што је одрицање од делова територије, делови домицилне политичке елите настоје да изврше процес позападњачења, односно цивилизацијске и геополитичке конверзије.

Уколико желимо боље друштво и државу, неопходно је да будемо државотворни. То значи да морамо очувати државни суверенитет и територијални интегритет, активно приступајући

међународној политици. Неопходно је да наставимо са јачањем политичких, економских, привредних, инфраструктурних, културних и образовних капацитета државе, критички приступајући и Западу и Истоку. Важно је да очувамо културно-историјско наслеђе српског народа, језик, писмо и националне симболе, као везивну нит суштинског постојања. Од политичке елите се то очекује, али за успешно спровођење није довољна само мисао да то тако треба, већ истинска воља и људски капацитети. Аутор сматра да је неопходно успостављање јасног националног наратива, враћање поверења у интелектуалце и јачање (национално освешћених) интелектуалних капацитета у јавним пословима. Српској интелектуалној елити треба омогућити већи простор за критичко посматрање стварности, конструктивно саветовање и професионално деловање, за Србију, не против ње.

References / Литература

- Bžežinski, Z. (2001). *The Grand Chessboard*. Podgorica: CID [In Serbian]
- Despotović, Lj. (2012). *Serbian Geopolitical Paradigm*. Sremski Karlovci: Kairos [In Serbian]
- Despotović, Lj. (2015). *Geopolitics of Destructions*. Sremski Karlovci: Kairos [In Serbian]
- Despotović, Lj. (2019). *Geopolitics of Svetosavlje*. Sremski Karlovci: Kairos [In Serbian]
- Despotović, Lj. (2020). *Political Modernization of Serbia in the Nineteenth Century*, Sremski Karlovci: Kairos
- Despotović, Lj., Gajić, A. (2017). Modern State's Perspectives in Postwestpalian Order, *Kultura polisa*, XIV (32), 293-307, Available: <https://kpolisa.com/book/kultura-polisa-br-32-godina-xiv-2017/> [In Serbian]
- Đurković, M. (2015). *The Illusion of the European Union*. Beograd: Catena Mundi [In Serbian]
- Fukujama, F. (2002). *The End of History and the Last Man*. Podgorica: CID [In Serbian]
- Gajić, A. (2014). *In the Vortex of Transition: Serbia in the Modern World (2005-2015)*, Beograd: Institut za evropske studije [In Serbian]

- Glišin, V. (2018). Balkanization Process and Aggression on Yugoslavia – Geopolitical Aspects, *Kultura polisa*, XV (35), 93–104, Available at: <https://kpolisa.com/book/kultura-polisa-br-35-godina-xv-2018/> [In Serbian]
- Glišin, V. (2019). *Balkan Geopolitical Paradigm*. Sremski Karlovci: Kairos [In Serbian]
- Glišin, V. (2020). Implications of Atlantistic Geopolitical Doctrines in the Middle East Crisis – Case of Iran, *Kultura polisa*, XVII (42), 157–172, Available at: <https://kpolisa.com/book/kultura-polisa-br-42-godina-xvii-2020/> [In Serbian]
- Grčić, M. (2002). Geopolitical Determinants of Interethnic Relations on the Balkan Peninsula. *Zbornik radova geografskog fakulteta*, L (50), 1–16, Available at: <http://scindeks.ceon.rs/article.aspx?artid=0351-465X0350001G> [In Serbian]
- Grosu, A. (2014). *Paris Berlin Moscow*. Novi Sad: Fondacija Dostojanstvo [In Serbian]
- Huntington, S. (2000). *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. Podgorica: CID [In Serbian]
- Kagan, R. (2003). *Of Paradise and Power*. Beograd: Čarobna knjiga [In Serbian]
- Kenedi, P. (2003). *The Rise and Fall of the Great Powers*. Podgorica: CID [In Serbian]
- Knežević, M. (2006). *Abduction of Kosovo*. Beograd: Institut za političke studije
- Lazarević Radak, S. (2014). *The Invisible Balkan*. Pančevo: Mali Nemo
- Mackinder, J. (1942). *Democratic Ideals and Reality*. Washington DC: National Defense University Press
- Miršajmer, Dž. (2019). *The Great Delusion*. Beograd: CIRSD [In Serbian]
- Mitrović, Lj. (2006). *Balkan Crossroads and Alternatives*. Niš: Centar za Balkanske studije [In Serbian]
- Molnar, T. (1996). *Americanology*. Beograd: SKC [In Serbian]
- Proroković, D. (2014). The Geopolitical Dimension of EU's Macroregional Strategies. *Nacionalni interes*, X (19), 9–27, doi: <https://doi.org/10.22182/ni.1912014.1> [In Serbian]
- Proroković, D. (2018). *Geopolitics of Serbia*. Beograd: Službeni glasnik [In Serbian]
- Popović, Đ Roganović, J. (1895). *Geography of the Principality of Montenegro*. Cetinje: Državna štamparija [In Serbian]
- Stepić, M. (2004). *Serbian Question-Geopolitical Question*. Beograd: Jantar grupa [In Serbian]
- Stepić, M. (2012). *Kosovo-Metohija postmodern geopolitical project*. Beograd: Institut za političke studije [In Serbian]
- Stepić, M. (2016). *Geopolitics: Ideas, Theories, Conceptions*. Beograd: Institut za političke studije [In Serbian]
- Stepić, M. (2019). *Serbian Geopolitical Pattern*. Beograd: Catena Mundi [In Serbian]
- Stojanović, Đ. Đurić, Ž. (2012). *Anatomy of Modern State*. Beograd: Institut za političke studije [In Serbian]
- Šušnjić, Đ. (2004). *Geopolitical Nightmare of the Balkans*. Beograd: Vojnoizdavački zavod [In Serbian]
- Tejlor, P. (2010). *The End of European Integration*. Beograd: Albatros Plus [In Serbian]
- Trud, A. (2007). *Geopolitics of Serbia*. Beograd: Službeni glasnik [In Serbian]
- Turen, A. (2011). *A New Paradigm*. Beograd: Službeni glasnik [In Serbian]
- Vudvard, S. (1997). *Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War*, Beograd: Filip Višnjić [In Serbian]

Vanja N. Glišin

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences
Belgrade (Serbia)

Serbian people under imperial pressure – the position in a geopolitical knot

Summary

64 | In this paper, the author is analyzing the geopolitical position of Serbia and Serbian lands while following the historical course of events that changed the realpolitik state of affairs in this area. In the first part of the paper, the author starts with the analysis of geographical characteristics of Serbian state, political and economic environment of Serbia as semi-periphery in relation to the center, as well as the strategic potentials of the territory, waters and aerial space of this region. Leaning on the analyzed characteristics the work further turns its attention towards the geopolitical standing of Serbia and the Serbian people while being focused on a few geopolitical aspects to disassemble the imperial pressures throughout the centuries of Serbian crucifixion as clear as possible.

Keywords: geopolitics, empires, Serbia and Serbian lands, contact, borderline

Виолета Р. Кеџман ^[1]
Висока школа за комуникације
Београд (Србија)

УДК 316.776:004(4)
371:004(4)
Оригинални научни рад

Европска агенда медијске писмености

*Морамо припремити младе људе за живот
у свету моћних слика, речи и звукова.*

Унеско (UNESCO)^[2]

Сажетак: У раду је указано на најзначајнија документа Савета Европе, Европске уније и Унеска (UNESCO) у области имплементације медијске писмености. Приказ заступљености медијског образовања у Европи остварен је дескриптивно-аналитичким методом и анализом садржаја националних курикулума, као и националних извештаја о медијској писмености. Циљ деск-истраживања је утврђивање заједничких обележја најуспелијих примера имплементације. Резултати спроведеног истраживања показују да су најуспешнији европски модели потврђени у курикулуму Француске, Велике Британије, Финске и Словеније. Имплементација медијске писмености у курикулум процес је чији успех зависи од континуума медијске писмености у систему образовања, стручне оспособљености наставника за медијско образовање и методичких приступа настави.

Кључне речи: медијска писменост, курикулум, Европска унија, Савет Европе, UNESCO.

Увод

Дефинисањем појма *медијска писменост* бавили су се многи теоретичари медија крајем 20. и почетком 21. века. Комплексну дефиницију, која окупља заједничке тачке концептуализације различитих аутора, дају америчке ауторке Томан (Elizabeth Thoman) и Јолс (Tessa Jolls),

које под медијском писменошћу подразумевају „оквир за приступање, анализу, процену и креирање медијских порука у различитим формама – почевши од штампе, преко видеа, до интернета; медијска писменост гради разумевање о улози медија у друштву, као и суштинске вештине истраживања и самоизражавања грађана у демократији“ (Thoman & Jolls, 2003, стр. 21).

[1] violetakecman@gmail.com

[2] Извештај са Међународног симпозијума за медијско образовање (International Symposium on Education of the Public in the Use of Mass Media), UNESCO, Гринвалд, 1982.

Медијска писменост се првобитно задржавала на критичком разумевању телевизијских порука и утицају телевизије на конзументе. Значај медијског образовања и медијске писмености као његовог конституента, званично је први пут истакнут 1982. године, када је Унесков Међународни симпозијум за медијско образовање издао *Гринвалдску декларацију*. У том документу медијско образовање се посматра као основ за остваривање грађанских права, неопходно средство за активно учешће грађана у модерном друштву, на глобалном нивоу засићеном медијским садржајима: „Уместо да осуђујемо или подржавамо несумњиву моћ медија, треба да прихватимо њихову значајну заступљеност у свету као неоспорну чињеницу“ (UNESCO, 1982, и Радок [Ruddock], 2013, str. 17).

Присуство медијске писмености у националном курикулуму у највећој мери зависи од спремности естаблишмента за медијски писмено друштво. Развијене европске државе деценијама уназад разумеју значај увођења медијске писмености у образовни систем и настоје да одговоре на изазове измењене медијцентричне стварности дигиталног доба. У евроинтеграционом процесу, Србија је на почетку тог пута.

Препоруке Европске уније, Савета Европе и Унеска

Један од првих докумената чије објављивање има за циљ имплементацију медијске

писмености у курикулум јесте *Препорука о медијском образовању* (2000),^[3] који је донела Парламентарна скупштина Савета Европе. У том документу се указује на то да увођење медијске писмености у систем образовања „има за циљ изградњу уравнотежених грађана, способних за доношење властитих судова на темељу расположивих информација“ (Išaretović, 2017, str. 47).

Интензивније бављење Европске уније имплементацијом медијске писмености у образовни систем почиње 2006. године, када је формирано саветодавно тело – Експертска група за медијску писменост (Media Literacy Expert Group), која је током двогодишњег рада деловала у оквиру Европске комисије (European Commission). Крајем 2006. године одржане су прве међународне јавне консултације о медијској писмености у образовању у Европи, где су се окупили представници медија и регулационих тела за медије, образовних институција, креатори образовних политика и удружења грађана. Исход размене мишљења свих укључених страна уследио је 2007. године, када је Европска комисија издала Препоруку о медијској писмености, у којој државама чланицама указује на значај увођења медијске писмености у националне курикулуме. У тачки 18. тог документа истиче се да „медијску писменост треба решавати на различите начине и на различитим нивоима“ (Išaretović, 2017, str. 47). У истом документу наглашава се и значај истраживања у области медијске писмености

[3] Council of Europe: Recommendation 1466 (2000). Media Education <http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta00/EREC1466.HTM>, посећено 20. августа 2017.

у образовању и упућује позив државама чланицама да подстичу покретање дебата на конференцијама и стручним скуповима у области медија и образовања, на којима би се јавно разматрале могућности и начини имплементације медијске писмености.

У појединим документима Европске уније медијска писменост деце и адолесцената обухваћена је садржином документа Чување безбедности деце и младих пред утицајем медија. Такав документ је и Препорука Европског парламента и Савета Европе о заштити малолетника и људског достојанства и право на одговор у односу на конкурентност европске аудиовизуелне индустрије и индустрије информационих услуга из 2006. године. У Препоруци се наглашава важност развоја програма за медијску писменост од стране држава чланица и препоручује низ конкретних акција: подстицање аудиовизуелне и индустрије информационих услуга online („на мрежи“) да избегну и да се супротставе сваком облику дискриминације на основу пола, расног или етничког порекла, вере или уверења, инвалидности, старости или сексуалне оријентације; промовисање мера за борбу

против свих илегалних активности штетних за малолетнике на интернету и слично.

У референтном материјалу о развијању медијске писмености деце и младих, који је Европска комисија објавила 2007. године (*A European approach to Media Literacy in the Digital Environment*) издвајају се три подручја медијске писмености и циљеви који се на њих односе – садржаји „на мрежи“, комерцијална комуникација и аудио-визуелна дела. Приступ сваком од наведена три подручја подразумева изједначавање развоја медијске писмености са јачањем критичке праксе грађанства, односно развијање компетенција за партиципацију у грађанском друштву.^[4]

| 67

Медијска писменост у европским курикулумима

Медијска писменост је у националне системе образовања ушла као део медијског образовања, које је постепено освајало фокус образовних политика након Унескове Гринвалдске декларације (*Grünwald Declaration, 1982*).^[5] Наредни значајни документи из области медијског образовања које је донео Унеско

[4] Министарство културе и информисања Републике Србије организовало је у сарадњи са Унеском, 12. и 13. септембра 2019. у Београду, Међународни експертски састанак о курикулуму за медијску и информациону писменост за наставнике. Учесници дводневне пленарне сесије, тридесет два експерта из целог света, у области медија, образовања, информационих и комуникационих технологија, на пленарној сесији започели су припрему кровног међународног стандарда за медијску и информациону писменост – Београдске смернице за Нацрт глобалних стандарда за курикулуме за медијску и информациону писменост. Планирано је да, након једногодишњег заједничког рада експерата, Унеско до краја 2020. године изда приручник са глобалним стандардима за медијску и информациону писменост за наставнике.

[5] Гринвалдску декларацију потписало је укупно 19 држава и обавезало се да ће у својој образовној политици значајно место посветити медијском образовању.

јесу: Александријска декларација (Alexandria Declaration, 2005), Париска агенда (UNESCO Paris Agenda, 2007) и Курикулум медијске и информационе писмености за наставнике (Curriculum of media and information literacy for teachers, 2011). Последњим документом пружена је синтеза деценије Унесковог стратешког унапређивања медијског образовања у свету.

Место и функција медијске писмености у европским националним курикулумима показује се на следеће начине:

- 68 |
- медијска писменост се не помиње (ово стање карактеристично је за образовне системе економски слабије развијених држава);
 - медијска писменост је један од циљева наставе или исход учења више различитих наставних предмета, али није засебан предмет, нити је интегрисани део одређеног наставног предмета, чије је подручје медијско образовање (у Србији је такво стање постојало од 2008. године до школске 2018/2019. године, до када се медијска писменост као циљ наставе јављала само у програму за четврти разред гимназије – изборни предмет Грађанско васпитање);
 - као модул образовања о медијима медијска писменост интегрисана је у садржај програма предмета, а појам „медији“ део је његовог назива, што је најчешћи случај у државама Европе (у Финској је такав наставни предмет Мас-медијско образовање / Mas-media-koulutus, док је у Србији то изборни предмет Језик, медији и култура, за први и други разред гимназије);

- медијска писменост је интегрисана у курикулум као засебни наставни предмет (у образовним системима на енглеском говорном подручју ово је чест случај, а наставни предмет најчешће носи назив Медијско образовање [Media education], какав је случај у Великој Британији).

У раним фазама имплементације у курикулум европских држава, медијска писменост је првобитно имплементирана као један од циљева наставе предмета у области друштвено-хуманистичких наука, да би се касније интегрисала као засебан модул/област интердисциплинарног предмета или засебан предмет. Заједничко обележје најуспешнијих примера имплементације медијске писмености јесу подстицање компетенција за медијску писменост у контексту популарне културе, стручна оспособљеност наставника за медијско образовање као и присуство медијске писмености у више циклуса образовања (спирални курикулум).

Присуство једнаких активности и показатеља постигнућа ученика за наставни предмет Медијска писменост, или модул/областу оквиру другог наставног предмета у различитим националним курикулумима показује извесна подударња. У свим наставним програмима као један од стандарда постигнућа ученика наводи се способност креирања медијских порука, што подразумева планирање, структурирање идеја у медијски дискурс, али и писање сценарија за изведбе пред сопственом камером, израду фотографија и разумевање порука које оне носе, писање блога, дизајнирање сопствених веб-страница, израда вести и тако даље.

Тенденција коју смо запазили у образовним системима Европе јесте и увођење медиајске писмености као циља наставе наставних предмета који нису непосредно усмерени на образовање о медиајима, као што су: матерњи језик, књижевност, друштвене науке, чување здравља и уметност. Присуство медиајске писмености у националном курикулуму позитивно корелира с резултатима функционалне писмености и логичког мишљења ученика обухваћеним ПИ-СА (PISA) истраживањем – државе са високим постигнућима на PISA тестирању системски се баве медиајском писменошћу ученика у свим или скоро свим циклусима образовања. Европске државе које су показале највише успеха у имплементацији медиајске писмености у курикулум истовремено се и најдуже баве системским проналажењем најбољих решења за имплементацију.

Наставни програми медиајске писмености који нису били тесно повезани с актуелним друштвеним контекстом, у испитиваним образовним системима показали су се као слабији од оних који су пратили актуелни оквир, што указује на потребу да се програмом наставног предмета (или модулом/облашћу који се бави образовањем о медиајима) обухвате све компоненте актуелне стварности.

Анализирајући присуство медиајске писмености у образовним системима на глобалном нивоу, Кармен Ерјавец (Karmen Erjavec) запажа да постоје значајне разлике у приступу медиајској писмености у различитим системима образовања. Erjavec закључује да је на ширем енглеском говорном подручју (Велика Британија, САД, Канада, Аустралија

итд.) медиајска писменост као циљ наставе у почетку најчешће била имплементирана у садржаје предмета Енглески језик (English), док је у европским државама медиајска писменост у већини случајева од првог увођења у образовни систем имплементирана у наставне предмете који се односе на друштвено-хуманистичке науке. Очигледне су и разлике у именовану наставног предмета, односно модула, који се тиче медиајске писмености – у Великој Британији користи се синтагма медиајско образовање (Media education), у Холандији аудио-визуелно образовање (Audiovisueel onderwijs), у Немачкој медиајске компетенције (Medienkompetenz) итд. Ерјавец сматра да се у европске државе које су успешно имплементирале медиајску писменост у систем образовања убрајају Велика Британија, Финска, Норвешка, Ирска, Немачка, Данска, Шведска, Мађарска и Словенија, док су највећа постигнућа у области системског развијања медиајске писмености у свету оствариле Канада и Аустралија (Erjavec, 2005).

У наставку ћемо представити место и значај медиајске писмености у европским националним курикулумима. Приликом избора руководили смо се следећим критеријумима: 1) европска држава која је међу првима увела медиајску писменост у образовни систем (Француска и Велика Британија); 2) европска држава са вишегодишњим високим постигнућима на PISA тестирању (Финска); 3) држава са највишим постигнућима на PISA тестирању у региону (Словенија). За анализу курикулума користићемо податке из извештаја које су приложиле државе учеснице Међународне конференције о медиајској писмености (First

European Media Literacy Forum), одржане 2014. године у Паризу.^[6] Циљ деск-истраживања било је стицање увида у различите моделе имплементације медијске писмености у наставне програме како би се приступило утврђивању одговарајућег модела за српски образовни систем.

Француска

70 | Зачетак медијске писмености у систему образовања везује се за Француску 20-их година 20. века. Образовање ученика о медијима започело је колективним гледањем филмова у биоскопу, на које се надовезивала методички осмишљена дискусија о филму коју су водили наставници. Ученици су подстицани на откривање скривених порука филма, утврђивање начина на који је филм монтиран, анализу одређених ситуација, идеја и сл. Наставници су подстицали ученике на аналитички однос према филму, покушавајући да на тај начин предупредне негативне последице утицаја филма на младе, о којима се почетком 20. века у Француској често јавно расправљало.^[7]

Од 1976. године у Француској је медијско образовање део курикулума и за основну и за средњу школу. У настави медијске писмености анализирају се вести, филм, масовни и нови

медији. Циљ наставе је образовање активних, обавештених и одговорних грађана који равноправно партиципирају у информационом и комуникационом друштву.^[8]

Велика Британија

Увођење медијске писмености у образовни систем у виду наставних области и тема које чине саставни део различитих наставних предмета у државама на енглеском говорном подручју, почело је крајем 80-их година 20. века, да би се, као засебан наставни предмет Медијска писменост / Медијско образовање (Media Literacy / Media education), јавило током последње деценије 20. века. Државе које су на том пољу оствариле највеће домете јесу Велика Британија, Канада и Аустралија. У наставним плановима и програмима ових држава медијска писменост је дефинисана као способност приступа, анализе, евалуације и комуникације преко порука у различитим облицима, проширење традиционалних концептуализација писмености и укључивање широког спектра симболичких облика (Ruddock, 2013). У контексту школског образовања о медијима, тај појам је употребљен за процес критичког анализирања и учења о креирању

[6] UNESCO Headquarters will host the first European Media and Information Literacy Forum from 27–28 May 2014 in Paris. <https://en.unesco.org/events/first-european-media-and-information-literacy-forum>, посећено 20. јануара 2020.

[7] Године 1922. у Паризу је одржана прва национална конференција о могућности коришћења филма у образовању (*Offices regionaux du cinema educateur*, 1922).

[8] Eduscol, the website of the Directorate-general for Schools of the French Ministry for National Education, is aimed at education professionals and, primarily, teachers. Више о томе на: <http://eduscol.education.fr/cid72525/education-aux-medias-information.html>, посећено 10. јануара 2020.

медиских порука – штампаних, аудио, видео и мултимедијалних, са нагласком на савладавању ових вештина читањем и анализом текстова популарне културе (Пијет [Piette], 1997; Hobbs, 1998; Браун [Brown], 1991).

Регулаторно тело за медије у Великој Британији (Office of Communication – OFCOM) идентификовало је 2004. године потребу за медијском писменошћу у образовању и установило три поља њеног остваривања: 1) приступ медијима; 2) комуникацију помоћу медија и 3) медијску продукцију. Године 2008. водећи британски теоретичари медија Бакингам (Buckingham), Ливингстонова (Livingstone) и Базелџет (Bazalgette) надовезали су се на ову дефиницију развијајући тзв. Три К модел (The 3 C's), као скуп три приступа који

Виолета Р. Кеџман
Европска агенда
медиске писмености

обезбеђују медијску писменост у образовању: *културолошко учење, критичко учење и креативно учење.*

Према Извештају за Унескову конференцију *Media and Information Literacy Policies in Great Britany* (2013),^[9] у Великој Британији је средином 20. века медијско образовање било интегрисано у наставу матерњег језика. У формалном наставном програму за средњу школу медијско образовање се налази од 1980. године. У књизи *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*, Бакингам истиче да ученици у Великој Британији уче: 1) како медији својим језиком креирају значење; 2) како медији представљају свет; 3) која је улога и који је интерес институција – ко производи медијске садржаје и зашто су медијски садржаји такви какви јесу и 4) на који начин људи перципирају и користе медијске садржаје (Buckingham, 2003).

Бакингам наводи да се као облици наставе највише користе критичка анализа, дискусија и креативне радионице. На часовима се анализирају различити медијски садржаји, као што су рекламе и вести, али се истовремено очекује од ученика и да креирају сопствене медијске садржаје: вести, фотографије, видео-прилоге, интернет странице и сл. Пажња се посвећује анализи медијских порука и изведеним закључцима. Учећи језик медија, ученици гледају кратке филмове, разматрају њихове елементе, попут кретања камере, тона, монтаже, а потом анализирају ауторске поступке и њихову везу са

[9] Више о томе на: http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rapports/UNITED-KINGDOM_2014.pdf, посећено 10. јануара 2020.

главном идејом. Након тога ученици сами праве своје кратке филмове, креирајући, у договору са наставником, крајњи циљ приче, опредељујући се за одређена средства и медијски језик. Такође, ученици анализирају начине на које популарне личности граде медијску слику о себи (најчешће звезде популарне културе које ученици иначе прате), прикупљају објављени материјал о њима, утврђују стратегије манипулације и др. Активности ученика усмерене су и на праћење односа између приче и вести, након чега ученици сами од одређене приче креирају вест или од вести креирају причу (Buckingham, 2003).

Бакингам запажа да се проблем јавља у пракси, јер се аналитички и продукцијски рад најчешће посматрају одвојено и на тај начин распоређују у наставни програм и реализују. Сматрајући да нема потребе за засебним наставним предметом у средњој школи, Бакингам предлаже онтолошке измене предмета Књижевност (Literature), тако што би његов садржај произлазио из: 1) студија књижевности и 2) студија медија. Такав наставни предмет био би врло широко дефинисан и бавио би се, пре свега, културом (укључујући и популарну културу) и комуникацијама (Buckingham, 2003).

Резултати националног истраживања о томе како деца и адолесценти користе интернет, спроведеног у Великој Британији 2003. године, указују на чињеницу да упркос напорима владе да уведе интернет у све школе и технолошки их адекватно опреми с циљем

унапређења образовања, а посебно развијања медијске писмености, деца и адолесценти интернет првенствено користе за међусобну комуникацију.

Дијаграм1. Три кључна елемента медијске писмености у образовању, The 3 C's^[10]

У Великој Британији медијски продукцијски рад ученика у оквиру наставних и ваннаставних активности оцењује се континуирано и бројчано и сматра се обавезним (Išaretović, 2017). Знање из наставног предмета Медијско образовање (Media education) у средњим школама у Великој Британији проверава се и у оквиру националне матуре.

[10] The 3 C's (Bazalgette 2008. према OFCOM 2008). Преузето са: http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rappports/UNITED-KINGDOM_2014.pdf; посећено 15. децембра 2019.

Финска

У средње образовање Финске медијска писменост уведена је 1979. године, кроз наставни предмет Мас-медијско образовање (Mas-media-koulutus). Имплементација у средње образовање надовезала се на увођење медијске писмености у основну школу 1970, што представља значајан континуум за све релевантне стране. Медијска писменост, као циљ наставе, укључена је у више средњошколских предмета – матерњи језик, уметност, историју, друштвене и еколошке студије (Išaretović, 2017).

Зачетак идеје о увођењу образовања за медије у Финској датира још од 50-их година 20. века, када су стручна и шири јавност показале забринутост због снажног утицаја филма на младе. Касније се страх од лошег утицаја медија проширио с телевизије на музику и видео-гејминг. Промену су донеле реформе основног и средњег образовања 80-их година 20. века, када се са строгог, моралистичког правца образовних политика прешло на потребу за истраживачким приступом знању, функционалном писменошћу и креативном продуктивношћу. Уводи се строга селекција на наставничким факултетима и на радна места наставника запошљавају се најуспешнији студенти. Једна од главних тема развоја постала је остварење *динамичкој концепцији знања*.^[11] Нови приступ настави донео је смисленије учење и разумевање садржаја.

Велики подстицај за ову промену представљало је све веће присуство информатичких и комуникацијских технологија у тадашњим школама (Sahlberg, 2013).

Образовање о медијима у Финској успостављено је и даље развијано „сарадњом Владе, школа и школских управа, академске заједнице и трећег сектора, посебно мноштва невладиних организација“ (Išaretović, 2017, str. 55). Године 2013. Финска је усвојила националну стратегију о медијској писмености. Слабости на које се указује у Извештају^[12] тичу се неусаглашеног нивоа компетентности наставника за образовање о медијима.

Словенија

Коренита реформа образовног система 90-их година 20. века у Словенији донела је укључивање медијске писмености као циља наставе у основно и средње образовање. Као самостални предмет, медијско образовање имплементирано је у курикулум за седми, осми и девети разред основне школе. Значајно је и увођење курса Одгој за медије (Medijska vzgoja) на наставничке факултете у Љубљани (Факултет за друштвене науке, Педагошки факултет), крајем 90-их година и почетком 2000. године. Програм курса подразумева успостављање и јачање компетенција будућих наставника за анализу и продукцију медијских порука кроз наставне садржаје.

[11] Динамички концепт знања подразумева концепт критичког мишљења.

[12] Finland Ministry of Education and Culture (2013). Good media literacy policy guidelines, 2013–2016. <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/Julkaisut/2013/liitteet/OKM13.pdf?lang=fi>; посећено 9. фебруара 2020.

Као примарни циљ медијског образовања у Словенији наводи се формирање „аутономног, компетентног, друштвено одговорног и активног грађанина, који зна како да изабере квалитетне информације и одговорно комуницира у медијима и другим друштвеним облицима комуникације“ (Išaretović, 2017, str. 75). Упркос узлету на почетку спровођења реформе, очигледан је застој у стратешком унапређивању кроз наставу. Према речима аутора Извештаја,^[13] узрок треба тражити у занемаривању медијске писмености у стратешким документима, односно националној образовној политици (на пример, у кључном стратешком документу – Националној стратегији за развој писмености из 2006. године само једном се помиње појам *медијска писменост*).

Аутор Извештаја закључује да јасно дефинисана и стабилна стратегија развоја медијске писмености у систему образовања Словеније не постоји. У пракси се јављају многи узорни примери медијског образовања, али на тај начин реализована настава није системски координисана. Као и у већини других просветних система, квалитет медијске писмености у средњем образовању препуштен је пре свега личним интересовањима, компетенцијама и етичкој одговорности наставника.

Многи истраживачи медијске писмености слажу се у једном: без обзира на улагања великих напора на пољу медијске писмености у европском образовању, Канада је у последње две деценије водећа сила у свету на том пољу.

Почетак образовања о медијима у Канади везује се за рад Маршала Маклуана (Herbert Marshall McLuhan), који је предвидео моћ медија и први указао на важност познавања медија у „глобалном селу“. Осим Маклуана, на европско и светско медијско образовање утицао је и канадски аутор и истраживач медија Харолд Адамс Инис (Harold Adams Innis). Године 1999. медијска писменост у Канади постаје обавезни предмет за све ученике средњих школа. Као и у већини других држава које су озбиљно приступиле медијском образовању, и канадски адолесценти у средњу школу долазе са претходно стеченим основним знањем о медијима. У основној школи се учи медијска писменост посредством језика уметности – прате се и анализирају поруке из позоришних представа и филмова. У средњем образовању фокус се измешта на анализу медијских садржаја, дискусију о њима и продукцију. Паралелно са савладавањем медијске писмености кроз школски образовни систем, у Канади се подстиче развијање медијске писмености путем ваншколских активности – летњих кампова и превентивних програма.

Закључак

Критичко промишљање о медијским садржајима основно је обележје медијске писмености, есенцијалне компетенције за партиципацију у грађанском друштву на почетку 21. века.

Присуство медијске писмености у систему образовања условљено је спремношћу

[13] Media and Information Literacy Policies in Slovenia (2013), http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque_140528/rappports/SLOVENIA_2014.pdf; посећено 17. јануара 2020.

picseis.com/

естаблишмента за медијски писмено друштво. Резултати спроведеног истраживања показују да су економски развијене државе увеле медијску писменост у образовни систем, као и да је имплементација медијске писмености у курикулум комплексан процес, чији успех зависи од присуства медијске писмености у више циклуса образовања, стручне оспособљености наставника за медијско образовање и методичких приступа настави.

У спроведеном истраживању као најуспешније европске државе у имплементацији медијске писмености у образовни систем показу-

ле су се Велика Британија, Финска, Француска и Словенија. Анализом садржаја националних курикулума и извештаја чланица Међународне конференције о медијској писмености, утврђена су три модела имплементације: медијска писменост један је од циљева наставе или исход учења више различитих наставних предмета, али није засебан предмет; медијска писменост је модул или област програма наставног предмета, који у свом називу садржи појам „медији“ и медијска писменост је интегрисана у курикулум као засебни наставни предмет (Медијска писменост или Медијско образовање).

Фотографија 1: Генерална директорка УНЕСКО-а Одри Азуле (Audrey Azoulay), др Олунифеси Сурај (Olunifesi Suraj), Нигерија и др Виолета Кеџман (Србија), Међународни експертски састанак о курикулуму за медијску и информациону писменост за наставнике, Београд 2019.

Фото: Министарство културе и информисања РС

Сprovedено истраживање показује да на успех системског увођења медијске писмености знатно утиче и јасно дефинисана и стабилна

стратегија развоја медијске писмености кроз образовни систем. Државе које имају јасно дефинисану стратегију (попут Финске), показале су чвршћи континуум у системском медијском образовању.

Заједничко обележје најуспешнијих примера имплементације медијске писмености јесу: присуство медијске писмености у више циклуса образовања (спирални курикулум), подстицање компетенција за медијску писменост у контексту популарне културе и актуелне друштвене стварности, наставне активности које подразумевају анализу, дискусију, радионичарски рад и медијску продукцију, приступ медијима у настави, истраживање комуникације преко медија, као и увођење медијске педагогије на наставничке факултете и континуирано стручно усавршавање наставника за медијско образовање.

У свим документима Европске уније, Савета Европе и Унеска у области медијске писмености, препознатљива је идеја изједначавања развоја медијске писмености са јачањем критичке праксе грађанства, односно развијања компетенција грађана за партиципацију у грађанском друштву.

References/Литература

- Bazalgette, C. (1992). The politics of media education. In M. Alvarado and O. Boyd-Barratt (Eds), *Media education: An introduction*. London: British Film Institute.
- Bazalgette, C. (2008). Transforming literacy. U. S. T. U. Carlsson, G. Jacquinet- Delaunay & J. Tornero (Eds), *Emprovement Through Media Education An Intercultural Dialogue* (p. 245-250). Goteborg: Nordicom.
- Buckingham, D. (2003). *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture*, Cambridge: Polity Press, UK.
- Brown, J. A. (1991). *Television „critical viewing skills“ education*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Hobbs, R. (1998). *The Seven Great Debates in the Media Literacy*, Journal of Communication, Winter, Washington: International Communication Association, p. 11-48.
- Išaretović, S. (2017). *Programi obrazovanja i medijska pismenost srednjoškolaca u Republici Srpskoj* (doctoral dissertation), Univerzitet „Džon Nezbit“, Fakultet za kulturu i medije, Beograd. Aviable at <http://nardus.mpn.gov.rs/handle/123456789/8848?show=full> [In Serbian]
- Piette, J. (1997). *L'education aux medias et le developpement de la pensee critique des jeunes*. Presentation at the UNESCO conference, Les Jeunes and Les Medias, Avril 24.
- Ruddock, A. (2013). *Youth and Media*. Beograd: Klio. [In Serbian]
- Sahlberg, P. (2013). *Finnish Lessons, What can the world learn from educational change in Finland?*Beograd: Novoli. [In Serbian]
- Strategy for the development of the public information system in the Republic of Serbia until 2016* (2011), no. 75/2011, str. 16, Beograd: Službeni glasnik RS.[In Serbian]
- Thoman, E. and Tessa J. (2003). *Literacy for the 21st Century – An Overview & Orientation Guide To Media Literacy Education*, Malibu, CA: Center for Media Literacy (CML).

Webography/Вебографија:

- UNESCO Headquarters will host the first European Media and Information Literacy Forum from 27-28 May 2014 in Paris. Available at: <https://en.unesco.org/events/first-european-media-and-information-literacy-forum>.
- Council of Europe: Recommendation 1466 (2000). Media Education. Available at: [http://assembly.coe.int/Documents / AdoptedText/ta00/EREC1466.HTM](http://assembly.coe.int/Documents/AdoptedText/ta00/EREC1466.HTM).
- Eduscol, the website of the Directorate-general for Schools of the French Ministry for National Education, is aimed at education professionals and, primarily, teachers. Available at: [http://eduscol.education.fr/cid72525/education-aux-medias- information.html](http://eduscol.education.fr/cid72525/education-aux-medias-information.html)Унитед.

Media and Information Literacy Policies in UnitedKingdom_2014. Available at: http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rapports/UNITED-KINGDOM_2014.pdf.

The 3 C's. Available at: http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rapports/UNITED-KINGDOM_2014.pdf.

Finland Ministry of Education and Culture (2013). Good media literacy policy guidelines, 2013-2016. Available at: <http://www.minedu.fi/export/sites/default/OPM/julkaisut/2013/liitteet/OKM13.pdf?lang=fi>.

Media and Information Literacy Policies in Slovenia (2013). Available at: http://ppemi.ens-cachan.fr/data/media/colloque140528/rapports/SLOVENIA_2014.pdf.

Violeta R. Kecman

Higher School of Communications

Belgrade (Serbia)

European Media Literacy Agenda

Summary

The paper sheds light on the most important documents of the Council of Europe, the European Union and UNESCO in the field of media literacy implementation. The representation of media education in Europe was achieved by a descriptive-analytical method and an analysis of the content of national curricula, as well as reports on media literacy. The goal of this desk research is to identify common features of the most successful implementation examples. The results of the research show that the most successful European models have been implemented in the educational systems of France, Great Britain, Finland and Slovenia. The implementation of media literacy in the curriculum is a process whose success depends on the continuum of media literacy in the education system, the professional qualifications of teachers for media education and methodological approaches to teaching.

Keywords: media literacy, curriculum, European Union, Council of Europe, UNESCO

Марко П. Атлагић ^[1]

Универзитет у Приштини с привременим
седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет, Катедра за историју
Косовска Митровица (Србија)

УДК 94:341.322.5(497.13+497.15)"1941/1945"
341.485(=163.41)(497.13+497.15)"1941/1945"
930(497.5)

Оригинални научни рад

Хрватски научници и државници фалсификатори броја жртава концентрационог логора Јасеновац из времена НДХ 1941–1945. године

Сажетак: У раду се разматра питање фалсификовања броја српских, јеврејских и ромских жртава у Концентрационом логору Јасеновац 1941–1945. године, од стране савремених хрватских научника и државника. Аутор покушава да укаже на то да је минимизирање броја јасеновачких жртава производ произвољних, ненаучних и неутемељених тврдњи, које се не заснивају на ваљаним историјским изворима и чињеницама. Наглашава да је циљ фалсификовања броја жртава у Концентрационом логору Јасеновац заташкавање истине, како би Хрватска избегла одговорност за почињени злочин геноцида. Избегавање одговорности Хрватске за почињени геноцид у НДХ дало јој је основа да после 75 година изврши још један злочин геноцида над Србима у тзв. домовинском рату (1991–1995), када је етнички очистила преко 500.000 Срба из Хрватске. Аутор је навео све заједничке карактеристике које су обе независне хрватске државе имале, она Павелићева усташка НДХ и ова Туђманова хадезеовска, суверена, неовисна и демократска. У чланку су обрађени искази о броју жртава и карактеру логора релевантних савременика из времена трајања Концентрационог логора Јасеновац (1941–1945), као и савремених историчара који се баве истраживањем Концентрационог логора Јасеновац. Посебна пажња посвећена је фалсификовању броја жртава и карактера Концентрационог логора Јасеновац од стране хрватских научника и државника: академика Јосипа Печарића, академика Ивана Супека, др Фрање Туђмана, Стјепана Месића, Игора Вукића, проф. др Стјепана Разума, Друштва за истраживање троструког логора Јасеновац и других. Аутор је изнео свој став, који је заузео након истраживања – да је Концентрациони логор Јасеновац највећа људска клиника на Балкану и једна од највећих у Европи у току Другог светског рата, у којем је на најмонструознији начин убијено око 1.000.000 Срба, више од 40.000 Јевреја, 60.000 Рома, 4.000 Хрвата, 2.000 Словенаца и 1.800 Муслимана. Аутор се залаже да се Хрватска суочи са злочинима геноцида над Србима како би могла да гради своју будућност заједно са „остатком остатака закланог српског народа“ у Хрватској без терета прошлости.

Кључне речи: Јасеновац, злочин, логор, геноцид, фалсификат, жртва

[1] atlagicmarko@gmail.com

У својој „тисућљетној повијести“ Хрвати су суделовали у многим ратовима у којима су починили велике злочине над многим европским народима, а највеће и најсвирепије злочине и злочине геноцида починили су над српским народом (Lemkin, 1944, str. 79). Хрвати се убрајају у ретке европске народе чија је историјска вертикала испуњена злочинима који су постали саставни део националног идентитета. Зато им предстоји суочавање с прошлошћу и критичко сагледавање и валоризовање свих злочина које су вековима чинили над многим европским народима, а посебно над Србима у Хрватској, да би градили будућност без терета прошлости.

Континуитет злочина Хрвата над Србима можемо пратити у историјским изворима већ од 9. века, када се Људевит Посавски, бежећи пред Францима из Сиска, склонио код једног Србина у Далмацију. Овај српски домаћин дочекао га је и лепо угостио, а Људевит му је заузврат одрубисао главу (Atlagić i Milutinović, 2002, str. 132). Од тада па све до краја Тридесетогодишњег рата (1618–1648) можемо пратити злочине Хрвата који су одсликавали сву њихову свирепост, непознату у дотадашњим ратовањима. Тако су у Тридесетогодишњем рату, између осталог,

одсецали прсте, пресецали гркљане, откидали носеве и уши, спаљивали децу из наручја жена. Своју снагу доказивали су над невином децом. То им је био посебан специјалитет. Жене су зостављали у наручју својих мужева, кћери под ногама њихових очева, а само у једној цркви одсекли су 53 главе женама и бацали живу децу у ватру (Kostić, 1953, str. 8, 10, 13).

Хрвати су чинили злочине над европским народима у 18. и 19. веку, а посебно велики злочин, злочин геноцида, починили су над Србима у току Другог светског рата, 1941–1945. године, у тзв. НДХ. Најмонструознији злочин геноцида^[2] Хрвати су починили у Концентрационом логору Јасеновац над више од 800.000 Срба, 40.000 Јевреја и 60.000 Рома (Grajf, 2019). О великим злочинима у Концентрационом логору Јасеновац говори извештај немачког генерала Ернеста Фика Химлеру, од 16. марта 1944. године, у којем се каже: „[...] да су усташе одвеле у концентрациони логор Јасеновац 600.000–700.000 Срба и тамо их заклале на балкански начин“ (Dedijer, 1987, str. 644).

Немачки специјални изасланик задужен за Румунију, Грчку и југоисток Европе (1941–1945) Херман Нојбахер^[3] (Herrmann Neubacher) казао је: „Рецепт усташког вође и поглавника

[2] Геноцид је низ радњи чији је циљ, у последњој косеквенци, уништење једне национално или етнички, расно и (или) религиозно детерминисане људске групе. Геноцид подразумева постојање специјалне намере (*dolus specialis*) јер би без ње реч била о хомоциду. Осим тога, треба доказати и припремне мере, првенствено културни геноцид (спаљивање цркви и синагога и других верских објеката, уништење језика и писма циљане групе). На концу, потребно је да постоје план и његова реализација.

[3] Др Херман Нојбахер (Herrmann Neubacher) имао је специјална овлашћења по питању економије и политике. Рођен је у Велсу, у Аустрији, 1893. године. Докторирао је из техничке науке у Бечу. Служио је у аустријској армији као оберлајтнант, 1914–1918. године. Био је оснивач и председник Deutsch-Oesterreichischer Volksbund-a, аустријског огранка. Затваран је у Аустрији због политичке делатности. Неко време, између два светска рата,

Марко П. Атлагић

Хрватски научници и државници фалсификатори
броја жртава концентрационог логора Јасеновац
из времена НДХ 1941-1945. године

Анте Павелића, у односу на православце, подсећа на крваве верске ратове у прошлости: једна трећина мора да се покатоличи, једна трећина мора да напусти земљу, а једна трећина мора да умре. Ова последња програмска тачка је испуњена. Када водеће усташе тврде да је око 1.000.000 православних Срба (закључно са одојчадима, децом, женама и старцима) поклано, мишљења сам да је то хвалисање претеривање. На основу извештаја које сам ја добио, ценим да се број беспомоћних и покланих креће око 750.000 људи“ (Neubacher, 1956, str. 31). Нојбахер је једном другом приликом рекао: „Сам Лубурић је у Јасеновцу био одговоран за убиство 10.000 Срба властитим рукама. У логору Јасеновац је умрло на најокрутнији начин по наређењу тог човека преко 225.000 Срба“ (Dedijer, 1987, str. 647).

Др Никола Николић, Хрват из Босне, логораш логора смрти Јасеновац, писао је: „да је у Концентрационом логору Јасеновац убијено преко 700.000 људи“ (Nikolić, 1948, str. 190–192).

Процену броја убијених Срба у Концентрационом логору Јасеновац дао је и бивши припадник фрањевачког језуитског реда и један од команданата логора Јасеновац фра Мирослав Филиповић, (иначе Вјекослав

Мајсторовић^[4]), приликом саслушања 25. Јуна 1946. године. Филиповић је тада рекао: „Према наводима Макса Лубурића, који је вјероватно водио евиденцију о побијеним Србима, у четири године овде је убијено око 500.000 Срба“ (Bulajić, II, 1988; Novak, 1986, str. 649; Dedijer, 1987, str. 388).

Земаљска комисија Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 15. новембра 1945. године писмено је потврдила Нирнбершком трибуналу „да број жртава Концентрационог логора Јасеновац, износи између 500.000 и 600.000“ (Miletić, II, 1986, стр. 1090, 1091, 1100; Dedijer, 1987, str. 656).

У исто време, Покрајинска комисија Војводине за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача, по истој методологији, врши утврђивање злочина и наводи цифру за „Јасеновац 800.000 убијених“ (*Vojnoistorijski glasnik*, 1980, str. 213), а Савезна државна комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача саопштила је „да је у Концентрационом логору Јасеновац побијено преко 600.000 жртава“ (FNRJ, 1946, str. 161).

Раду на утврђивању броја жртава у Концентрационом логору Јасеновац дало је допринос и Удружење бораца из Босанске Дубице, које је 15. новембра 1961. почело

био је градоначелник Беча. Ушао је у Министарство спољних послова 1940. године. Предао се америчким снагама у Улму 2. јуна 1945. године.

[4] Мирослав Филиповић (Јајце, 1915. – Загреб, 1946), фратар, фрањевац, усташа и командант логора Јасеновац и Стара Градишка. Одговоран за масовне злочине над српским селима око Бања Луке, због чега је прозван фра Сотона. У школи у Шарговцу наредио је да се српска деца одвоје од хрватске и муслиманске, а затим је почео да их коље. Било је педесет двоје закланих. Учитељица је после тога полудела. Лубурић га је због клања назвао „мајстор века“ па је тако добио име Мајсторовић Вјекослав. Након рата ухваћен је и изручен југословенским властима. Осуђен је на смрт вешањем.

ископавање у области Доње Градине (највеће губилиште у оквиру Концентрационог логора Јасеновац). Комисија је пронашла 120 масовних гробница сличне величине. После откопане три гробнице, комисија је бројала жртве. Када је постало јасно да резултати неће бити повољни за Хрвате, рад је морао да се обустави, највероватније по наређењу Јосипа Броза Тита, јер би цифра броја убијених премашила 1.000.000 заточеника. Он је рекао да се неће одгајати будуће генерације на усташким злочинима. На основу броја жртава у прве три масовне гробнице, комисија је проценила да укупан број убијених у Концентрационом логору Јасеновац износи 550.800, и то само на Градини. Међутим, радна група антрополога, археолога и судских лекара, у јануару 1964. године, ипак је истраживала област Доње Градине и Циглане. Њима је такође забрањен рад, али су њихове процене биле да је број жртава само у Градини био око 336.000. Међутим, у времену између 1964. и 1967. године, откривено је да у тој области постоји још 100 масовних гробница, које ни до данас нису истражене. Ни област Старе Градишке до данас није истражена, а процењује се да је и ту убијено око 60.000 заточеника. Исто тако, Крапје и Брочице као и Млака са пет великих масовних гробница остале су неистражене (Вулајић, II, 1998). Ако се узме у обзир додатних 100 масовних гробница откривених од 1964. до 1967. године, онда можемо слободно да закључимо да је у Концентрационом логору Јасеновац побијено више од 1.000.000 Срба, Јевреја, Рома, антифашиста Хрвата, Муслимана и Словенаца. Из тих разлога, Тито

ја зауставио даље истраживање броја убијених у Концентрационом логору Јасеновац, поново под изговором да нећемо будуће генерације одгајати на злочинима Хрвата.

Бивши заточеник Концентрационог логора Јасеновац и дугогодишњи председник Удружења бивших логораша Јасеноваца, хрватски правник К. Хубер, потврдио је да је само у логору Градина побијено око 400.000 људи. Хубер је изјавио: „Свако ко је био у Јасеновцу зна да је капацитет убиства у Градини био између 1.000 и 1.500 људи за једну ноћ, а и више, ако би усташама стигло појачање... У Градини су откривене масовне гробнице са између 300.000 и 400.000 лешева. А где су лешеви оних, који су бачени у Саву? Или оних који су побијени у околним пољима“ (*Intervju*, 1990, str. 23–25).

Процену броја убијених Срба у највећем мучилишту и подземном српском граду – Концентрационом логору Јасеновац дао је и Карл Хнилица. Он је казао: „Укупан резултат немилосрдне борбе усташа против непожељних Срба, на основу врло поузданих извора, износи 700.000“ (Hnilicka, 1970, str. 41).

Милан Дуземблић, Хрват, нотар општине Јасеновац до краја 1943. године, коме су о погубљенима у Концентрационом логору Јасеновац достављани (по један препис) извештаји, казао је: *Ја сам намјештен као ојћински биљежник у Јасеновцу, ње сам дана 21. децембра 1943. био ухайшен и одмах сћирџан у лојор... До дана мој ухайшења њј. 21. децембра 1943. било је код ојћине Јасеновац њаквих зайисника око 900.000. односно њо сћиску њријава случајева смртџи било је 900.000. њаквих жртџава. Пошџо сам ја био ојћински биљежник имао сам*

ириликe да њосмајрам ње сѝискове и ово сам видио својим очима, шѝо сам исказао (Miletić, III, 1987, str. 494). Узимајући у обзир да је логор постојао још 17. месеци, од краја 1943. године (до када је Дуземблић ухваћен), до краја рата, то значи да је према Дуземблићевој изјави, највероватније до краја рата у Концентрационом логору Јасеновац побијена преко 1.454.000 заточеника. Како смо дошли до тог броја побијених? Ако је до краја 1943. године, када је Дуземблић ухваћен (за 28. месеци) побијено 900.000 заточеника, онда за још преосталих 17. месеци до краја рата, побијено је још 554642 заточеника, а то значи да је за читаво време постојања логора убијено 1.454.000 заточеника, по „методи“ Милана Дуземблића. И сама Анкетна комисија, након извршеног увиђаја самог логора, лечничког налаза и мишљења судских вештака те преслишавања очевидаца, установила је да је у Концентрационом логору Јасеновац за четири године постојања ове људске клаонице побијено 1.400.000 заточеника. (Милетић, III, 1987, str. 496).

Проф. др Гидоен Грајф, главни истраживач Института за холокауст „Сем Олам“ (Shem Olam) у Израелу, открио је застрашујући податак о мучењу жртава у Концентрационом логору Јасеновац током рада на студији „Јасеновац, Аушвиц, Балкан“. На основу резултата до којих је дошао током вишегодишњег истраживања, Грајф износи податак да је

у Концентрационом логору Јасеновац, на 57 најсвирепијих начина, убијено минимум 800.000 Срба и око 40.000 Јевреја. „Јасеновац је био империја смрти“, закључује Грајф (Begenešić, 2019; Janković, 2018).

Први и један од највећих (ако не највећи) хрватских историчара и државника, који су фалсификовали карактер логора и број јасеновачких жртава, био је др Фрањо Туђман. У Хрватској ратној, људској и моралној историјској вертикали, посебно у последња два века, било је много моралних људских наказа и ништарија. Др Фрањо Туђман засигурно спада у сами врх те вертикале. То његово морално и политичко лудило испољавано је посебно према Србима, а заснивало се на „учењу“ највећег србомрсаца у историји српско-хрватских односа, „оца домовине“, др Анта Старчевића.^[5] Др Туђман је био један од главних протагониста насилног разбијања Југославије на крају XX века и главни творац нове (друге) независне државе Хрватске без Срба. Др Туђман био је Брозов генерал, „поверљиво лице“ у Генералштабу ЈНА, кадровик, који је према писању Павла Јакшића, отерао на Голи оток око 7.000 српских и црногорских официра (Vojnović, 1999, str. 436). Др Туђман је био доктор „повијесних знаности“, али је свој докторат плагирао, што је 1974. године доказао академик проф. др Љубо Бобан. Када је професор Бобан запретио да ће др Туђмана тужити суду, Туђман

[5] Др Анте Старчевић (1825–1896) био је син покатоличене српкиње Милице (рођене Богдан) и Јакова, сељака, пореклом из херцеговачке првобитно српске породице, која се доселила у Лику је тада се покатоличила. Старчевић је мрзео Србе. Питао се: „Зар је могуће да је било који народ добио своје име од Серб, од једне болести? Славосерби грокћу као оне животиње, на којима расте сланина... и већ након неколико удараца видиш како од Славосерба настају прави пси.“ Видети: Pasmína Slavoserbska i ime Serb, *Djela dra A. Starčevića*, Zagreb 1879, стр. 34, 74, 75.

га је предложио за академика и проф. Бобан је зашутео. Део историчара опирао се 1990. године да др Туђман одржи уводно предавање као историчар на једном скупу, држећи да је прикладније да отвори скуп као председник државе. Др Туђман био је Павелићев пуковник, а Титов пуковник и генерал. По узору на др Анту Павелића, др Туђман је своја упоришта нашао у антисрпској кампањи, геноцидној пракси и Католичкој цркви.

Др Туђман је успео да хрватској историографији, која је иначе највећим својим делом испуњена фалсификатима, да специјални допринос. Туђман је први хрватски „повјесничар“ и научник који је променио карактер логора и минимизирао број српских, јеврејских и ромских жртава у Концентрационом логору Јасеновац, највећој кланици током Другог светског рата на простору Југославије и Балкана.

Др Туђман тврди да је геноцидно насиље природна појава ако се врши у корист праве вере каква је католичка вера и у име изабране нације каква је хрватска нација. Туђман је дословно рекао: „Геноцидно насиље је природна појава... Оно се не само допушта, већ и препоруча, штавише чак и налаже... посебно ако се ради о изабраном народу или за одржање или ширење његове једино исправне вјере“ (Tuđman, 1989, str. 172). Овом својим изјавом др Туђман је настојао да „оправда“ усташке злочине геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима у НДХ, али и свој унапред планирани геноцид над Србима, који ће извести у тзв. домовинском рату, а посебно у злочиначкој акцији „Олуја“, 1995. године. Када је у питању Концентрациони логор Јасеновац и

други логори у НДХ, др Туђман је навео да је у њима умрло (а не убијено) 59.635 људи. Он је дословно рекао: „Повијесна је истина, да је у свим затворима и логорима у Хрватској за вријеме посљедњег рата, умрло укупно 59.635 људи и то не само Срба, већ и један велики број Хрвата, демократа и антифашиста, Јевреја, Цигана...“ (Duga, 1990, str. 82). Како видимо, др Туђман потпуно свесно каже да су у концентрационом и осталим логорима и затворима по Хрватској људи умирали, а не да су на најсвирепији начин убијани Срби, Јевреји, Роми, антифашисти Хрвати, Муслимани и Словенци. Др Туђман је 1990. године изјавио да су губици српског и хрватског народа у Концентрационом логору Јасеновац прилично исти, и да су у Јасеновцу „умрли људи“, а не убијани на најмонструознији начин Срби, Јевреји, Роми и антифашисти Хрвати. Др Туђман је тврдио: „У Јасеновцу је умрло, између 30.000 и 40.000 људи... губици хрватског и српског народа прилично су исти... Мит о Јасеновцу развио се у једно нечувено лудило“ (Intervju, 1990, str. 65). Др Туђман је стално напредовао у смањивању броја убијених Срба, Јевреја, Рома, антифашиста Хрвата, Муслимана и Словенаца у Концентрационом логору Јасеновац, па је за само две године број убијених смањено за 24.000.

Очевици и квалификовани сведоци (Немци и Италијани) и саме хрватске усташе потврдили су да је у Концентрационом логору Јасеновац убијено више од 750.000 Срба, 3.000 до 4.500 антифашиста Хрвата. За др Туђмана то је „прилично исти број“ српских и хрватских жртава. Овакве Туђманове изјаве добре познаваоце његова „наума“ не изненађују. Др

Марко П. Атлагић

Хрватски научници и државници фалсификатори броја жртава концентрационог логора Јасеновац из времена НДХ 1941-1945. године

Туђман се залагао за Хрватску без Срба још деведесетих година прошлог века. Хрватски сликар Едо Муртић, јануара 2000. године, дао је интервју ријечком *Новом листу*, у којем је истакао да га је др Туђман, пред изборе 1990, уверавао да му је циљ направити од Срба у Хрватској „оно што нису направиле усташе и Павелић – за 250.000 Срба, рекао је да ће спаковати кофере и иселити, других 250.000 остати или нестати“ (*Novi list*, 2000). Касније је Едо Муртић још једном поновио такву изјаву у интервјуу 2003. године Мири Бабић Шувар, у којем је рекао: „Било је страшно, мучило ме то што сам од Туђмана чуо. Дошао је у мој ателијер, мислећи ваљда да ће од мене направити свога Аугустинчића, и одушевљено почео причати о томе: да ће хрватски народ крвљу морати добити своју државу, да ћемо ми (он са ХДЗ-ом) направити оно што Павелић није успио направити 1941. године, да ће 50 посто Срба морати спаковати кофере и одселити, осталих 50 посто или постати Хрвати или нестати. Рекао сам му да је луд, да се мора лијечити и да од тада не комуницирам с њим“ (*Identitet*, 2003, str. 8–11).

Једна од безумних идеја „врховника“, др Туђмана, била је да се усташки Концентрациони логор Јасеновац преуреди у Централни меморијални парк свих жртава из Другог светског рата у Хрватској, жртва комунизма после рата, а посебно жртва из тзв. домовинског рата (1991–1995), што представља сулуду идеју. Дакле, др Туђман је хтео да се у споменичком обележју нађу кости партизана, усташа и жртве тзв. домовинског рата (1991–1995), кости жртава и целата, тако да се за сваког погинулог за слободу

Хрватске постави спомен-камен или крст са именом. Ту своју сулуду идеју др Туђман изнео је и образложио у Извјешћу о стању Хрватске државе и нације за 1995. годину, на заједничкој седници оба дома Хрватског сабора, 15. јануара 1996. године (*Šuvar*, 2003, str. 222). Заправо, реч је о мешању костију фашиста и антифашиста, заједничком великом гробљу партизана и усташа, те оних убијених и погинулих у рату 1991–1995. године на тлу Хрватске. То би, према др Туђману, била „помирба“ и истина о свим жртвама рата на тлу самосталне и суверене хрватске државе и нације (*Šuvar*, 2003, str. 223). У Хрватској није било супротстављања таквој врховниковој замисли, што је било и очекивано. На такву његову идеју реаговали су званичници из САД. Амерички државни секретар за иностране послове Ворен Кристофер исказао је неразумеваше за такав Туђманов наум. После тога, директор Меморијалног музеја Холокауст у Вашингтону Валтер Рајк рекао је да Туђманов наум мора бити заустављен. „Плановима да се помешају кости жртва холокауста у Концентрационом логору Јасеновац са њиховим извршиоцима, др Туђман настоји исправљати историју лопатом“, рекао је Рајк (*Šešelj*, 2007, str. 1006).

Др Туђман постаје све неозбиљнији када тврди да је највећи број хрватских домобрана и усташа, „напосе и четника“ из Блајбурга, изручен Титовом стрељачком строју, које је одвео управо у Јасеновац. Туђман каже: „Највећи број усташа и домобрана које су Енглези заробили код Блајбурга изручен је Титовом стрељачком строју, које је он одвео управо у Јасеновац, тамо су их побили и сахранили“ (*Intervju*, 1990, str. 25). Према нашем

мишљењу, др Туђман је хтио причом о Блајбургу и Крижном путу занемарити, односно скратити и потиснути истину о логору Јасеновац и још 38 логора на подручју НДХ, у којима је, на основи Павелићевих расних закона, побијено преко милијун Срба (Šuvar, 2003, str. 244).

Фалсификовати број жртава у Концентрационом логору Јасеновац без иједног историјског извора могао је само човек испуњен огромном мржњом, а поготово мржњом према Србима, Ромима и Јеврејима или пак тешко болестан човек. Туђман је заиста био болестан човек,^[6] и то је потврдио и његов министар одбране Мартин Шпегел, који је рекао: „Туђман је био болесник. Та његова болест, поред осталог, имала је катастрофалне неотклоњене последице за здравље Срба у Хрватској. Те би последице биле мање да се врховникова болест није проширила на знатан број његових сљедбеника“ (*Feral tribine*, 2001). Др Туђману је у стварању самосталне и суверене државе Хрватске без Срба стално била на уму НДХ. Уосталом, то је потврдио и Мартин Шпегел када је рекао: „Туђман и Гојко Сушак су створили концепцију чисте националне државе, по узору на НДХ из Другог свјетског рата“ (*Нови лист*, 2001). Туђман је болесно мрзео Србе. Он је на више предизборних скупова у Хрватској 1995. године новинарки Тањи Торбарини изјавио: „Сретан сам што моја жена није Српкиња нити Јеврејка“ (Subotić, 2002, str. 95). Тако је др Туђман својим примером преносио мржњу

на остале Хрвате, што је у читавом пучанству изазвало мржњу невиђених размера. Уосталом, то је посведочила и кћерка др Анте Павелића, Мирјана Пшеничник, која је 1992. године изјавила: „Уосталом, у НДХ није владало такво антисрпско расположење као данас“ (*Novi list*, 1992).

И хрватска списатељица Ведрана Рудан тврди да је др Туђман рехабилитовао усташтво и усташке симболе. Она је 2003. године казала: „Власт у Хрватској спроводи рехабилитацију усташтва. Руку на фашистички поздрав дизали су министри. Ендехазиско се знаковице истовијетило са домољубљем. Пуно десетљеће народу се испирао мозак, млади су тако одгајани [...]. Са промјеном власти прије четири године ни у том погледу није направљен заокрет. Споменик Францетићу није уклоњен [...] нису уклоњени ни накардни школски уџбеници“ (Rudan, 2003).

Туђманова независна и суверена држава Хрватска 1991–1995. године имала је потпуно исте или сличне карактеристике као она Павелићева НДХ из периода Другог свјетског рата 1941–1945. године. Ево тих карактеристика:

1. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године избациле су из устава српски народ;

2. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године

[6] Др Туђман је боловао од шизофреније. Аутору ових редова је др Јован Рашковић 1989. године казао да је он лечио др Туђмана од те болести, и да му је наводно због те болести скраћено издржавање затворске казне због залагања за усташку идеологију и антидржавно деловање.

Марко П. Атлагић

Хрватски научници и државници фалсификатори
броја жртава концентрационог логора Јасеновац
из времена НДХ 1941-1945. године

избациле су из употребе српски језик и српско ћирилично писмо;

3. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године употребљавале су исту монету – куну;

4. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године прогониле су српске интелектуалце;

5. И Павелићева усташка НДХ из 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска отпуштале су Србе са посла;

6. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године употребљавале су исте или сличне (усташке-великохрватске) симболе;

7. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године католичиле су Србе (Павелићева НДХ 350.000, а Туђманова 30.000);

8. И Павелићева усташка НДХ од 1945. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године оснивале су логоре за Србе;

9. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године отуђивале су српску имовину (земљу, куће, станове...);

10. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена

и демократска Хрватска из 1991. до 1995. године масовно су спаљивале српске куће и цркве;

11. И Павелићева усташка НДХ од 1941 до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска из 1991 до 1995. године основале су Хрватску православну цркву;

12. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године спроводиле су државни терор над Србима;

13. И Павелићева усташка НДХ од 1941– 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. године награђивале су усташе – усташки дужносник Павелићеве НДХ у Дубровнику Иво Ројница, у Туђмановој Хрватској постаје опуномоћени представник за Аргентину и Латинску Америку;

14. И Павелићева усташка НДХ од 1941. до 1945. године и Туђманова самостална, суверена и демократска Хрватска од 1991. до 1995. употребљавале су усташки поздрав „За дом спремни“;

15. И поглавника усташке НДХ Анту Павелића примио је папа Пије XII, 12. маја 1941, због клерикално-католичких смерница у НДХ и врховника хадезеовске самосталне, суверене и демократске Хрватске примио је 25. маја 1991. године папа Јован Павле II због клерикално-католичких смерница.

Др Туђман је једино надмашио др Анту Павелића у томе што је створио независну и суверену Хрватску државу без Срба. Др Туђман је извршио масовно етничко чишћење Срба тако што их је више од 560.000. протерао из

Хрватске. Тиме је Туђман реализовао оно што нису могли реализовати ни Фрањо Јосиф, Бенито Мусолини, Адолф Хитлер, др Анте Павелић, ни Јосип Броз Тито.

Туђманова нова ХДЗ власт у Хрватској 1990. године, учинила је у Концентрационом логору Јасеновцу нешто што неће бити дуго забележено у свету. Туђман је забранио 17.9. 1990. године полагање венца на споменик жртвама усташког терора у Концентрационом логору Јасеновац. С тим у вези заступник у Сабору Републике Хрватске Марко Атлагић, поставио је заступничко питање, на петој седници Вијећа опћина Сабора Републике Хрватске, које гласи: „Дана, 16. рујна 1990. године десило се, по мом мишљењу, нешто незабележено у повијести човјечанства, силом оружја, живима је било забрањено да се поклоне мртвим жртвама усташког терора у Концентрационом логору Јасеновац, највећем мучилишту у Југославији. У том нечувеном чину, који се одиграо надомак Јасеновца, видјеле су се, поред редарственика, особе са црним униформама. Мисли ли Влада Републике Хрватске расправљати о овом нецивизацијском поступку милиције?“ (Atlagić, 1990). Заступник Атлагић, био је ометан на седници приликом постављања питања од стране председавајућег, а на постављено заступничко питање никада није добио одговор.

Концентрациони логор Јасеновац заиста је био плански саграђен за убијање Срба Јевреја и Рома, не само од усташа, него и осталих хрватских функционера, што поред осталог, показује податак од 3. јула 1966. године када је отворан споменик жртвама усташког злочина у

Јасеновцу. И тада су вређане јасеновачке жртве. Високи хрватски комунистички функционер и председник Сабора Републике Хрватске, Иван Стево Крајачић, на свечаности приређеној у ту част, поздравио је све делегације бивших република Југославије. Када је најављена српска делегација, Крајачић се, видно узбуђен и пијан, обратио присутним овим речима: „Мало смо вас овдје побили“ (Dedijer, 1987, str. 668). Крајачић је због тога кажњен повлачењем са функције председника Сабора Републике Хрватске.

Да би др Туђман остварио своју замисао из млађих дана и створио „вековни сан“ хрватског народа – самосталну, суверену и неовисну државу хрватског народа, како је често говорио и писао, био је свестан да то не може остварити без рата. Зато је Туђман желео рат свим срцем и душом. Због тога је интензивно радио да дората дође. Са тим у вези др Туђман је на Јелачићевом тргу у Загребу, 24. маја 1995. окупљеним грађанима, признао: „Рата не би било да га Хрватска није требала. Али, ми смо процијенили да само ратом можемо изборити самосталност Хрватске. Због тога смо водили политичке преговоре, а иза тих разговора формирали смо оружане постројбе. Да нисмо то урадили, не бисмо дошли до циља. Значи, рат је било могуће избјећи само да смо одустали од нашег циља, тј. од самосталности Хрватске“ (Hrvatski vjesnik, 1995). Наравно, да је др Туђман био потпуно свестан да „вјековни сан“ хрватског народа, није могао остварити и без прогона Срба из Хрватске. То потврђује и бивши члан Председништва СФРЈ из Хрватске, проф. др Стипе Шувар, који пише: „др Туђман је желео рат, јер само кроз ратна дејства могао

је да истјера и прогна српско становништво из Хрватске. Према извештају Бутроса Галија из свибња 1993. године, Хрватску је до тада напустило 352.000 Срба. Након „Бљеска“ и „Олује“ остало је највише 130. тисућа! Најмање 15. тисућа мијењало је своје име и презиме. Дјеца по школама присиљена су крити своју националну припадност и по правилу похађају католички вјеронаук“ (Šuvar, 2003, str. 374). Свој наум протеривања Срба из Хрватске др Туђман је најозбиљније наговестио још пре рата, на једном митингу у Пазину, априла 1990. године, када је присутним грађанима најозбиљније поручио: „Сви они који фућкају и галаме (Срби, прим. Атлагић) морају знати да ће морати ићи из хрватских земаља тамо одакле су и дошли“ (Danas, 1990, str. 32).

Пошто је остварио свој сан, злочиначком акцијом „Олуја“ из 1995, када је извршио „највеће етничко чишћење после Другог светског рата на тлу Европе“ (Вучић, 2020), др Туђман је у „влаку слободе“, на релацији Загреб–Книн–Сплит, 26. коловоза 1996, поручио граду и свету: „Нема више оних (Срба, прим. Атлагић) који би будућност Хрватске угрожавали у хрватском националном тијелу, то се не може изразити никаквим новцем неголи управо тиме, да је овим кораком („Олујом“) будућност хрватског народа загарантована“ (Šuvar, 2003, str. 358).

Др Туђман је негирао и фалсификовао не само број убијених Срба, Јевреја, Рома и антифашиста Хрвата у Концентрационом логору Јасеновац него и карактер логора. Без икаквих утемељења тврдио је да Концентрациони логор Јасеновац није био планиран да би се систематски ликвидирали заточеници, да је то мит,

а да је Јасеновац био „радни логор“ са више обртничко-радних јединица: „Промицитељи јасеновачког мита, од самог почетка до данас, устрају на томе да је јасеновачки логор био организован с изричитом сврхом ликвидирања свих заточеника, те да су се у њему свакодневно вршили покољи на стотине па и тисуће Срба, Жидова, Цигана и комуниста. А истина је да је логор био организован као „радни логор с мноштвом пољодјелских и творничко-обртничких радних јединица“ (Tuđman, 1989, стр. 316).

Проф. др Стјепан Разум, начелник Надбискупског архива у Загребу, предавач помоћних историјских наука на Филозофском факултету у Загребу, тајник Друштва за истраживање троструког логора Јасеновац, бивши дипломац Хрватског папског завода Св. Јероним у Ватикану, свештеник и „повјесничар“, један је од највећих фалсификатора броја жртава у Концентрационом логору Јасеновац и карактера тог логора. Одреднице његових ставова о Концентрационом логору Јасеновац темеље се на ставовима др Фрање Туђмана. За др Разума, Јасеновац није концентрациони логор, него сабирно поље или логор за манипулацију, како би манипулатори остварили свој циљ. Др Разум каже: „Логор Јасеновац је средство комунистичке индоктринације“ (Razum, 2015, str. 18–20), па наставља небулозом: „ко год у Хрватској подржи тај мит, а то су нажалост увијек чинили чланови СУБНОР-а, он пуше у великосрбски рог, он је у служби великосрбске идеологије, која након Домовинског рата не престаје“ (Černivec, 2012, str. 28–35). Др Разум треба да зна да је Концентрациони логор Јасеновац био фабрика смрти. Он је

Bern Bartsch / Creative Commons Attribution

Фотографија 1: Камени цвет - споменик жртвама логора у Јасеновцу

био један од највећих, најсуровијих, и једини концентрациони логор у Европи који није био немачки. У њему је, како се види, по озбиљним проценама, убијено више од 800.000 Срба, Јевреја, Рома, антифашиста Хрвата, Словенаца, Муслимана и других. За др Разума Концентрациони логор Јасеновац није постојао, него су га Срби измислили наводно ради своје великосрпске идеологије. Он каже: „Срби су измислили Јасеновац, то је великосрпски мит, а не логор у којем су током Другог свјетског рата убијени Срби, Јевреји и Роми“ (*Jutarnji list*, 2012).

Др Разум без задршке тврди да је Концентрациони логор Јасеновац, „највећа повијесналаж, која је сваког дана свепрозирнија“, да су у Јасеновцу „партизани своје окрутне и масовне злочине подметнули усташама – ми повјесничари ћемо то и доказати“ (Маријаџић, 2014, стр. 30–33). За др Разума Концентрациони логор Јасеновац није био логор смрти, него „радни логор“, и у њега нитко није доведен да би био убијен. Према Разуму, у Јасеновац нико није доведен зато што је био Србин, Јеврејин или Ром. На оваквој идеолошкој платформи у режији нове ревизионистичке политике и историографије Хрватске настала је књига др Разума. Он је своје сабране измишљотине о НДХ и Концентрационом логору Јасеновац објавио 2018. године у књизи Разоткривена јасеновачка лаж у коауторству са другим минимизатором и манипулатором броја жртава и карактера Концентрационог логора Јасеновац, академиком проф. др Јосипом Печарићем. Дакле, Разум је хрватској јавности саопштио, по ко зна који пут, наводно коначну истину о

броју логораша који су у Јасеновцу „изгубили живот“. Др Разум тврди да је у време НДХ, 1941–1945, било укупно тек 18.600 логораша, а да је од тога њих 1.360 (тисућу триста шездесет) у логору Јасеновац и „смртно страдало“. „Нитко ту није доспео нити је убијен зато што је Србин или православац“, закључује др Разум. Др Разум неће никако да каже да су логораша побијени на најмонструознији начин, него „смртно страдали“, и то природном смрћу, од тешких обољења или од последица најтежих казни логорске управе.

Др Разум заједно са осталим хрватским повјесничарима и државницима на све могуће начине покушава да оспори више од 800.000 убијених Срба у Концентрационом логору Јасеновац и преко 60.000 Срба побијених у логору Јадовно. Др Разум неразумни морао би да зна, а не зна, или се прави да не зна, да намерно минимизирање броја убијених Срба, Јевреја, Рома, антифашиста Хрвата, Словенаца и Муслимана, у Концентрационом логору Јасеновац и другим логорима у НДХ оставља стравичну и неизбрисиву мрљу на „хрватској повијести“. Хрватска се мора суочити са злочинима, па и злочином геноцида према Србима у Хрватској, и одрећи у будућности таквог „наука“, и градити заједнички суживот са Србима. Срби у Хрватској треба да изанализирају све пропусте у односу према Хрватима и одрекну их се уколико их је било. Разумово „ученије“ представља континуитет деловања „ученија“ католичке цркве у Хрвата. Др Разум неразумни требало би да зна, а не зна, или се прави да не зна, да козарски крај више од 25 година није дао војника Србина за војску после Другог светског рата због злочина

геноцида почињеним над Србима у том крају. Др Разум неразумни требало би да зна, а не зна, или се прави да не зна, да су у том крају вршени такви злочини да је само на подручју Костајнице у Другом светском рату у једном дану побијено 3.600 Срба и да је томе сведок био један Хрват који је и сам био учесник тих тешких злочина. Др Разум неразумни требало би да зна, а не зна, или се прави да не зна, да се докази о томе налазе у архивима, па и у Хрватском државном архиву у Загребу.

Минимизирању броја жртава и карактера Концентрационог логора Јасеновац за време НДХ придружио се и Младен Ивезић, хрватски „повјесничар“, наводно филозоф и психолог. Ивезић је настављач минимизирања броја српских, јеврејских и ромских жртава у Концентрационом логору Јасеновац минимизатора и фалсификатора др Фрање Туђмана. Ивезић каже: „У сабирном логору Јасеновац [...] живот је, од свих могућих узрока, изгубило 1.000 или 2.000 људи, а немогуће да их је имало више од 5.000“ (Ivezić, 1993, str. 200). После оваквих неозбиљних Ивезићевих исказа мора да стане „знанствена памет“. Оваквим тврдњама Ивезић не износи само фалсификат о броју јасеновачких жртава ради негирања

злочина геноцида него се руга тим жртвама и на тај начин их поново убија. Ивезићеве неутемељене тврдње, најгрубљи фалсификати, говоре о фрустрацијама не само Младена Ивезића и хрватских „повјесничара“ него и читаве хрватске нације, јер нитко од Хрвата није реаговао на овакве безочне подвале научној и целокупној хрватској јавности.

На Ивезићеве „знанствене“ резултате надовезао се члан Академије знаности и умјетности академик др Јосип Печарић.^[7] Академик Печарић каже: „У сабирном и радном логору Јасеновац, дакле у свим логорским радионицама и подлогорима на раду, у шуми и слично и у логору Стара Градишка, живот је од свих могућих узрока изгубило највјероватније између 1.000 (тисућу) и 2.000 (двје тисуће) људи, а немогуће је да их је умрло више од 5.000“ (Реџарић, 2010, str. 192). Да ли је могуће да један академик ХАЗУ у Загребу подмеће „знанствене“ неистине и најгрубље фалсификате броја жртава и карактера Концентрационог логора Јасеновац? За хрватског академика Печарића у Концентрационом логору Јасеновац нису убијани на најсвирепији начин Срби, Јевреји, Роми, антифашисти Хрвати, Муслимани, Словенци и други, него су „умрли људи“. За

[7] Јосип Печарић је пуноправни члан ХАЗУ у Загребу. Завршио је Електротехнички факултет у Београду. Професор је на Текстилно-технолошком факултету Универзитета у Загребу. Објавио је више од 1.200 математичких публикација и радова. Познат је у научној јавности као аматерски историчар, чије тврдње нису утемељене на историјским изворима. Аутор је више псеудоисторијских дела која негирају Холокауст и геноцид који су починиле усташе у НДХ. Активно се залаже да се у хрватској војсци усташки поздрав „За дом спремни“ уведе као службени поздрав. Заузео се да др Иво Голдштајн не постане члан ХАЗУ јер је „доказао геноцид хрватског народа“. Своје националистичко-ушашоидне памфлете састављене од отворених писама под називом „За поносну Хрватску“ посвећује на насловној страници ратним злочинцима: Дарију Кордићу, Слободану Праљку, Тути Налетилићу... Покренуо је петицију за пуштање на слободу ратног злочинца Бранимира Главаша.

академика Печарића логор није био творница смрти, најмонструозније мучилиште и једна од највећих кланица у Европи за време НДХ, него радни логор. После оваквих грубих историјских фалсификата није се огласио нити један хрватски академик да демантује ове „знанствене“ подвале како домаћој, тако и иностраној научној јавности, академика Печарића. Позивам све хрватске „повјесничаре“ и академике да смогну снаге и бар минимум научног дигнитета, демократске и цивилизацијске културе и подигну свој глас за научну истину, против подвала и фалсификата академика Јосипа Печарића. Позивам их, ако не у име жртава Концентрационог логора Јасеновац, онда у име хрватског народа како би му бар мало спрала љагу, коју му, како би рекао др Туђман, „овакви безумници“ наносе.

И католичка црква у Хрвата укључила се у фалсификовање броја жртава и карактера Концентрационог логора Јасеновац преко свог гласила *Гласа концила*.^[8] Тај лист је од 17. марта до децембра 2013. покренуо фељтон под називом „Занемарене чињенице у јасеновачком логору“, чији је аутор Игор Вукић.^[9] Овај фељтон одбио је објавити загребачки *Јуџарњи лист*, јер га није позитивно оценио Славко Голдштајн. Када говори о Концентрационом

логору Јасеновац бивши Србин Игор Вукић као да говори устима др Фрање Туђмана. Вукић каже: „У логору Јасеновац и Старој Градишки живот је изгубило 82.129 људи“ (*Glas koncila*, 2013, str. 21). За Вукића у Концентрационом логору Јасеновац није извршен злочин геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима и злочин над антифашистима Хрватима, Словенцима и Муслиманима, него су живот „изгубили људи“. Вукић каже да није било никаквог систематског злочина над Србима, Јеврејима и Ромима. Заиста је чудо што је загребачки *Вечерњи лист* објавио позитивну рецензију Вукићеве књиге *Радни логор Јасеновац*. Вукићева књига је у ствари ревизија историје и злочина у фашистичкој НДХ. Вукић тврди да је у логору Јасеновац било забаве, спортских утакмица посебно ногомета и казалишних представа. Надаље, Вукић наводи да су се затвореници бавили „знаношћу“. Вукић спада у групу историјских ревизиониста који покушавају да превреднују фашистички режим. За Вукића су у логору болесни партизани били већа претња него усташки кољачи, јер су партизани наводно са собом у логор донели тифус. Вукић врло често понавља да је Концентрациони логор Јасеновац био „кажњенички и радни логор“ с превентивном функцијом, место за сакупљање

[8] *Глас концила* је уствари глас хрватског католицизма. Он је имао једну од најзначајних улога у успостављању хрватске државности, посебно крајем 20. века, али на усташоидним основама. Он је и даље на стази усташоидне идеологије што се, између осталог, види из изјаве његовог главног уредника дон Ивана Микленца Недељнику, од 27. 8. 2012. године, у којој каже да би посета папе Србији била доказ да се Србија „службено и стварно чисти од отрова који је политика посијала и којим је много заразила гледе односа према Ватикану и католицизму“.

[9] Игор Вукић је покатоличени и кроатизовани Србин. Рођен је у Загребу. Историјски је негативац. Завршио је Факултет политичких наука у Загребу. Председник је Друштва за истраживање троструког логора Јасеновац. Аутор је више књига и радова, који немају никакву научну вредност.

радне снаге за индустрију и пољопривреду Трећег рајха, и да логораши нису довођени у логор да би били убијени. Узроци смрти у логору, према његовим тврдњама, били су различити: заразе, болести и покушаји бекства, а не клање и убијање.

Игор Вукић заиста износи застрашујуће тврдње – да у логорима НДХ нису убијана деца, већ су о њима бринули државни органи НДХ, Црвени крст и Католичка црква. Оваквом тврдњом Вукић поново убија више од 20.000 деце, убијене и заклане у Концентрационом логору Јасеновац – највећем мучилишту на Балкану и једном од највећих у свету. Он да концентрациони логор смрти није ни постојао, већ је реч о југосрпској пропаганди. Вукић можда не зна, или се прави да не зна, да је у НДХ на најсвирепији начин убијено око 74.762 деце млађе од 14 година. Од тог броја 14.528 воде се као жртве рата, а над 60.234 извршен је највећи облик геноцида. Међу њима је било више од 2.289 деце хрватске националности.

Вукићев коаутор књиге *Јасеновачки лојор смрти – истраживања* Владимир Хорват тврди да су за време Другог светског рата у усташким логорима страдали Хрвати, а не Срби, Јевреји и Роми, као и да је партизански логор у Јасеновцу после 1945. имао више жртава него усташки. Он закључује да су после 1945. настали тзв. склоп партизански логори. Концентрациони логор Јасеновац, највећи усташки логор смрти, згрозио је чак и нацисте, а Вукић изјављује да је то била бања за одмор и разоноду.

И загребачки кардинал др Фрањо Кухарић фалсификовао је број јасеновачких жртава, чиме је показао прави континуитет деловања

католичке цркве у Хрвата. Кардинал Кухарић је 10. фебруара 1981, поводом комеморативне мисе злогласном кардиналу Алојзију Степинцу, изјавио: „Оптужницом би се хтјело надбискупа Степинца учинити одговорним за 40.000 жртава које се приписују Јасеновцу“ (Dedijer, 1987, str. 664).

Ватикан је 1991, као што је то радио 1941, помагао рат за независну, суверену хрватску државу без Срба. У јулу 1991. године Ватикан је изјавио да су унутрашње границе Југославије историјске, што не одговара истини, јер су једино Србија и Црна Гора Берлинским конгресом 1878. биле међународно признате државе. Папа Јован Павле II, у августу 1991. године, обратио се Хрватима овим речима: „Драги моји хрватски синови, ја вас још једном уверавам да сам близак вашим легитимним стремљењима. Стога обнављам апел међународној заједници да вам помогне у овим тешким моментима ваше историје“ (Fourrnnemont, 1996, str. 83). Не треба заборавити да је тај исти папа Павле II запрљао руке у Аушвицу и Јасеновцу 1941. године за време Другог светског рата. Папа је тада као хемичар радио у немачком мултинационалном гиганту I. G. Farben, који је, између осталог, производио и гас Циклон Б, коришћен за уништавање Јевреја у Аушвицу и Срба у Концентрационом логору Јасеновац.

Папа Јован Павле II први пут је походио Хрватску у јесен 1994. године, а четири године касније поново је дошао и посетио Загреб и Марију Бистрицу. Ни на крај памети му није пало да дође и клекне на јасеновачко стратиште у којем је побијено око 1.000.000 Срба, више од 40.000 Јевреја и око 60.000 Рома, око 4.000

Марко П. Атлагић

Хрватски научници и државници фалсификатори броја жртава концентрационог логора Јасеновац из времена НДХ 1941-1945. године

антифашиста Хрвата, 2.000 Словенаца и 1.800 Муслимана, у чијој су ликвидацији непосредно учествовали многи римокатолички свештеници. Папа је истовремено промовисао Степинца, идеолога усташке власти и инспиратора злочина геноцида над Србима. Папа је беатификовао Степинца у Марији Бистрици, а бивши комуниста др Фрањо Туђман беатификовао је самог себе, попевши се на подијум на којем је био олтар.

Међу минимизаторе броја јасеновачких жртава сврстао се и др Иван Супек, професор Загребачког свеучилишта. Др Супек констатује без икаквих извора и чињеница: „Јасеновачки логор био је највеће губилиште у НДХ. У њему је побијено око 50.000 заточеника, највише хрватских љевичара, па Срба, Цигана и Жидова, а остале бројке су фантастично претјеривање, тј. удесетостручене из пропагандних разлога“ (Miletić, 1986, str. 38).

Један од хрватских државника који је минимизирао број јасеновачких жртава и карактер тог логора био је и председник Председништва СФРЈ и председник Републике Хрватске Стјепан Месић. Не треба да нас чуди то што се и Месић укључио у фалсификовање броја јасеновачких жртава ако се зна да је он 1971. године за време хрватског националистичког и сепаратистичког МАСПОК-а (Масовног покрета) био осуђен на казну затвора. Угледао се на рођака Марка Месића. Рођак Стјепана Месића, Марко Месић, водио је јула 1941. године 4.000 усташа на Стаљинград као помоћ Немцима у оквиру немачких формација против СССР-а. Део тих Месићевих усташа био је погубљен, а веома мали број их је заробљен, па је од њих Јосип Броз Тито 1944. године формирао Месићев

партизански одред. Они су касније скоро сви изгинули код Чачка и Ужица у борбама против Немаца. Месићев рођак Марко остао је жив, те се 1945. године учланио у КПЈ. По завршетку рата пуцао је из пушке у чело и око иконе Исуса Христа у цркви Св. Андреје Првозваног на Дедињу и избио икони једно око.

Стјепана Месић је један од главних разбијача СФРЈ и заговорника усташоидне политике др Фрање Туђмана и ХДЗ. Месић је на седници Сабора Републике Хрватске од 5. децембра 1991. рекао заступницима Хрватског сабора: „Хвала вам што сте ме изабрали у Председништво СФРЈ. Ја сам свој задатак испунио. Југославије више нема.“ Свој став према Србима Месић је изрекао на предизборном скупу 2. марта 1990. године у Госпићу. Пред 10.000 Хрвата, који су били под кишобранима пошто је падала киша, Месић је Србима у Хрватској тада поручио: „Када ми Хрвати створимо државу сви Срби у Хрватској стаће по један кишобран.“ Месић је тврдио да је концентрациони логор Јасеновац радни логор, те да су логораши у њему нашли спас од смрти: „Јасеновац је био радни логор у којем су логораши нашли спас од своје смрти. Људи су умирали, као што су људи у рату уопће умирали од тифуса, од дизентерије. Али, то су били радни логори. Било је глупо некога научити да обрађује кожу, па га потом убити“ (Политика, 2017; Курир, 2017). Месић сматра да је Хрватска у току Другог светског рата победила два пута, једном као НДХ, а други пут као антифашистичка победница. Он дословно каже: „Хрвати су у Другом свјетском рату побиједили два пута. Први пут 1. травња 1941. године, када су силе осовине признале НДХ, и

други побиједили смо јер смо се после рата нашли опет за побједничким столом“ (Исто). Када је Месић увидео да је усташизација узела дубоке корене у Хрватској и да би Хрватска због тога могла имати озбиљних проблема, он је у емисији ХРТ „Недјељом у два“, 7. јануара 2018. рекао: „Данас се догађа једна пошаст, а то је да се мијења повијест, да се побједници из Другог свјетског рата проглашавају губитницима, а губитници побједницима. Усташизација не да Хрватској да дише“ (НРТ, 2018).

96 |

Каква је то данас хрватска држава која допушта дивљање усташтва по фудбалским теренима, годишњим прославама, даје улицама имена злогласних идеолога усташког покрета (Миле Будака, Јуре Францетића...) из времена НДХ у многим градовима широм „лијепе наше“?

Тако су ветерани ХОС-а (Хрватских обранбених снага), 5. новембра 2016. у центру Јасеновца, недалеко од концентрационог логора, открили таблу са уклесаним усташким поздравом „За дом спремни“ у знак сећања на 11 погинулих припадника ХОС-а из времена домовинског рата 1991–1995. године (*Вечерње новостии*, 2016). Хрватски историчар др Хрвоје Класић исправно је приметио да је „За дом спремни“ усташки поздрав и ништа више, а не некакав стари хрватски поздрав (Zebić, 2020). Када је у питању Јасеновац др Класић каже: „Да смо нормална земља, о Јасеновцу би расправљали психолози. Срамота је да после 70 година морамо расправљати о томе да ли је Јасеновац постојао и какав је био карактер тог логора... Због тога што се догодило у НДХ и због актуелног негирања тих злочина се срамм, а не као Хрват, него као човјек“

(*Вечерње новостии*, 2017). Усташки поздрав „За дом спремни“ чује се по многим хрватским стадионима. Фудбалер државне репрезентације Републике Хрватске Јосип Шимунић, после победе његовог тима против репрезентације Исланда у баражу за светско првенство, 19. новембра 2013. узвикнуо је усташки поздрав „За дом спремни“, што је прихватио читав стадион. Шимунић је био један од 3.200 потписника, који су тражили да се усташки поздрав „За дом спремни“ уведе као званични поздрав хрватских оружаних снага (*Курир*, 2015). Да је у Хрватској на делу усташлук и да су злочини саставни део хрватског идентитета потврдио је и председник Хрватске др Иво Јосиповић приликом посете Израелу 2012. године, обраћајући се израелским посланицима у Кнесету: „Отровна гуја је пуштена да изгмиже из срца наше нације у покушају да се истријебе Срби, Жидови и други... змија је сада ослабљена, али је још увијек ту. Ту је дубоко у нашим срцима“ (Josipović, 2012).

Усташки министар из тзв. НДХ, познат, између осталог, и по томе што је направио план за решавање српског питања у тзв. НДХ, који се заснивао на томе да трећину Срба треба протерати, трећину покатоличити, а трећину побити, добија улице у многим градовима Туђманове Хрватске: Славонском Броду, Винковцима, Вировитици, Пагу, Плетерници, Пакоштанима и другим градовима Републике Хрватске. Улице је добио и злогласни усташа Јуре Францетић и многе друге усташе. Јуриј Макарец, градоначелник Бјеловара за време НДХ, који је говорио да мање вредне народе треба истребити, добио је данас у Туђмановој

Марко П. Атлагић

Хрватски научници и државници фалсификатори броја жртава концентрационог логора Јасеновац из времена НДХ 1941-1945. године

Хрватској улици у Бјеловару. Изручење Динка Шакића Хрватској послужило је да он буде приказан као хрватски јунак, а и за лансирање тврдњи, којима се вишеструко умањује број жртава усташког логора Јасеновац. Динко Шакић сахрањен је у Туђмановој Хрватској 25. јула 2008. у усташкој униформи на загребачком гробљу Мирогој. Тада је у опроштајном говору патер Вјекослав Ласић подвукао: „НДХ је темељ данашње домовине Хрватске, државе за коју је наш мученик Алојзије Степинац храбро посвједочио пред безбожним комунистичким судом“ (*Време*, 2008).

На крају, можемо закључити да је Концентрациони логор Јасеновац највећа људска кланица у току НДХ и једна од највећих у Европи за време Другог светског рата. У њему је на најсвирепији и најмонструознији начин побијено око 1.000.000 Срба, више од 40.000 Јевреја, 60.000 Рома, 4.000 Хрвата, око 2.000 Словенаца и око 1.800 Муслимана. Хрватски „повјесничари“ и државници, без икаквих историјских извора и чињеница, намерно минимизирају број јасеновачких жртава, и намерно мењају карактер јасеновачке фабрике смрти са циљем да избегну суочавање са истином и дају шансу да се то понови, што су и учинили у тзв. домовинском рату 1991–1995. године. Туђманова Хрватска је тада у највећем етничком чишћењу после Другог светског рата

у Европи протерала више од 500.000 Срба из Хрватске, посебно злочиначком операцијом „Олуја“, за коју један од највећих живих хрватских филозофа др Жарко Пуховски каже: „Олуја је била етничко чишћење, не само на разини науке, уметности и културе, него и на нивоу топономастике и ономастике“ (Šuvar, 2003).

После великих злочина геноцида долазе велике казне ако се починиоци не суоче са њима. Хрватска се још није суочила са својим злочинима и злочинима геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима. Једно је сигурно, држава која је настала на злочинима над другим народом, па макар и сопственим држављанима, не може бити дугог века ако није свесна учињених „дела“. Зато Хрвати никада неће моћи сасвим да се оперу од срамоте, коју су себи навукли тешким злочинима геноцида у ратовима у 20. веку, оном за време тзв. НДХ 1941–1945. и оном у тзв. домовинском рату 1991–1995. године. Хрватска би морала смоћи снаге да дигне свој глас против злочина геноцида, призна почињене злочине геноцида над Србима, Јеврејима и Ромима како оне у Концентрационом логору Јасеновац за време НДХ, тако и оне над Србима у тзв. домовинском рату 1991–1995, посебно у злочиначкој „Олуји“. Једино тако Хрватска може да гради своју будућност и „скине“ са себе терет прошлости.

References/Литература

- Atlagić, M. i Milutinović, B. (2002). Sources for the History of Serbs up to the 15th Century. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet – Centar za mitološke studije. [In Serbian]
- Atlagić, M. (1990). The Issue of the Prohibition to Commemorate the Dead on 16 September 1990 in Jasenovac. Sabor Republike Hrvatske. UR broj: 622-90-0434. [In Croatian]
- Begenešić, Lj. (2019, januar 1). Prof. Gideon Greif PhD, the Ustashas in Jasenovac killed in 57 ways. *Večernje novosti*. Belgrade. [In Serbian]
- Bulajić, M. (1988). The Ustasha Crime of Genocide II. Belgrade: Rad. [In Serbian]
- Vojnoistorijski glasnik*. (1980). XXXI. Belgrade.
- 98 | *Večernje novosti*. (2016, decembar 3). Belgrade.
- Večernje novosti*. (2017, maj 10). Belgrade.
- Vojinović, N. (1999). The one-thousand-year-long genocide of the Vatican against Orthodox people. Podgorica: Udruženje Srba iz Hercegovine u Crnoj Gori. [In Serbian]
- Vukić, I. (2013, mart 17). Forgotten facts about the Jasenovac Camp. *Glas koncila*. [In Croatian]
- Vučić, A. (2020, kolovoz 7). Oluja was the largest ethnic cleansing in Europe after WWII, *Jutarnji list*. [In Serbian]
- Grajf, G. (2019, februar 18). A minimum of 800 000 Serbs and 40 000 Jews were killed in Jasenovac. *Politika*. [In Serbian]
- Dr Franjo Tuđman at a rally in Pazin. (1990, travanj 17). *Danas*, no. 426. [In Croatian]
- Dedijer, V. (1987). The Vatican and Jasenovac. Belgrade: Rad. [In Serbian]
- Zebić, E. (2020, veljača 21). Without a court decision on the Ustasha salute in Thompson's song „Čavoglave“. Radio Slobodna Evropa. [In Serbian]
- Interview. (1990). No 235. Jun 8. Belgrade.
- Conversation between Mira Babić-Šuvar and Edo Murtić. (2003). *Identitet*, no. 61. [In Serbian]
- Interview with Martin Špegelj, (2001, siječanj 16). *Feral tribune*. [In Serbian]
- Ivezić, M. (1992). Jasenovac – the numbers. Zagreb. [In Croatian]
- Janković, N. (2018, decembar 16). Prof. dr Gidoen Grajf: The Ustashas killed in 57 ways?! *Večernje novosti*. [In Serbian]
- Josipović, I. (2012, veljača 15). Address to Israeli representatives in the Knesset. *Večernji list*. [In Croatian]
- Kostić, M. L. (1953). Examples of the one-thousand-year-long culture of the Croats. Chicago: Srpska narodna odbrana. [In Serbian]
- Kurir*. (2017, januar 24).
- Lemkin, R. (1944). Axis Rule in occupied Europe. Washington.
- Marijačić, I. (2014, svibanj 1). Dr Stjepan Razum: In Jasenovac the Partisans planted their cruel and mass crimes on the Ustashas – we historians will prove this. *Hrvatski tjednik*, no. 501. [In Croatian]
- Mesić, S. (2017, januar 24). By being sent to Jasenovac people were “practically spared” from death. *Politika*. [In Serbian]

- Miletić, A. (1986). The Jasenovac Concentration Camp, I, II. Belgrade: Narodna knjiga. [In Serbian]
- Neubacher, H. (1956). Sonderauftrag Südost. 1940-1945. Bericht eines fliegenden Diplomaten. Gottingen.
- Nikolić, N. (1948). The Jasenovac Death Camp. Zagreb. [In Croatian]
- Novak, V. (1986). Magnum Crimen. Belgrade: Nova knjiga. [In Serbian]
- Novi list*. (2000, januar).
- Novi list*. (1992, siječanj 13).
- Pečarić, J. (2010). Questionable books the triumph of Tudjmanism. Zagreb. [In Croatian]
- Protest of the Jewish community over the funeral of Šakić. (2008, avgust 1). *Vreme*, no. 1163. [In Serbian]
- Razum, S. (2015, lipanj 11). Stjepan Razum: Jasenovac the greatest historical lie becoming more and more transparent every day, *Hrvatski tjednik*, no. 559. [In Croatian]
- Razum, S. (2012, kolovoz 22). It is time to destroy the Serb myth about Jasenovac. *Jutarnji list*. [In Croatian]
- Rudan, V. (2003). *Novi list*. Rijeka.
- Subotić, M. (2002). Bosnia and the Croats. Šabac: Beli anđeo. [In Serbian]
- Tuđman, F. (1989). Wasteland of historical reality. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske. [In Croatian]
- FNRJ. (1946). State commission for the establishing of the crimes of the occupiers and their collaborators. Belgrade. [In Serbia]
- Forrnemont J. F. (1996). Vatican et l'ex Yougoslavie. Paris: Harmaton.
- HRT (2018, siječanj 7). Nedjeljom u dva.
- Hnilicka, K. (1970). Das ende auf dem Balkan 1944/1945. Die militärische Räumung Jugoslaviens durch die deutsche Wehrmacht. Studien dokumente zur il Weltkriegs, Bd. 23. Contigen.
- Hrvatski vjesnik*. (1995)
- Black legend on the Croats. (1990, jul 6-20). *Duga*, no. 427.
- Černivec, A. (2012, kolovoz 9). Dr S. Razum: there is no proof for mass Ustasha crimes in Jasenovac but there is for Partisan crimes, *Hrvatski list*, no. 411. [In Croatian]
- Šimunić asks that the fascist salute "For the Homeland Ready" be used by the Croatian army. (2015, avgust 24). *Kurir*. [In Serbian]
- Šuvar, S. (2003). Croatian carousel. Zagreb: Razlog. [In Croatian]
- Šešelj, V. (2007). Roman-Catholic crime project for the creation of an artificial Croatian nation. Belgrade: Srpska radikalna stranka. [In Serbian]

Marko P. Artlagić

University of Priština temporarily settled in Kosovska Mitrovica

Faculty of Philosophy, Department of History

Kosovska Mitrovica (Serbia)

Croatian scientists and politicians falsifying the number of victims in the Jasenovac concentration camp in the ISC from 1941 to 1945

Summary

100 |

The Jasenovac Concentration Camp, run by the Ustashas in the ISC from 1941 to 1945, was the largest human slaughterhouse in the Balkans and one of the biggest concentration camps in Europe in the Second World War. In was where the crime of genocide was committed in the most cruel fashion against 800 000 Serbs, 40 000 Jews and 60 000 Roma, as well as the murder of around 4000 Croat, 2000 Slovene and 1800 Muslim antifascists. The terrible crimes of genocide were documented by local as well as foreign historical sources and even the very participants in the events. Recently, we have been witnesses to the daily falsifying of not only the number of Jasenovac victims but also the character of the camp itself by Croatian historians and statesmen. Their aim is to redefine the fascist past of Croatia in order to avoid having to face the crime of genocide committed against Serbs not only in the so-called Independent State of Croatia [ISC] (1941-1945) but also during the so-called Homeland War (1991-1995). This presents a very clear danger for the future of so-called Independent State of Croatia (ISC). Also misrepresented is the nature of the camp itself, which is falsely defined as a labor camp or even holiday camp. Amongst others, the persons involved in this altering of facts are: Ivan Supek, Academy member, Josip Pečarić, Academy member, Prof. Stjepan Razum, Igor Vukić, Mladen Ivezić, Franjo Kuharić, the Society for the Study of the Jasenovac Triple Camp [Društvo za istraživanje trostrukog logora Jasenovac], Dr Franjo Tuđman and Stjepan Mesić. The first and greatest distortion of the number of victims and the character of the camp was performed by Dr Franjo Tuđman, who established the foundations for this in his works, and in particular in his book *Wastelands of Historical reality*. The aim of these falsifications is a redefining of the fascist past of the country, the misrepresentation of fascists as antifascists and antifascists as fascists. All of this represents a serious danger for the future of Croatia, which is failing to come to terms with the past and refusing to condemn the all of the crimes committed, including genocide. Croatia today, an independent and democratic country, is showing signs of Ustasha tendencies, much like those seen in Pavelić's ISC. It is necessary to face this fact and the sooner it is done, the better it will be for the people of the Republic of Croatia.

Keywords: Jasenovac, crime, camp, genocide, forgery, victim

Мирољуб С. Јевтић ^[1]

Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд (Србија)

УДК 327:911.3(=411.21)"20"

327.56(=411.21)"20"

Прегледни научни рад

Савремени проблеми арапског света

Сажетак: У тексту ћемо покушати да представимо најважније проблеме арапског света данас, с идејом да истакнемо оно што представља изазов за читав свет. Арапски свет је смештен на средокраћи свих путева између Истока и Запада те, самим тим, сви догађаји у арапском свету имају утицај на односе свих који преко арапског света међусобно комуницирају. Посебно је важно истаћи и то да се Арапи убрајају у највеће извознике сирове нафте, због чега се тај утицај осећа на целој планети.

Кључне речи: Арапи, односи, свет, сарадња, спорови

Када се говори о проблемима савременог арапског света прво треба одговорити на питање шта се подразумева под арапским светом. Арапи су народ семитског порекла настао на простору Арабијског полуострва који говори арапским језиком. То је у основи био народ беле расе (Хити, 1988, стр. 29). О томе нам старији муслимански аутор из Херцеговине Алија Кадић вели: „Који је Арап црн, постао је од мјешавине Арапа и Црнаца, а Арапи спадају међу бијеле људе“ (Кадић, 1915, стр. 4). Кадић даље додаје: „Данас се нпр. арапски говори у Египту, Тунису, Алжиру, Мароку итд., али су ово само поарапљени Египћани или Бербери“ (Кадић, 1915, стр. 3). Или: „На пошљетку и по околним мјестима у Арабији живи само мјешавина од Арапа и других народа, особито црнаца из Африке“ (Кадић, 1915, стр. 3).

Видимо да један муслиман верник из Херцеговине, због ислама веома наклоњен Арапима, признаје да оно што ми подразумевамо под Арапима у ствари нису изворни Арапи. Он чак тврди да становници Египта, данас највеће арапске земље, која има 104 милиона становника, нису Арапи него арабизовани хришћански православни Копти.

Поставља се питање како се то десило? Одговор је врло једноставан. Арабијско полуострво је родно место ислама, који је универзална религија и који је утицао на то да се преко преко њега велики број неарапских муслимана временом арабизује у језичком и идентитетском смислу.

Како је број муслимана различитог расног порекла (од белаца, црнаца, припадника жуте и

[1] jevticmiroljub@yahoo.com

102 | мрке расе) почео да преовладава и како се велики део њих арабизовао, тако се променила и расна структура Арапа. Они су почели да добијају све тамнију пут, а многи од њих су и прави црнци. Будући да се процес арабизације црнаца веома убрзао, врло је извесно да ће Арапи у будућности потпуно променити расу, тј. међу њима ће преовладати црна и жута раса (Јевтић, 2013). На крају ће, фигуративно, доћи до „обрачуна“ црне и жуте расе унутар арабофонске популације и једна од њих ће преовладати. То је чињеница о којој муслимани из Босне и Рашке области који говоре српским језиком, као ни Албанци, уопште не размишљају. Њихова будућност је да се арабизују у језичком смислу, а затим промене расу и од белаца постану црнци.

Посебно је важно да су Арапи у кратком року од хице 622. до 711. године освојили огромна прострaнства. Дошли су до границе Француске и Шпаније за мање од 100 година, а на истоку до Индије. Арапи нису водили са собом жене те им је један од главних мотива, осим верског, био да се докопају робиња. Како је то изгледало опет објашњава поменути Алија Кадић, цитирајући речи муслиманског војсковође Тарика којима се овај обратио својим војницима пред напад на Шпанију: „Чули сте каква силна добра има ова земља а владар Валид вас је изабрао младожењама за ћери ових владара“ (Кадић, 1915, стр. 13).

Да ли томе треба ишта додати? То објашњава зашто Шпанци и Португалци имају тамнију пут од осталих белих становника Европе, а поготову што су тада Шпанијом владали визиготски Германи, народ изразито светле пути.

Судбина наших принцеца, Маре и Оливере, које су завршиле у харему османских освајача

Србије, била је блажа од онога што се десило шпанским Визиготима. Визиготски краљ Родерик је поражен у бици с Тариком, а његова жена, краљица, заробљена је. Њоме се оженио први емир освојене Шпаније, која је преименована у Андалузију. Тај емир звао се Абд ал-Азиз, а краљица је променила име у Ум-Асим (Хити, 1988, стр. 455).

Идентична прича понављала се свуда где су Арапи вршили освајања. Свуда су жене биле један од најважнијих мотива за рат. Описујући освајање Сиракузе на Сицилији Хити каже: „У Сиракузи која је у овом првом нападу била опустошена, највише уживања нашли су Арапи у женама, црквеном благу и другом драгоцјеном плијену који су муслиманске пљачкаше примамили“ (Хити, 1988, стр. 543).

Међутим, много више од сексуалног мешања на арабизацију је утицала друга чињеница. Будући да су у исламу Мухамедове жене мајке верника и да је њихов језик арапски, за сваког верног муслимана арапски језик је матерњи језик. Дакле, они дају предност арапском над матерњим језиком. Осим тога, инсистирање на прекиду веза са својим најближим сродницима уколико не постану муслимани као и захтев да сваки муслиман прихвати као најрођенијег било ког муслимана без обзира на то којој раси или народу припада утицали су на то да новообраћени теже да се поистовете с Арапима.

Разлог за то је веома једноставан. Света књига ислама, Куран, објављена је на арапском. Муслимански теолози инсистирају да је једини сакрални језик арапски. Према томе, сваки верни муслиман који жели да добије све

благодети рајског живота после смрти мора да се моли богу на арапском. Зато сви муслимани уче арапски и постепено му дају предност над својим матерњим језиком јер им је Алах важнији од оца, мајке, деце, браће итд. Куран о томе вели: „О вјерници, не пријатељујте ни са очевима вашим ни са браћом вашом ако више воле невјеровање од вјеровања. Онај од вас који буде са њима пријатељовао, тај се доиста према себи огријешо“ (Куран, 1984, погл. 9, стих 23).

Дакле, пријатељи су им само муслимани. А они су, барем првобитно, били Арапи. Куран о томе опет каже: „О вјерници, за присне пријатеље узимајте само своје, остали вам само пропаст желе... Ви њих волите они вас не воле... Ако какво добро дочекате, то их озлиједи, а задеси ли вас каква невоља, обрадују јој се (Куран, погл. 3, стихови 118, 119, 120).

Дакле од примања ислама неарапи су прекидали везе са својим сународницима и повезивали се с Арапима. Женили су се и удавали међусобно и тако је настало расно мешање.

Ово би требало да послужи као поука нашим истраживачима, који неправедно знају да оптуже СПЦ за непријатељски однос према Србима муслиманске и католичке вере. Као што видимо, шта год да СПЦ каже, то за муслимане не значи ништа. Њима ислам не дозвољава да више буду Срби, односно да Србима дају предност над Индонежанима или Пакистанцима.

Пример Арапа показује колико су бесмислени покушаји да се преко генетике докаже припадност некој нацији. Нација је социјална категорија и нема везе са генетиком. А Арапи који се у расном смислу крећу од изразито беле

до изразито црне расе најбоље показују да оно што их чини Арапима није генетика већ њихова свест да то јесу и да то желе да буду, чак и када су им родитељи неарапи. Тај процес арабизације црних муслимана неарапа и негризације Арапа напредује кораком од седам миља. Узмимо за пример Суданце, који су типични представници црне расе, а кад их питате које су националности, сви ће вам одговорити да су Арапи. И бели Арапи их прихватају као Арапе без проблема. Међутим, Судан није најтипичнији пример јер Суданци ни не памте када су се одрекли аутохтоних језика и прихватили арапски.

Много је карактеристичнији случај црних Африканаца који немају никакву дилему да нису Арапи и добро знају ком народу припадају, али прихватају арапски језик поред својих локалних језика, које полако потискују у заборав.

Узмимо пример Чада, где су разна племена говорила 120 различитих језика. Ради лакше комуникације после деколонизације као службени језик прихваћен је француски, језик колонизатора. Данас, одлуком државних власти, осим француског, као службени језик прихваћен је и арапски. С друге стране, само се 9,7% становника Чада декларише као Арапи, а 30,5%, дакле скоро трећина, припада народу Сара. Али Саре нису тражиле да њихов језик буде службени, него су заједно са осталима прихватили да службени језик буде језик занемарљиве мањине – Арапа. Арапи су тако, уз добровољни пристанак, постали привилегован народ, који не мора да учи језик већине већ се већина потчињава њима у језичком смислу. Могло би се помислити да је то зато што су сви становници муслимани, али ни то није тачно. Само је 52% популације исламске

вере. Дакле, једва нешто више од половине. И сви остали пристају да се у језичком смислу потчине Арапима иако је 43% популације хришћанске вере.^[2] Последица језичког потчињавања је да је арапски, који деца уче у верским школама, постао лингва франка, дакле језик споразумевања.^[3] Чад није члан Арапске лиге, али су зато чланови: Коморска острва, Сомалија и Џибути.^[4] На Коморима уопште нема Арапа, у Сомалији их од 11 милиона становника има око 30.000, у Џибутију такође,^[5] али је у све три земље арапски један од службених језика.

104 |

Случај Еритреје је најкарактеристичнији и за Србију посебно занимљив. У овој земљи је бар половина становника православне вере, тачније речено, припадају монофизитској православној цркви. То је једна од цркава која се на Халкедонском сабору 451. године одвојила од Цариградске патријаршије. Председник Еритреје је номинални православац Исаија Афеверки. Он држи апсолутну власт, у земљи уопште нема Арапа, али је један од три службена језика арапски само зато што другу половину становништва чине муслимани, који са Арапима немају неке посебне везе.

Кад смо објаснили шта је суштина арабизма данас, треба да покажемо који су главни проблеми арапског света.

Сигурно је да је најважнији проблем арапског света Палестина, који га мучи од момента одлуке ОУН да се британски мандат над Палестином подели на арапски и јеврејски део. Арапи су одмах после доношења те одлуке начинили капиталну грешку. Одбили су одлуку ОУН и кренули у напад на Израел, који је био у фази формирања. Неочекивано, много слабији Јевреји, односно тада већ Израелци, однели су победу. Као резултат, уместо поделе Палестине, арапски део су окупирали највећим делом Израелци. Од тада тај проблем постаје све сложенији и засад најдужи савремени светски политички проблем. Немојмо заборавити да се Први светски рат завршио за четири године. Други светски рат је практично почео већ Хитлеровим доласком на власт 1933, и то се завршило после 12 година. Сукоб између Варшавског и НАТО пакта угасио се рушењем Берлинског зида. Палестински проблем траје од Светског ционистичког конгреса у Базелу 1897, а његово решење не назире се ни после 123 године. Напротив, он постаје све озбиљнији.

После израелско-арапског рата 1948. године била су још два рата: један 1956, и други 1967. године. Затим је избио египатско-израелски рат 1973. и више каснијих оружаних сукоба који ни до дана-данашњег нису довели до мира.

[2] Сви подаци наведени према: CIA *The world factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cd.html>

[3] Аутор није био у Чаду, али је био у Нигерији с којом се Чад граничи и где се примењује исти процес, а такође и у Триполију, главном граду Либије, где у самом центру постоји огромно насеље настањено становницима Чада. Сви су они потпуно арабизовани.

[4] <http://www.lasportal.org/Pages/Welcome.aspx> (приступљено 31. 8. 2020).

[5] Сви подаци наведени према: CIA *The world factbook* (приступљено 31. 8. 2020).

Најважнија од последица тих ратова јесте немогућност да палестински Арапи добију државу, а будући да је реч о Арапима, то постаје проблем читавог арапског света. Ако је палестинско питање најважније питање арапског света, онда је проблем Јерусалима срце палестинског проблема. После јунског рата 1967. Израелци су освојили Јерусалим, свети град трију вера: јеврејске, хришћанске и муслиманске. Саудијска Арабија, као место где је настао ислам, имајући у виду ту чињеницу, одлучила је да питање Јерусалима подигне на виши ниво – да га учини проблемом свих муслимана. У то име је створила Организацију исламске конференције, која је касније преименована у Организацију исламске сарадње (Јевтић, 1986; Потезица, 2008).

Истине ради, ваља рећи да питање Јерусалима, колико год било важно за чуваре светих места, Меке и Медине, што је титула саудијских краљева, није било основни мотив за формирање ОИК односно данас ОИС. Основни разлог била је жеља да Саудијска Арабија преузме улогу предводника арапског и осталог исламског света, што није могло да се оствари у знатно мањој организацији каква је Арапска лига.

Углавном, питање Јерусалима је централно питање за Арапе јер су они већински муслимани. Према исламском веровању, са места које је некада било центар јеврејства (Соломонов храм), на коме су муслимани касније подигли две џамије, Ал Аксу и Куполу на стени, Мухамед је одлетео у небо. Тамо је осетио Алаха, видео рај и пакао, срео божје посланике Адама, Ноја, Мојсија, Исуса... и опет се вратио на исто место,

у Јерусалим. Због тога су ове две џамије треће свето место ислама после Меке и Медине.

Колики је значај Јерусалима у политичком смислу, осим теолошке димензије, најбоље се види из податка да је Повељом организације ОИС предвиђено да главни град будуће палестинске државе буде Јерусалим. Подсетимо се да је Израел читав Јерусалим прогласио својим вечитим главним градом. САД су то подржале, али се, све док Трамп није постао председник, нису усудиле да своју амбасаду преселе, већ су је држали у Тел Авиву. Трамп је једноставно одлуку својих претходника остварио и преселио америчко дипломатско представништво у Јерусалим.

То је питање Палестине учинило нерешивим. Арапи, односно муслимани, не могу никако да прихвате да неко узме Јерусалим, а Израелци такође ни по коју цену не желе да га дају. Из тога се види да је питање Јерусалима примарни проблем арапског света. Сва настојања Израела и САД као њиховог главног савезника своде се на покушај да се Арапи некако приволе да признају постојање Израела, што они од његовог настанка одбијају. У том смислу учињени су неки веома велики, позитивни кораци за Израел. Прва арапска земља која је признала Израел био је Египат, и то после Кемпдејвидских мировних преговора 1979. године на којима је склопљен мир и извршена размена територија. Израел је тада вратио Египту Синајско полуострво, које је окупирао у рату 1973, а заузврат је добио признање.

Арапски свет је то доживео као издају и за казну је Египту суспендовано чланство у Арапској лиги и ОИС. После тога је седиште Лиге

из Каира пребачено у Тунис.^[6] Међутим, како су потребе налагале, Египат је поново примљен 1989. и седиште је опет враћено у Каиро.^[7] Да би се Египат вратио у Лигу није морао да прекине дипломатске односе са Израелом и они су и даље на снази.

САД су наставиле с притисцима на остале арапске земље да признају право Израела на постојање. Највише напора у том смислу учињено је притиском на Јордан, који се граничи са Израелом, и две земље су успоставиле дипломатске односе 1994. године.^[8]

106 | Трећа земља била је Мауританија. Она је успоставила дипломатске односе са Израелом и признала га 1999. године, али су због нереди у Гази 2008–2009. односи поново замрзнути.

На крају су треће место, за многе неочекивано, попунили Уједињени Арапски Емирати (УАЕ), који су 2020. признали право државе Израел на постојање (Trump, 2020).

Ако бисмо рангирали проблеме арапског света, други велики проблем су њихови односи са Ираном. Међутим, тај проблем није међуетнички већ међуверски. Део арапског света је у сукобу са Ираном, док га други део подржава, и то припадници дванаестоимамског шиизма, који је владајућа доктрина у Ирану. Иранце подржавају и припадници других шиитских усмерења. У овом сукобу главни чиниоци су Иран и Саудијска Арабија. Са Саудијском Арабијом су Уједињени Арапски Емирати (УАЕ),

Бахреин, Кувајт и Јордан, а са Ираном службена Сирија са Башаром ал Асадом на челу, Катар, либански Хезболах јеменски побуњеници Хути, припадници шиитске секте заједита.

У основи верског идеолошког сукоба лежи борба за примат у исламском свету, али су у њега уплетене и многе друге геополитичке компоненте као што је нафта итд. Сукоб је у једном тренутку претио да се претвори у отворен рат Ирана и Судијске Арабије. То се није догодило, али се зато рат води на другим територијама. У Сирији нпр., Иранска револуционарна гарда ратује на страни Башара ал Асада, а Саудијци подржавају суните нпр. Слободну сиријску армију. Сиријски сукоб је постао прекретница арапског пролећа, јер побуњеници у Сирији нису успели да свргну са власти Баас партију, коју предводи Башар ал Асад. То је један од централних сукоба у арапском свету који због великог броја умешаних страна има обресе глобалног сукоба. Постоји више разлога због којих није успело свргавање председника Асада. Најважнији је чињеница да централне полуге власти у Сирији држе припадници шиитске секте алавита, које другачије називају и нусајритима, којима припада и садашњи председник, а припадао је и његов отац, веома способан генерал Хавез, кога је Башар наследио на месту председника државе. Алвити чине око 15% становника, што је око три милиона људи, а то није мало ако се узме у обзир да су све полуге власти и најсофистициранија

[6] <https://www.britannica.com/topic/Arab-League> (приступљено 3. 9. 2020.)

[7] Исто.

[8] https://en.wikipedia.org/wiki/Israel%E2%80%93Jordan_relations

војна опрема у рукама алавита. У Сирији живи и око 10% хришћана, што је још два милиона, и око два милиона Курда.^[9] Када се то сабере добија се најмање седам милиона људи, што је респектабилна снага. Њима је у помоћ прискочио шиитски и неарапски Иран, позван зовом вере, јер су алавити у основи шиити без обзира на то колико се њихова секта разликује од владајуће дванаестоимамске форме иранског шиизма. Снажну подршку пружили су, и пружају је, и либански Арапи шиити, који су без размишљања прихватили позив Ирана, свог духовног центра, да помогну Башару ал Асаду. Кад се томе дода да је и Русија подржала легитимну владу Башара ал Асада, ствар постаје јасна.

Дакле, реч је о веома озбиљном регионалном сукобу у којем Саудијска Арабија свим силама помаже снагама које желе да свргну Асада са власти. У сукоб се умешала и Турска због Курда који теже да формирају националну државу, што представља озбиљну претњу турском интегритету.

Мање важан од сиријског сукоба води се рат на територији Јемена, где поменути заједитски Хути оспоравају сунитску власт. У рат се веома озбиљно умешала и Ал Каида. То је ескалирало до те мере да се са територије Јемена гађају саудијска нафтна постројења, али више као упозорење шта би могло да се догоди ако Саудијци наставе да се понашају на исти начин. Јеменски рат је веома крвав и односи бројне жртве. Њиме Иран показује Саудијској Арабији шта све може да

учини ако она буде истрајавала на антииранском односно антишиитском опредељењу.

Какав је став вахабита, који су владајуће исламско усмерење у Саудијској Арабији не само према шиитима него и према свим осталим невахабитима, најбоље се види из следећег цитата: „Или ћеш бити вехабија или ћемо те убити, заробити ти породицу и запленити имање.“^[10] Да је овај цитат изашао испод пера шиитског аутора, то не би било чудно јер је нетрпељивост између шиита и вахабита позната. Међутим, овај изразито противвахабитски текст појавио се у Препороду, листу исламске заједнице БиХ. Ако се зна да су Саудијски вахабити били највећи финансијери исламске заједнице у БиХ док је трајала СФРЈ, а то су и данас, и да су им босански муслимани много дужни, онда је јасно колико су ове информације тачне. Оне су најбољи показатељ дубине иранско-саудијског сукоба.

Следећи важан проблем арапског света је ситуација у Либији која се не смирује од рушења стабилног режима Моамера ел Гадафија. Опозиционарима је било много лакше да сруше Гадафија, него да од Либије начине боље место за живот. Међу њима је дошло до опасних подела, у све се укључила и Исламска држава и друге исламистичке организације, а заједно са њима и стране силе Русија, Француска, Турска и Италија.

Либија има владу која као представља државу и међународно је призната. Њено

[9] CIA *The world factbook*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html> (приступљено 4. 9. 2020).

[10] То је вахабизам (*Прејорог*, 1991, стр.18).

седиште је у главном граду Триполију, а на њеном челу се налази Фајез ал Сарац (Najava kopačnog obračuna u Libiji). Она контролише западни део земље са главним градом Триполијем. Исток земље је под управом маршала Халифа Хафтара, који оспорава легитимитет Сарацу и стално покушава да освоји западни део са главним градом и тако прошири своју власт над целом земљом. Исто то чини и влада под управом Фајеза ал Сараца.

И овај сукоб је озбиљно уздрмао арапско јединство. Највећа арапска земља Египат и УАЕ на страни су Хафтара, а заједно с њима подржавају га и Русија и Француска, од којих свака има своје интересе. То истовремено отежава односе Турске с Русијом и Француском.

Следећи велики проблем је ситуација у Либану. Ова земља је у сталној кризи од свог настанка и може се рећи да је мир изузетак а конфликти су правило. Овакав какав је политички систем Либана је створен под пресудним утицајем Француске, која је после Првог светског рата добила мандат да контролише Либан. Садашњи политички систем створен је 1926, а учвршћен је националним пактом из 1943. године. Према овом документу, Либан је парламентарна демократија са стогом конфесионалном расподелом политичких функција. Према пакту из 1943, председник државе је обавезно хришћанин маронит, председник владе муслиман сунит, председник народне скупштине муслиман шиит, а заменик председника скупштине припадник грчке православне цркве (*La documentation française*). Држава је настала као плод компромиса.

Муслимани сунити су прихватили да поштују либански суверенитет и да не теже уједињавању са суседним сунитским земљама, док су хришћани пристали да се одрекну давања предности Француској, већ ће, будући да су арабофони, предност дати арабизму.

У моменту када су ови акти донети верска слика Либана била је таква да су у њему преовладавали хришћани. Зато су им и додељене важније функције. У суштини, они нису ни хтели такав Либан, већ је њихова жеља била да имају посебну хришћанску државу. За разлику од тога, сунити би се радије ујединили са Сиријом или Јорданом, тако да је Либан резултат међуверског компромиса.

С протоком времена дошло је као и свуда у свету до културних промена. Хришћани који су се европеизирали прихватили су и европске норме, што је смањило наталитет. За разлику од њих, муслимани су задржали традиционални исламски систем схватања породице са више жена и, самим тим, више деце због чега су се демографски односи знатно променили. То је постало јасно већ у последњим деценијама прошлог века. Када је аутор овог рада радио докторску дисертацију цитирао је извештај либанског Министарства правде који је показао да је 1975 у Либану живело 51,6% хришћана свих деноминација и 48,4% муслимана свих усмерења (Beydoun 1984).

Међутим, сви озбиљни аналитичари већ тада су упозоравали да је муслимана више, нарочито шиита, али се нико није усуђивао да то провери из страха да шиити, као релативно најбројнији, не затраже прекомпоновање власти и поделу политичких функција према свом

броју, што би изазвало још један грађански рат. Сада се процењује да је верска слика следећа: 61% муслимана (30% сунита и 30% шиита), а да хришћана има свега 33,7%.^[11] У таквој ситуацији јасно је зашто су муслимани незадовољни. Због свега тога Либан је стални извор нестабилности и брига за Арапску лигу, која покушава да некако среди ствар. Кад се у том контексту спомене и скорашња експлозија која је земљу довела на ивицу хуманитарне катастрофе, стање постаје још очигледније.

Чини се да за ову прилику и потребе овог текста веома важно указати на константни спор између Алжира и Марока, две земље на крајњем западу арапског света поводом Магреба. Узрок спора је Западна Сахара. Западна Сахара је била шпанска колонија, коју Шпанија напустила 1976. године. Одмах после њеног повлачења избио је спор шта ће се догодити с том територијом. Мароко је, сматрајући је својом, проширио свој суверенитет на око 2/3 бивше шпанске колоније, а Мауританија је исто учинила са остатком. Део домицилног становништва, организован у Ослободилачки фронт Полисарио, повео је борбу са новим суверенима. Као резултат, Мауританија се повукла из свог дела 1979. године. Алжир је од почетка подржао Полисарио, што је створило озбиљне тензије с Мароком. Борбе Полисарија са Мароком престале су 1991. године. Тада су ОУН послале своје снаге да одржавају примирје. Уједињене нације су као решење предложиле

референдум, који је требало народу да понуди две могућности – да постану део Марока или да буду независни. Логично, другу могућност заступао је Полисарио. Референдум, међутим, никада није одржан, а разлог за то је то што учесници у преговорима нису могли да утврде критеријум ко ће имати право гласа. Такво неуређено стање на тој територији траје до данас.

Да би се изашло из ћорсокака, ОУН је у децембру 2018. оживела преговоре у којима су учествовали Алжир, Мароко, Мауританија и Полисарио.^[12] Жестину спора српска јавност имала је прилику да осети после интервјуа са садашњим амбасадором Марока који је објавила Политика (Rabat i Beograd јасају...), а затим и одговора који је у истом листу штампао амбасадор Алжира (Одговор амбасадора Алжира...).

За сам крај овог текста треба поменути и један проблем на који је мало ко указивао и који није познат српској јавности у довољној мери. Он је сасвим случајно наговештен већ на почетку овог текста, када смо цитирали старијег муслиманског аутора из Херцеговине Алију Кадића, који је казао да у Египту, Мароку и Алжиру живе арабизовани Египћани или Бербери. Код нас се углавном мисли да је реч о апсолутно арапском становништву, али то није тачно.^[13] То је нарочито приметно у Алжиру и Мароку.

[11] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html> (приступљено 4. 9. 2020).

[12] Исто.

[13] Аутор ових редова доживео је то лично када је у Египту разговарао с једним Египћанином, који је на нашу констатацију да је Арапин казао: „Нисам ја Арапин ја сам Нубијац. Арапи су освојили нашу земљу и наметнули нам

Прошлогодишње масовне демонстрације у Алжиру поводом избора председника републике француски извештачи представљали су као демонстрације Бербера, претежно Кабила, који су истурали своје заставе, због чега су могле да се тумаче као кабилски бунт против централне власти. То се најбоље види из изјаве генерала Ахмеда Гаида Салаха, који је истакао да има „покушаја да се међу протестанте инфилтрирају симболи другачији од наших националних симбола“ (Ezhar, 2019).

Из тога се види колика је снага Кабила. Уосталом, огромни делови Алжира насељени су Кабилима и носе и називе Мала и Велика Кабилија.

Колики је значај Кабила, односно Бербера, за Мароко и Алжир види се из чињенице да је у обе земље, поред арапског, официјални језик тамазигт, језик Кабила.^[14] Број Бербера види се из веома поуздане СИА публикације, у којој се основно становништво Алжира назива Арабоберберима како би се истакло да се између Бербера и Арапа не може поставити јасна разлика. Али се истиче да се 15% становника примарно изјашњава као Бербери, а то је око шест милиона становника. Политички значај Бербера за стабилност Алжира види се из података да међу њима постоји јак покрет за политичку аутономију, који повремено добија

и веома виолентне форме. Влада им није дозволила аутономију, али је увела њихов језик у јавне школе.^[15] Иста је ситуација и у Мароку. Подаци кажу да је становништво Марока 99% арапскоберберско, и да је немогуће направити разлику између ове две етничке групе.

За нас је ова чињеница важна јер показује због чега, између осталог, Алжир и Мароко не признају независност Косова. То би могло да послужи како правни основ Берберима да и они затраже независност. Због тога је процена наших власти да косметски проблем не именујемо као покрет исламског екстремизма, што он у основи јесте (Јевтић, 2011), да не бисмо иритирали муслимански свет погрешна. Муслимани савршено добро знају да су и Албанци муслимани, због чега осећају блискост с њима, али упркос томе не могу да признају њихову независност због унутрашњих проблема. То постаје посебно значајно када знамо да је Србија, супротно од свих европских земаља, одлучила да пресели амбасаду из Тел Авива у Јерусалим. Са исламске тачке гледишта то је један од највећих удараца који неко може да нанесе муслиманима.

За сам крај текста рекли бисмо да смо покушали да утврдимо најважније проблеме арапског света данас. Колико смо у томе успели одлучиће читаоци.

ислам, ми смо били хришћани. Али ми смо сачували свој језик.“ Њихов број варира од 300.000 до пет милиона и тешко га је утврдити, <https://en.wikipedia.org/wiki/Nubians> (приступљено 4. 9. 2020).

[14] <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html>

[15] Исто.

References/Литература

- Hiti, F. (1988). The History of Arabs (second reprint). Sarajevo: Veselin Masleša. [In Serbo-Croatian]
- Kadić, A. (1915). What kind of people are the Arabs. Mostar: Prva muslimanska nakladna knjižara. [In Serbian]
- Jevtić, M. (1986). The legal system of the Islamic Conference Organization. Marksističke teme, no. 3-4/1986. [In Serbian]
- Jevtić, M. (2013). The Arabisation of non-Arab Muslims and the anthropological transformation of Arabs. *Politička revija*, 1/2013.[In Serbian]
- The Quran, translated (1984). Sarajevo: Starješinstvo islamske zajednice BiH, Hrvatske i Slovenije. [In Serbo-Croatian]
- Potežica, O. (2008). The Islamic Conference Organization: the religious foundations, Belgrade: Službeni glasnik – Filip Višnjić. [In Serbian]
- Preporod* (1991, novembar 1). Sarajevo.
- La documentation française, no. 472-473/1983.
- Beydoun, A. (1984). Identite confessionnelle et temps sociales chez les historiens libanaise contemporaines. Beirut
- Ezhar, A. (2019, Juillet 7-8). En Algerie, la rue contre le general, *Le Monde*. 7.

Интернет издања

- CIA The world fact book, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/cd.html>
- <https://www.britannica.com/topic/Arab-League>
- https://en.wikipedia.org/wiki/Israel%E2%80%93Jordan_relations
- <https://www.danas.rs/svet/tramp-izrael-i-ujedinjeni-arapski-emirati-ustavili-diplomatske-odnose>
- Најава коначног обрачуна у Либији! Ердоган и шеф владе у Триполију: Гонићемо Хафтара до смрти, Правда, <https://www.pravda.rs/ratni-izvestaji/vesti/2020/6/5/najava-konacnog-obracuna-u-libiji-erdogan-i-sef-vlade-u-tripoliju-gonicemo-haftara-do-smrti> (приступљено 4. 9. 2020).
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/le.html>
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/wi.html>
- <http://www.politika.rs/scc/clanak/459081/Рабат-и-Београд-јачају-стратешко-партнерство>
- Одговор амбасадора Алжира на лажне тврдње које је изнео амбасадор Марока у Београду. (2020, јул 24). Политика, <http://www.ambalgsrbia.rs/rs/2020/08/05/odgovor-ambasadora-alzira-na-lazne-tvrdnje-koje-je-izneo-ambasador-maroka-u-beogradu-u-intervjuu-dnevnom-listu-politika-od-24-jula-2020>
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Nubians>
- <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/ag.html>

Miroljub S. Jevtić

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences
Belgrade (Serbia)

Current Problems in the Arab World

Summary

112 | In this paper, we will try to present the most important problems of the Arab world today. In doing so, we will be guided by the idea of highlighting what challenges the whole world faces. The Arab world is located at the crossroads between east and west. From that point of view, what is happening among the Arabs must have an impact on the relations of all those who communicate with each other via the Arab world. It is especially important to point out that the Arabs are among the largest exporters of crude oil. And that shows how much the situation in the Arab world is something that affects the entire planet.

Keywords: Arabs, Relationships, Cooperation, Disputes, World

Зоран И. Чупић [1]
Универзитет у Београду
Факултет политичких наука
Београд (Србија)

УДК 329.015(4-672EU)
327.39(4)
Оригинални научни рад

Природа и карактер Европске уније и проблем представничке демократије [2]

Сажетак: После више од три деценије развоја са доминантно економским предзнаком, Европска унија је ушла у много осетљивију фазу свога развоја. Пошла је „путем којим се ређе иде“ у оваквим облицима наднационалног организовања – путем политичке интеграције. Резултат је у сваком смислу јединствена и изузетна али и недовршена творевина, без преседана у историји међународних односа, а посебно у области наднационалног интегрисања. Зато је једно од најважнијих питања да ли је функционисање Европске уније заиста засновано на представничкој демократији, и у том контексту, да ли политичке странке, као њен кључни носилац у националним државама, на европском нивоу доприносе „формирању европске политичке свести и изражавању воље грађана Уније“. Уколико имамо у виду постојећи конституционални поредак Европске уније и место које у њему заузимају евространке - без јасно утврђене улоге и формалноправног и процедуралног оквира деловања - очигледно је да оне нису у стању да доприносе „формирању европске политичке свести и изражавању воље грађана Уније“.

Кључне речи: Европска унија, политички систем, политичке партије, европартије, представничка демократија

Европска унија као класична
међународна организација,
сложени политички систем
или *sui generis* феномен

Више од шест деценија на тлу Европе одвија се економски, социјални и политички *in vivo* експеримент којим је данас обухваћено готово

пола милијарде људи. После више од три деценије развоја са доминантно економским предзнаком, Европска унија је ушла у много осетљивију фазу свога развоја. Пошла је „путем којим се ређе иде“ у оваквим облицима наднационалног организовања – путем политичке интеграције. Резултат досадашњег рада главних експериментатора, влада држава

[1] zcupic@sezampro.rs

[2] Текст је резултат истраживања аутора у оквиру писања докторске дисертације на тему *Политичке странке у Европској унији*, која је одбрањена на Факултету политичких наука Универзитета у Београду 2016. године.
Доступно на: <https://nardus.mpn.gov.rs/bitstream/handle/123456789/6886/Disertacija.pdf?sequence=5&isAllowed=y>

чланица, у сваком је смислу јединствена и изузетна али и недовршена творевина, без преседана у историји међународних односа, а посебно у области наднационалног интегрисања. Баш та јединственост и изузетност уједно су главна препрека у вишедеценијским покушајима међународне академске заједнице да одреде природу и карактер овог пројекта.

Ни више од шест деценија постојања и развоја Европске заједнице/уније није било довољно да „велика слагалица“ буде сложена. Још увек не постоји јасно уобличена слика о томе шта је по својој природи и свом карактеру ова творевина.

Стално отворено питање карактера европске интеграције постаје још значајније уколико се прихвати тврдња да у историји Европе (има се у виду период од XVI века до данас) европска интеграција представља **шести најважнији тренд у њеном развоју (први је био изградња државе, други, развој капитализма, трећи, формирање нација, четврти, процес демократизације и пети, формирање система благостања)**. (Bartolini, 2006, pp.56-116.) Заиста, емпиријски гледано, експеримент без преседана у досадашњој историји Европе, од самог почетка изазивао је неподељену пажњу, како присталица тако и противника овог јединственог политичког феномена. За прве је био једини прави пројекат који ће обезбедити мир и благостање народима Европе, док је за друге представљао сувише

моћну бирократску машину која полако укида обележја суверености држава чланица и на тај начин спречава њихове грађане да остварују загарантована демократска права.

Пошто је процес европске интеграције започео оснивањем Европске заједнице за угаљ и челик, која је сматрана класичном међународном владином организацијом, било је покушаја да се и целокупни каснији развој европских интеграција посматра и анализира у тако постављеним координатама. Наравно, иако је овакав приступ одређења карактера Европске уније готово од почетка био осуђен на неуспех, сматрамо да је корисно указати на главне моменте који чине разлику између класичне међународне владине организације и Европске уније, а који су се до сада искристалисали у литератури која се бави европском интеграцијом.

Прво, „чаробна реч“ која је вододелница између ЕУ и класичне међународне организације јесте *наднационално (supranational)*^[3], (Kirgis, 1977, p.603) која се појављује у Уговору о оснивању Европске заједнице за угаљ и челик, када се дефинише карактер Високе власти (члан 9 Уговора). Тиме је ЕЗ постала јединствен случај, у односу на друге међународне организације, да надлежност неке од њених институција добије атрибут наднационалног.

Друга разлика се огледа у обиму, комплексности и финалном производу институционалне архитектуре ЕУ. Док код типичних

[3] „Појам наднационално се користи како би описао власт која превазилази националне границе, националну власт и интересе. Наднационална организација има више законодавних овлашћења у односу према државама чланицама, него што је то случај код типичних међународних организација. Као значајна разлика, она је у стању да своје право учини директно примењивим за држављане држава чланица, без потребе да у том процесу даље учествују државе чланице.“

међународних организација институционална структура почива на релацији: делегације држава чланица-стални секретаријати-пле-нарна заседања специјализованих одбора, при чему је „финални производ“ координација активности, дотле институционална шема ЕУ обухвата: стални представници држава чланица-знатно аутономнија администрација која своју аутономност „вуче“ из права ЕУ, а „финални производи“ су јавне политике обавезујуће за све државе чланице.

Треће, процес одлучивања у типичним међународним организацијама под потпуном је контролом држава чланица, при чему нема преношења овлашћења на заједничке органе. У ЕУ државе чланице споразумно преносе низ овлашћења на институције ЕУ, у ком случају су државе чланице, у зависности од тога да ли се ради о наднационалном или међувладином начину одлучивања, само у одрђеној мери главни контролори процеса одлучивања.

Четврто, међународне организације заснивају свој рад искључиво на међувладином преговарњу, а ЕУ на комбинацији међувладиног и наднационалног одлучивања. (Grubiša, 2011, стр. 68)

Свакако најинтересантнији приступ за одређивање карактера ЕУ је онај који процес европске интеграције посматра кроз призму изградње држава, при чему је контекст у коме интеграција живи поље политичког система. Различита су одређења европске интеграције као специфичног пројекта, што је резултат чињенице да потичу из различитих области истраживања – како из међународних односа тако и из упоредне политике. Зато је скуп одрђења веома

бројан: „плуралистичка безбедносна заједница“, „режим“, „државни савез“, „*civitas europeā*“, „не-довршени савез држава“, „федерална унија“, „квази држава“, „регулаторна држава“, „управљање на више нивоа“, „кондоминио“, и сл. (Wessels, 1997, р.268) Једна од кључних дихотомија у овом тзв. етатистичком корпусу је свако ЕУ као федерација-конфедерација. По Вајлеру, кључ за разумевање оваквог схватања интеграције „израз је преокупираности, чак и опсесије суверенитетом.“ (Vajler, 2002, стр.306) Која обележја Европске уније говоре у прилог тврдњи да се ради о федерацији:

– подела надлежности између држава чланица и институција ЕУ (Европска комисија, Савет, Европски парламент);

– подела надлежности је регулисана оснивачким уговорима који тако добијају уставни карактер, при чему Суд правде Европске уније има овлашћења у евентуалним споровима око надлежности;

– надлежности на пољу јавних политика су такође подељене, с тим што наднационални ниво власти има посебне, али не и искључиве надлежности у економској области;

– контролна функција Европске комисије и Суда правде Европске уније;

– начела која регулишу односправа ЕУ и права држава чланица: начела: непосредног дејства, надређености и имплицитних надлежности.

С друге стране, елементи у прилози одређењу ЕУ као конфедерације су следећи:

– без обзира на поделу надлежности одлуке од виталног значаја зависе од пристанка држава чланица (промена оснивачких уговора, проширење, усвајање буџета, и сл.),

– државе чланице још увек имају монопол

на јавне политике као што су: здравство, образовање, социјална политика, итд.

– питања одбране, спољних послова и безбедности, политика држављанства, и даље су под контролом држава чланица,

– „леgitимна употреба силе“ под искључивом је контролом држава чланица; (Grubiša, 2011, str.70-71)

На овом месту треба истаћи да се, без обзира на постојање одређених елемената федерализма, Европска унија не може изједначити ни са једним од познатих концепата федерализма, јер јој недостаје „баланс демократског и федералног начела, тј. баланс између једнакости и права грађана, с једне и једнакости и права федералних јединица, с друге стране. Зато такав концепт федерализма подразумева само релације између различитих нивоа владе – пре свега између националне и наднационалне-европске, али и између ове две и регионалне и локалне у складу с принципом субсидијарности. ... Стога се у овом случају може говорити о „прећутном европском федерализму, који не подразумева развој ЕУ у правцу супердржавне федерације, већ у правцу **постсуверене недржавне наднационалне федерације**. ... То је стање коме највише одговара парадигма о **федерализму као процесу**, коју је својевремено формулисао Карл Фридрих.“ (Samardžić, 1998, str.50-51)

Посебно место у одређивању карактера ЕУ припада схватању по коме је она политички систем, али не и држава. Један од главних представника овог схватања је Сајмон Хикс,

који у прилог тврдњи о ЕУ као политичком систему износи неколико главних елемената:

1. веома сложен и веома формализован скуп правила одлучивања уз висок ниво сложености и стабилности институционалног система ЕУ,

2. велики број различитих група (корпорације и пословна удружења, синдикати, групе за заштиту животне средине, удружења потрошача, и сл.) које теже да остваре своје интересе, при чему су владе држава чланица и политичке партије од којих се те владе састоје, групе са најутицајнијим положајем у систему,

3. одлуке које се доносе на нивоу Уније у великој мери утичу на „ауторитативну алокацију вредности“ и одређују „ко добија шта, када и како“ у европском друштву.

4. политички процес политичког система карактерише стална интеракција унутар и између институција ЕУ у Бриселу, између националних власти и Брисела, унутар различитих ресора у националним владама, у билатералним састанцима између влада, итд.

Недостатак монопола над легитимном употребом силе спречава је у томе да се назове државом у „веберијанском“ смислу те речи. Ипак, тај нови и сложен политички систем може да функционише као прави политички систем без потпуног преображаја територијалне организације државе. (Hicks, 2007, str.24-27)

У жељи да се истакне њен јединствен карактер и посебност, Европска унија се не ретко дефинише као феномен *sui generis*.^[4] Можда

[4] По нашем мишљењу ради се о вешто смишљеном приступу који у суштини значи све и не значи ништа. Ради се о „сигурној кући“ за све оне теоретичаре који немају или не могу да дефинишу јасан став о процесу европске

њена уникатност лежи у чињеници да је то, како каже Вилијам Валас „једини експеримент формалне, институционализоване интеграције, изнад националне државе, који је „преживео“ и ојачао.“ Као главна карактеристика тако уникатне политичке заједнице наводи се њен отклон од националне државе, тачније питање у којој мери се ЕУ разликује од националне државе. Одговор на ово питање даће основ за утврђивање карактера и природе европске интеграције.^[5]

У одговору на ово питање искристалисала су се четири главна становишта:

1. ЕУ се посматра као регионални подпроцес већег транснационалног процеса разарања националне државе. То подразумева да транснационалне мреже и везе доводе до постепеног растакања националне државе, где процесе замене владања – управљањем, не води нужно неком другом облику територијално засноване заједнице.

2. ЕУ се посматра као случај трансформације националне државе, при чему тај постепени процес може довести до новог облика територијално засноване заједнице у Европи.

3. ЕУ се схвата као средство за „спас вестфалског типа државе“. Иако се појединим деловима институционалне структуре Уније признаје јединствен карактер, та јединственост нема такав значај који би довео до формирања неке нове заједнице.

4. ЕУ има карактер регулаторне државе која нема сва обележја територијално засноване и суверене државе, али има довољно карактеристика које јој дају за право да носи ознаку „државоликог“ ентитета. (Fossum, 2006, pp. 94-97)

Као што потврђује и ова анализа, највећи број покушаја да се одреди природа и карактер европске интеграције, или почиње или исходи у релацијама и категоријама везаним за националну државу. Да ли тај рам треба задржати или напустити, за сада остаје питање без одговора. Оно што је извесно, када је реч о природи и карактеру европске интеграције је јасна чињеница да се до сада, а и сада, радило и ради о константном процесу праћеном и успонима и падовима. Зато је, по нашем мишљењу, свака прича о нечему што се зове европски *finalite politique*, сасвим излишна. Стиче се утисак да ни зачетници овог процеса, а ни њихови наследници нису никада ни имали на уму крајњи исход или довршен пројекат европске интеграције. Зато се, извесно је, само могло и може говорити о појединим фазама и епизодама у динамици самог процеса. Можда ће звучати јеретички, али сматрамо да ће овај пројекат живети само док је процес. Оног тренутка када се, евентуално, прогласи *finalite politique*, биће то дефинитивно и крај самог пројекта.

интеграције. Зато је, као што каже и Вајлер, боље користити постојећи појмовник него се скривати иза латинског закљона *sui generis*.

[5] Ограничен обим овога рада онемогућава нам да изнесемо и неке друга одређења карактера и природе Европске уније – приступ на основу разликовања модела управљања унутар Уније (Џозеф Вајлер); концепт империје (Урлих Бек и Едгар Гранде), и сл.

Представничка демократија у политичком систему Европске уније

Јасно је да демократија у националној држави проналази свој *topos*, своје уточиште. Међутим, специфична динамика политичког живота, а посебно процес глобализације, као један од његових најагресивнијих делова, нужно ставља националну државу, и демократију унутар ње, пред сасвим нове и готово нерешиве изазове. Да ли је национална држава крајња дестиницаја савремене демократије (како год је одредили или схватили), једино место на коме се добро осећа, или је, ипак, у стању да се захвали свом „природном“ станодавцу и пресели се на виши, надржавни, наднационални ниво? Ако би она и учинила тај први корак, да прескочи баријере националне државе, да ли је у стању, таква каква јесте, да одговори на специфичне захтеве савременог одлучивања, као што су, пре свега, стручност, брзина и ефикасност? То су управо они захтеви и изазови са којима се савремена демократија суочава у сусрету са Европском унијом – као међународном организацијом и специфичним политичким системом, као творевином *sui generis*...

Наравно, проблем се може поставити и на други начин. Зашто би демократија напуштала сигурност националне државе и прилагођавала се захтевима Европске уније? Није ли Европска унија та која је у позицији да се прилагођава и одговара захтевима савремене демократије? Коначно, да ли је уопште оправдано процењивати демократски карактер Уније уколико се има у виду чињеницу

да она није држава? Један део одговора на ово последње питање садржан је у самом Уговору из Лисабона.

Наиме, у **наслову II – одредбе о демократским принципима (члан 10)** јасно је изражена намера ЕУ да се развија и функционише као представничка демократија:

1. „Функционисање Уније биће засновано на представничкој демократији;

2. На нивоу Уније грађани су директно представљени у Европском парламенту. Државе чланице су представљене у Европском савету преко својих шефова држава или влада, и у Савету преко својих влада, одговорних или националним парламентима или својим грађанима.

3. Сваки грађанин има право да учествује у демократском животу Уније. Одлуке треба да се доносе што је могуће отвореније и ближе грађанима.

4. Политичке странке на европском нивоу доприносе формирању европске политичке свести и изражавању воље грађана Уније.“

Пошто је у академским расправама о „демократском дефициту“ Европске уније једна од кључних замерки „дефицит учешћа“, за нас је посебно интересантна тачка четири овога члана, односно улога евространака на давно прокламованом путу трансформације Европе патрија у Европу партија.

Ко је позванији да представља грађане ЕУ и заступа њихове интересе до саме евространке. Они којима се не слажу таквим ставом одмах ћенам, с правом или не, замерити „државоцентричко“ тумачење и поједностављивање. Наравно, може се дебатовати и о могућности, или

намери, да се самом концепту представничке демократије унутар Уније да нови садржај, у смислу да се простор за деловање политичких странака постепено сужава, а да њихово место заузимају много активнији и оперативнији актери: интересне групе, струковна удружења, друштвени покрети и разне друге грађанске организације. Сама пракса унутар политичког система ЕУ могла би нам дати за право ако тврдимо да је тај процес увелико у току. Такво стање чини положај европартија још тежим, а њихову будућност још неизвеснијом, штавише крајње неизвесном.

Ипак, било би сасвим неправедно сву кривицу, за њихову очиту слабост, свалити искључиво на, и даље, нејака плећа евространака. Наиме, уколико на тренутак замислимо виртуелну страначку вертикалу (а чине је: националне странке, политичке групације у ЕП и транснационалне партијске федерације/ европартије), која се пружа од држава чланица до Уније (и назад), ситуација ће нам бити прилично јаснија. У сваком случају, и правац и смер пружања вертикале је исти – почиње и завршава у тачки која се зове – националне странке. Оне, тачније њихова најужа руководства представљају истинске демијурге свега што је везано за постојање и деловање политичких странака, од дневнополитичких активности, преко предизборних кампања, па до предлагања и одређивања кандидата за све нивое власти, од локалног до европског. То је један од кључних разлога актуелног положаја и улоге политичких странака на нивоу Европске уније.

Посебно питање које се, у вези с тим отвара, гласи: да ли су националне политичке

странке и даље главни носиоци представничке демократије на националном нивоу? У академској јавности, готово јединствен одговор је – „не“. У прилог томе наводе се различити разлози. Тако, Ferdinand Müller-Rommel сматра, да су, у условима структурних промена унутар либералних демократија, и политичке странке нужно суочене са различитим изазовима. Реч је, сматра он, о изазовима у неколико области:

– у односу политичких странака и друштва – дошло је до слабљења веза између странака и њихових бирача, што је последица све већег нивоа образовања, нових вредносних оријентација и слабљења класне структуре унутар друштва;

– у организационој структури странака – реч је, пре свега, о константном и значајном опадању броја чланова, што са своје стране има посебно негативан финансијски ефекат. Поред тога, приметно је и слабљење могућности страначких руководства да под контролом држе ток информација унутар странке, посебно у време предизборних кампања, што је резултат све шире употребе различитих друштвених мрежа, које све агресивније наступају у циљу заузимања што већег дела јавног простора;

– у односу политичких странака и националних влада – политичке странке су се сасвим јасно декларисале као „агенти влада“ а не „агенти грађана“, својих бирача, што би, по природи ствари, морали да буду. (Müller-Rommel, Bertoa, 2016, pp. 2-3)

На контроверзан положај и улогу политичких странака на националном нивоу указују и холандски аутори Rene Superus и Frans Becker. Они указују на постојање тзв. „партијског пара-

pxhere.com

Фотографија 1: Зграда Европског парламента у Стразбуру

докса“ који се огледа у дијаметрално супротним погледима на политичке странке. Наиме, политичке странке се доживљавају, или као умируће, потпуно небитне институције, које више не представљају било кога, или као институције које имају потпуну контролу над политичким животом националних држава. Тај простор, између свемоћи и потпуне беспомоћности политичких странака, чини срж „партијског парадокса“. (Cuperus, Becker, 2004, p.2)

Ипак, чињеница је да се политичке странке налазе у хроничној кризи. У том контексту, ови аутори разликују два нивоа кризе политичких странака: „мала криза“ и „велика криза партијске демократије“. (Cuperus, Becker, 2004, p.3)

„Мала криза“ односи се на бивствовање политичких странака као таквих и испољава се кроз кризу у различитим сегментима страначког живота, као што су: организационе слабости странака, однос према члановима и потенцијалним бирачима, унутарпартијска демократија, идеолошки профил, итд. (Cuperus, Becker, 2004, pp. 5-15)

По нашем мишљењу, много значајнија од претходне је „велика криза партијске демократије“ од које зависи сама будућност политичких странака. У том смислу, ови аутори указују на чињеницу да је партијска демократија доживела три кључне трансформације:

1. од политичког представљања до „политике као театра“^[6] (Manin, 1997, pp. 218-236)– реч је о појави да је све већи број „несталних“ бирача

(наводи се податак да је у Холандији реч о 40% бирача) који различито гласају од избора до избора, а између два изборна циклуса, највећи део бирачког тела понаша се као позоришна публика. Главне улоге нису више поверене политичким странкама и њиховим програмима, на основу којих ће се бирачи опредељивати, већ у центар пажње бирачке „публике“ долазе лидери странака који, захваљујући огромном напретку у области електронских медија, постају класичне медијске звезде којима се кличе, или пак звижди. То нужно води поистовећивању политичких странака са њиховим лидерима. Једноставно, уколико лидер странке има више „фанова“, утолико је извесније да ће странка боље проћи на „изборном тржишту“.

2. измештање политика - глобализација, а у том контексту и процес европске интеграције, допринели су да се доношење одлука (политика) све више измешта из класичних (националних) демократских институција, на наднационалне нивое одлучивања које карактерише значајан дефицит легитимитета. Доношење одлука и утврђивање политика увелико се сели из поља представничке, страначке демократије у опскурно поље „експертизе и добро организованих интереса“.

3. од политике као пројекта до политичког менаџмента - имајући у виду чињеницу да су политичке странке и покрети оснивани са циљем остваривања друштвених и политичких реформи, и да су на основу њихових темељних

[6] Одредницу о политици као театру аутори преузимају од Бернарда Манина који, говорећи о метармофози представничке демократије, говори о „audience“ демократији, као трећем(наступајућем) облику демократије(претходна два су: парламентаризам и партијска демократија).

идеја и погледа на друштво настајали политички пројекти које је требало спровести у дело, поставља се питање шта је данас са таквом њиховом улогом, односно, у којој су мери данашње политичке странке у стању да својим политикама „додају нову вредност“ друштву у коме делују? Одговор је, наравно, неповољан по странке, које су данас принуђене да „жонглирају између три потпуно незаменљива нивоа: партијске демократије, демократије друштвеног преговарања и медијске демократије“. (Cuperus, Becker, 2004, pp.15-20)

122 | „Ера партијске демократије је прошла“, изричит је у својој оцени Петер Маир. (Mair, 2013, p.1) По његовом мишљењу, један од најјаснијих показатеља таквог стања је „повлачење“ грађана из области политичког деловања, као и велика доза равнодушности према овој области. Опадање излазности на изборе, као и изборна несталност и неодлучност, добри су показатељи таквог стања. Све то има за последицу да се „широм западне Европе, а слична је ситуација и у осталим напредним демократијама, грађани повлаче из националне политичке арене“. (Mair, 2013, p.43)

На овакво стање реакције су различите. Док се грађани повлаче у сферу приватног, или се окрећу „специјализованим и често *ad hoc* облицима представљања“, дотле се страначка руководства „повлаче у институције“ у којима се предају својој улози „носилаца јавних функција“. „Традиционални свет страначке демократије – место сусрета грађана и њихових политичких лидера – сасвим је напуштен“. (Mair, 2013, p.16)

Мотиви и једних и других прилично су јасни. С једне стране, страначка руководства су се одлучила за крајње прагматичан приступ:

лек за финансијско слабљење политичких странака, узроковано највећим делом значајним опадањем броја чланова странака, тражи се у државним субвенцијама. С друге стране, грађани схватају да јаз између „њиховог света“ и „света партија“ постаје све шири. Створена је ситуација у којој постоје две одвојене, а све чешће и супротстављене стране: грађани, који су „од учесника постали посматрачи“, и елита, која гоњена тежњом за остварење личних интереса, „осваја све више простора“. Ствара се нови облик демократије, у коме „грађани остају код куће а партије владају“. (Mair, 2013, pp.97-98)

У таквим околностима потпуно оправдано је питање будућности политичких странака. Јасно је да одговор на ово питање не може бити, и није једнозначан. Оптимистичко становиште полази од претпоставке о сасвим извесној и сигурној будућности политичких странака. Свој оптимизам представници овог становишта темеље на неколико, по њима, битних разлога:

- ниједна демократска држава не може се замислити без политичких странака јер би, у супротном, таква демократија била принуђена на потпуну промену у систему владања;

- не постоји други политички актер који је способен да организује изборно такмичење;

- политичке странке, као рационални политички актери, превасходно су заинтересовани за свој опстанак и трајање. У том смислу, истиче се да је реч о веома флексибилним организацијама које су способне да на време одговоре на све друштвене и политичке изазове, и прилагоде им се на најбољи начин. (Dalton, Farrell, McAllister, 2011, p.231)

Песимистички став о будућности политичких странака, између осталих, заступа и Петер Маир, који у прилог не тако светле будућности странака, наводи следеће аргументе:

- политичке странке нису више у стању да мобилишу обичне грађане. у прилог тој тврдњи иду подаци истраживања која говоре о јасном повлачењу грађана из процеса политичке партиципације. Опадање нивоа идентификације грађана са политичким странкама, као и осипање партијског чланства, најбоља су илустрација за претходне тврдње;

- поред тога што су у великој мери постале зависне од јавног финансирања (државних дотација), постале су „жртве“ нових законских решења која на најдиректнији начин одређују њихову унутарпартијску организацију, тачније сужавају им аутономију у тој важној области;

- најзад, по његовом мишљењу отежавајућа околност за политичке странке је и чињеница да су оне постале више „владајуће“ него „представничке“ организације. (Müller-Rommel, Bertoa, 2016, pp.4-5)

Наравно, обично се дешава да је најреалнији одговор негде између два супротстављена становишта, што је и сада случај, уз извесну ограду да, благу предност дајемо оптимистичком погледу на будућност политичких странака. Јасно је да ту више није реч о странкама које су егзистирале само неколико деценија (можда чак и година) уназад, али је сасвим извесно да и у таквом облику оне имају потенцијала да се прилагоде новонасталим условима.

Каква је, у том контексту, будућност евро-странака? „Природни“ *locus* деловања евро-странака је свакако наднационални ниво,

ниво Европске уније, тачније њена „изборна арена“, представљена превасходно у Европском парламенту. Пошто је Европска унија жив политички и економски организам, сасвим је природно да је њено стање подложно променама. Свака од тих промена на било ком делу организма нужно води променама на осталим деловима.

Оно што је са становишта значаја за евро-странке интересантно, јесте стање на пољу конфликта (подела) унутар Уније, јер су конфликти она инфузија која политичким странкама даје снагу, враћа их у живот и гарантује извеснију будућност. Уз општу оцену да је питање процеса европске интеграције плодно тло за постајање (трајног) политичког конфликта, последња истраживања указују да су у Европској унији актуелни „нови структурни конфликти о националном суверенитету, националном идентитету и транснационалној солидарности.“ (Hutter, Grande, Kriesi, 2016, p.7) Нови конфликти су, по мишљењу ових аутора, добра прилика за стварање неке политичке опозиције (болд наш) која ће допринети даљој политизацији политичког процеса Европске уније. (Hutter, Grande, Kriesi, 2016, p.7)

„Политичка опозиција“ (у) ЕУ је, по нашем мишљењу један од кључних састојака неког новог лека који ће помоћи да се „плућа“ Уније, а то је њен демократски капацитет, бар до извесног нивоа опораве. Недостатак одговарајућег капацитета и простора за организовање опозиције „у Европској унији довели су до организовања опозиције према Унији“. (Mair, 2007, p.7)

У том контексту сасвим је оправдано посматрати и велики успон „десних“ евроскептичких и популистичких странака, како на

националном тако и на европском нивоу, које, позивајући се на културно-идентитетске мотиве, доводе значајно у питање саме темеље европске интеграције. Инсистирање на питањима губљења националног суверенитета и културног идентитета (нарочито у периоди заостравања мигрантске кризе), омогућује овим странкама да буду окарактерисане као главна покретачка снага процеса политизације Европске уније, и носиоци преласка из „стања пермисивног консензуса у стање ограниченог неслагања“ (Hutter, Grande, Kriesi, 2016, pp.30-32)

124 |

Ако се питање перспективе евространака постави у контекст свега претходно изнетог, прилично је јасно да се у таквим условима тешко може говорити о некој њиховој значајнијој улози и истакнутијем положају од оних које тренутно имају.

И поред, додуше крајње ограничених, напора да се евространке учине, бар финансијски независним у односу на националне странке, и на тај начин се отргну из њиховог чврстог загрљаја, ситуација се није значајније променила, а нема назнака да ће се у скороје време променити.

Извесно је да део проблема лежи и у чињеници да су европартије препознате

као творевине изникле на федералистичкој матрици, што им већ дужи период никако не иде на руку – напротив. Идеално-типски замишљене као федерације националних странака које ће своје чланице обавезивати заједничким статутом и програмом, и чије ће одлуке те исте чланице бити у обавези да спроводе на националном нивоу, евространке ни до данас нису успеле да се одмакну даље од наднационалног тела за координацију, размену информација и искустава.^[7] (Cuperus, Becker, 2004, p.18)

Дакле, било какво „дисциплиновање“ националних странака од стране неке наднационалне евространке, далеко је од стварности и остварења.

Сматрамо да велики део одговорности за овакво стање и положај евространака треба тражити и у њима самима, тачније у њиховим руководствомима, која су се, очигледно, из прагматичних разлога, помирили са положајем млађег брата у односима са националним странкама. Наравно, мало тога ће се на овом плану променити све док је Европска унија „заштићена сфера, сигурна од захтева бирача и њихових представника“ (Maig, 2013, p.109)

[7] Неки аутори иду тако далеко да ове странке пореде са нечим што је „нешто више од сиромашно опремљеног секретаријата“.

References/Литература

- Bartolini S. (2006). *Restructuring Europe: Centre Formation, System Building, and Political Structuring Between the Nation State and the European Union*, Oxford Scholarship Online
- Becker F. and Cuperus R.(2004). *The Party Paradox: Political Parties - Between Irrelevance and Omnipotence*, IPPR, Available at <http://www.ippr.org/files/ecomm/files/The%20Party%20Paradox.pdf?noredirect=1>
- Dalton R., Farrell D., McAllister I.(2011). *Political Parties and Democratic Linkage - How Parties Organize Democracy*, Oxford University Press, Oxford
- Fossum E. J.(2006). *Conceptualizing the European Union Through Four Strategies of Comparison*, Comparative European Politics, Vol. 4.
- Grubiša D.(2011). *Political-science Dilemmas regarding the European Union: in search of a Definition*, Politička misao, br.2. (In Croat)
- Hix S. (2007). *The Political System of the European Union*, Beograd, (In Serbian)
- Hutter S., Grande E., Kriesi H. (eds.) (2016). *Politicising Europe -Integration and Mass Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Kirgis L.F. Jr (1977). *International Organizations in Their Legal Settings: documents, Comments and Questions*, London.
- Mair P.(2007). *Political Opposition and the European Union*, Government and Opposition, Vol. 42, No. 1.
- Mair P.(2013). *Ruling the Void:The Hollowing of Western Democracy*, Verso, London.
- Manin B. (1997). *The principles of representative government*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Müller-Rommel F. and Fernando Casal Bertoa F. (eds.) (2016) *Party Politics and Democracy in Europe-Essays in honour of Peter Mair*, Routledge, London.
- Samardžić S.(1998). *European union as a Model of Supranational Community*, Institut za evropske studije i Fondacija Fridrih Ebert, Beograd. (In Serbian)
- Vajler Dž. (2002). *The Constitution of Europe*, Filip Višnjić, Beograd (In Serbian)
- Wessels W. (1997), *An Ever Closer Fusion? A Dynamic Macropolitical View on Integration Processes*, Journal of Common Market Studies,Vol.35, No.2.

Zoran I. Čupić

University of Belgrade
Faculty of Political Sciences
Belgrade (Serbia)

The nature and character of the European Union and the problem of representative democracy

Summary

126 |

After more than three decades of primarily economic expansion, the European Union has entered a much more sensitive phase of its development. It has set off on “a road less travelled” concerning these forms of supranational organization - political integration. The result is in every sense a unique and extraordinary creation, albeit unfinished, unprecedented in the history of international relations, particularly in the area of supranational integration. That is why one of the key issues requiring explanation is whether the functioning of the European Union is really based on representative democracy, and, in this context, whether political parties, as its chief exponent in nation-states, contribute to “the formation of European political awareness and the expression of the will of citizens of the Union” at the European level. If we take into account the existing constitutional order of the European Union and the place of Europarties in it - their role, formal, legal and procedural framework of action not yet clearly defined - it is obvious that they are not able to contribute to „the formation of European political awareness and the expression of the political will of the Union citizens”.

Keywords: European Union, political system, political parties, Europarties, representative democracy

Срђан М. Перишић ^[1]
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Пале (Република Српска - Босна и Херцеговина)

УДК 327:911.3(470)"20"
327(470)
316.722(470)"19/20"
Оригинални научни рад

Повратак Русије – Русија у 21. веку

Сажетак: Аутор у раду анализира геополитичку обнову Русије током прве две деценије 21. века. Полази се од тога да либерализам и глобализам већ четири деценије настоје да из сфере јавности, друштва и политике склоне све облике геополитичких различитости: културне, националне, верске, идеолошке, државне – што је обележено појмом *крај историје*. Међутим, упркос томе, последњих 20 година сведочимо *повратку историје*. Аутор показује да се *повратак историје* огледа у *повратку Русије* на светску сцену као велике силе, и то повратак обележен свеопштом геополитичком обновом у самој Русији. У раду се дају три описа и анализе тог повратка. Прво, у питању је геополитички карактер обнове Русије. Анализирани су њен геополитички идентитет и одређена геополитичка пракса. Друго, сагледава се идеолошки карактер руског повратка, који представља алтернативу западном либерализму и глобализацији. Треће, анализирана су доктринарна одређења безбедносне и војне димензије геополитике Русије.

Кључне речи: Русија, геополитика, идеологија, цивилизација, одбрана

Увод

Либерални теоретичари политике су пре 30 година, након распада Совјетског Савеза, саопштили да ће се либерална демократија проширити на цео свет. У својој чувеној књизи *Крај историје и последњи човек* Френсис Фукујама (Фукујама, 2002) означио је то не само као крај сучељавања између народа већ и као крај свих облика геополитичких диференцијација – културних, националних, верских, идеолошких,

државних. Фукујама и водећи западни теоретичари покушали су да докажу да су те диференцијације превазиђене, и да настаје ера општечовечанске цивилизације засноване на принципима либералне демократије. Запад је убеђивао преостали свет да ће с нестанком различитости и наступом глобализације нестати и геополитичка сукобљавања, и да ће наступити крај историје.

Упоредо с таквим идеолошким поставкама глобализма, Запад је геополитички разарао

[1] srdjanp9@gmail.com

Јалтински систем равнотеже снага, настао као резултат геополитичког сучељавања у првој половини 20. века. У складу с либералном догмом да су државе превазиђене, Запад је током 90-их година усмерио своја дејства да руском народу и држави додели судбину црне рупе, како је то писао Збигњев Бжежински у *Великој шаховској шабљи* (Vžejinski, 2001).

Међутим, упркос либералној догматици, последњих 20 година сведочимо *повраћку историје*. Да ли је то могуће? Питамо се – шта се историјски враћа?

128 |

Русија даје одговор. Њен повратак на геополитичку сцену као велике светске силе и јаке државе и својеврсни отпор глобализму и западном либерализму означавају тај *повраћак историје*. Вратила се Русија, а глобализам и западни либерализам не само да наилазе на руски отпор него и њихов глобални експеримент (да се народи и њихове културе растопе и претворе у безличну масу која само купује робу глобалних компанија) доживљава кризу. Управо захваљујући Русији враћају се идеје државе, културе и нације. У том повратку она није усамљена. Русија је за многе постала пример да се може изабрати другачији национални пут од оног који нуде либерализам и глобализација.

Наиме, када су сви још величали глобализацију и либералну идеју „света без граница“, Москва је јасно подсећала да суверенитет и национални интереси имају првенствену улогу у развоју друштва и државе. Русију су многи одмах почели да оптужују да је њено инсистирање на традиционалном схватању улоге државе и културе у супротности са „научним карактером либералне демократије“, односно да је то

превазиђено. Медији целог Запада, подржани разним „научним“ анализама, истицали су да 21. век не може да садржи националне идеје из 19. века, да је 21. век – век глобализације, у којем неће бити суверених нација и њихових држава. Ипак, двадесет година 21. века потврдило је руску идеју повратка себи. Енглески брегзит, амерички грејт-аген (Трампов предизборни слоган *Make America Great Again – Учинити Америку поново великом*), антимиграционо оглађивање европских држава, јачање суверенистичких покрета у земљама Европе само су први обриси деглобализације и ресуверенизације.

Поставља се питање какав је садржај повратка Русије, тј. који су његови основни елементи? Друго, да ли повратак Русије малим народима, као што су Срби, даје могућност избора националног и државног развоја? Дакле, није се догодио *крај историје*, већ управо супротно. Русија и њен повратак јасно то говоре, а на нама је обавеза да то правилно разумемо.

Геополитички карактер повратка Русије

Распад Совјетског Савеза 1991. године пренео се домино ефектом и на саму Русију. Процес дезинтеграције Русије испољавао се кроз више истовремених елемената и процеса као што су: економски крах и либерална дивља приватизација, територијална дезинтеграција и сепаратизам, организовани криминал и корупција, демографско опадање, војно-одбрамбено слабљење, неспособност деловања органа извршне и регионалних власти и политичке елите, терористичке акције усмерене

против руског народа (Živanov, 2002; Perišić, 2015a). Сви процеси дезинтеграције Русије били су праћени копирањем идеолошких, културних, политичких и економских образаца са Запада, који су и били главни узрок свеопште дезинтеграције. Копирање западних образаца потекло је из садржаја либерализма, као победничке идеологије у модерној епохи, као и из садржаја политичког система Запада у којем политику и све одлуке доносе и спроводе отуђене елите из *дубоке државе* (*deep state*).

Дубока држава је потпуно недемократска мрежна структура стварне власти, скривена иза спољашњих демократских институција представљених за јавност. То је механизам који обухвата мрежу представника власти, богатих породица, власника глобалних компанија, власника медија и њихових руководстава, безбедносних структура, разних либералних фондација и невладиних организација, партијских функционера. Та мрежа у пракси делује помоћу медијских манипулација, корупције и насиља. Све је скривено дубоко испод површине грађанског друштва, које реторички, лицемерно или наивно, у јавној сфери осуђује манипулацију, корупцију и насиље. Из дубоке државе испливавају, за контролисане масе, илузије демократије и избора, лажно осећање слободе, супериорности итд. Либерална демократија, коју води дубока држава, као приоритетне изворе друштвене енергије користи неповерење и завист. То се медијима вешто промовише као право на демократску критику. Критика се тако апсолутизује. Међутим, критика није усмерена ка промени суштине политичког система либералне демократије, тј. склањању дубоке

државе, већ је усмерена ка површној критици, односно стварању илузије о могућности избора. Сви могући, а у стварности лажни избори под контролом су дубоке државе. Некадашња средња класа је нестала, као и радничка. Оне су биле те које су могле да критикују. Управо радничка и средња класа представљају тај народ или нацију са својим идентитетом и културом. У постмодерном друштву, ослобођеном стварне критике јер нема нације (средње класе) да критикује, ствара се површна критика која је илузионистичка и контролисана.

Русија је после нестанка Совјетског Савеза копирала западне политичке обрасце и веома брзо се образовала олигархијска структура слична дубокој држави Запада. Такође, таква елита не само да је била потпуно либерализована и однарођена, отуђена од традиције, културе и државе, него је била и уклопљена у геополитику западних земаља, посебно САД. С тим у вези, Москва је деведесетих година 20. века, дакле у ери Јељцина, прокламовала сарадњу Русије са западним атлантистичким геополитичким структурама. Тадашња руска елита била је спремна да гради Русију као једну од регионалних држава, без икаквих амбиција да поново постане светска сила, која ће се руководити искључиво својом геополитиком. Тако су у руској војној доктрини из 1993. на антигеополитички начин дефинисане премисе: да се Русија налази у условима нестанка идеолошких конфронтација, да у међународним односима приоритетан значај добијају политичко-дипломатска средства, тј. невојна средства, да са земаљама Запада треба ширити односе партнерства и сарадње, да са САД следи учвршћивање поверења у војној области

и смањивање нуклеарног и конвенционалног наоружања (President of Russia, 1993).

Руска елита је у ери Јељцина, прихватањем статуса обичне регионалне државе, у ствари одбацила свој геополитички идентитет (код) па тиме и образовање специфичне руске геополитике (геополитичке праксе). Урушавање Русије током деведесетих година 20. века последица је кумулативног деловања обе негативне политике: 1) копирања западних друштвено-политичких образаца, и 2) одустајања од сопственог геополитичког идентитета и геополитичке праксе.

„Геополитички идентитет нације или државе можемо одредити као спој номоса простора на коме су се нација и њена државност изграђивали, културно-цивилизацијског идентитета коме нација/држава припада и утицаја доминантног погледа на свет“ (Perišić, 2016a, str. 143–144). На основу схваћеног геополитичког идентитета, политичка елита/власт одмах ће доћи до закључка о карактеру политичког поретка који је нужен датом геополитичком идентитету. Наиме, на основу геополитичког идентитета политичка власт дефинише своју амбицију и практичну геополитику. Дакле, геополитичка пракса једне земље обухвата геополитичку амбицију,

геополитичку стратегију/оријентацију и циљеве и, наравно, читав сет стратешких нормативних политика из многих области (национална безбедност, одбрана, економска стратегија, културна политика итд.).^[2]

Имајући у виду да је руска елита деведесетих година одустала од свог идентитета и цивилизацијске посебности, који су темељ изградње геополитике, и да је почела да копира западне идентитете, потпуно је јасно да она у том периоду није имала никакву геополитичку праксу. Прихватила је подређени положај на периферији атлантистичког Запада.

Међутим, од такве политике, практично не-геополитике, Русија се почела ослобађати после 1999. године. До смене елита дошло је када је Владимир Путин изабран за председника Русије. Садржајна промена политике и исказивање нове геополитике, која ће узети у обзир стварни идентитет Русије, почиње одмах након што је Путин први пут изабран за председника, а посебно од његовог другог председничког мандата (2004–2008). Наравно, изградња сопствене геополитике не догађа се преко ноћи. Она се и данас одвија. Но, у периоду 2004–2012. изграђене су кључне структуре нове руске геополитике.

[2] Одређивање државне геополитике почиње сагледавањем геополитичког идентитета дате земље. На основу сагледаног идентитета одређује се и практична геополитика државе (геополитичка пракса), тј. њена геополитичка оријентација, на основу које се дефинишу и њене разне доктрине и стратегије. „Наиме, на основу геополитичког идентитета политичка власт дефинише своју амбицију и практичну геополитику, како би држава постала квалитетан субјект у међународним односима и на геополитичкој карти света. У супротном, оне државе које не начине такав корак, које не начине корак правцем: геополитички идентитет – практична геополитика државе, ризикују да буду у међународној политици маргинализоване, да у регионалним односима зависе од оних држава које су опет јасно сагледале своју геополитичку улогу, а да на економском нивоу и развоју заостају за осталим земљама. Исто тако, у унутрашњој политици, култури, образовању, постоји велики ризик да те земље доживе расколе и подвојеност не само међу елитом него и међу грађанима“ (Perišić, 2016a, str.144).

Нова руска геополитика заснива се на следећим кључним поставкама, које можемо означити као геополитички идентитет (код).

– Русија је посебна цивилизација (са својим вредностима и карактеристикама: идентитетом, културом, религијом, државношћу), и не треба да покушава да постане део Запада, већ да се самостално развија. То значи одбијање концепта либералне демократије.

– За разлику од индивидуалистичког менталитета западних друштава, идентитет Руса се формирао на другачији начин. Православна традиција и саборност су суштинска обележја која су градила специфичну руску цивилизацију (Smolin, 2012). Осим тога, простор Евроазије је додатна категорија која је изградила руску самобитност. Огромна територија Евроазије затворена је географски, у климатском и природном смислу, а у свести Руса њене границе су невидљиве што Русе усмерава ка апсолутним у мишљењу, и ка неконкретности и неодређености. То је условило да Руси, као и многи други народи Евроазије, изграде колективне облике живота и рада, јер се само колективним напором огромни и несагледиви простори могу савладати (Perišić, 2015a, str. 22; Verđajev, 2008, str. 23–25).

С тим у вези, на основу геополитичког идентитета, нова руска геополитика у својој пракси дефинише следеће.

– Цивилизацијска посебност усмерава Русију да у свету изгради засебан геополитички блок. У пракси су то економска и војно-одбрамбена интеграција на простору Евроазије, што у суштини значи формирање Евроазијског савеза (са оним народима који су идентитетски и просторно блиски Русима). Прво је

почела економска интеграција 2001. године, формирањем Евроазијске економске заједнице (ЕврАзЕс – Евразийское экономическое сообщество), да би она 2015. године прерасла у Евроазијски економски савез, који окупља Русију, Белорусију, Казахстан, Киргизију и Јерменију (Perišić, 2015a, str. 249–253). У оквиру војно-одбрамбених интеграција Русија је 2002. године формирала Организацију договора о колективној безбедности – ОДКБ (Организация Договора о коллективной безопасности, енгл. CSTO), коју чине Русија, Белорусија, Јерменија, Казахстан, Киргистан и Таџикистан (Perišić, 2015a, str. 253).

– Мултиполарна геополитичка оријентација. Полази се од тога да САД, у периоду униполарног поретка (1989–2008), као једина суперсила у свету, нису успеле да изграде стабилан свет. Задатак Русије је да са осталим државама, Кином, Индијом, исламским земљама, Европском унијом, земљама Латинске Америке, успостави геополитичку равнотежу према САД. Шведски теоретичар Осмо Туоми назвао је мултиполарност *неоантиимперијализмом* (Tuomi, 2000, str. 59).

– Развијајући мултиполарни концепт, изграђујући свој геополитички блок, Москва је изграђивала и адекватну спољну политику. Основни документи који дефинишу спољну политику објављени су први пут 2006. године (Преглед спољне политике Руске Федерације). Преглед је замењен 2008. године Концепцијом спољне политике Руске Федерације (Концепция внешней политики Российской Федерации), која је коригована 2013, а њена последња верзија је из 2016. године. Конацепција из 2016. године

Фотографија 1: Храм Василија Блаженог на Црвеном тргу у Москви

(тач. 4. и 5.) говори о кризи Запада и његовог геополитичког блока, што ствара услове за све врсте нестабилности: „Светски потенцијал развоја се пребацује на Исток, пре свега у Азијско-тихоокеански регион. Могућности Запада у економији и политици се смањују. Жеља западних држава да задрже своје позиције, да намећу своју политику у свету, доводи до нестабилности у међународним односима, турбуленција на глобалном и регионалном нивоу. Борба за превласт у формирању кључних принципа будућег међународног система постаје главни тренд тренутне фазе светског развоја“ (The concept of Russia's foreign policy, 2016, t. 4–5).

НАПРЕДАК

Vol. 1 / No. 2
2020.

– Енергетско јачање Русије (геополитика ресурса). Од 2000. године Москва је потпуно редефинисала енергетску политику у правцу успостављања контроле над индустријом нафте, гаса, племенитих метала и изградње својеврсне геополитике ресурса у односима са државама потрошачима. У Енергетској стратегији Русије до 2035. године основни циљ енергетске политике је стабилан раст економије, повећање квалитета живота грађана и јачање спољноекономске позиције (Ministry of Energy of Russia, 2020). Једно од тежишта геополитике ресурса Русије јесте изградња цевовода. Цевоводи се усмеравају тако да обићу оне државе које су доспеле у директну политичку зависност од САД, а кроз које пролазе гасоводе изграђени у време Совјетског Савеза. Такође, нови гасоводи омогућавају Русији да повећа свој економски утицај у оним земљама где утицај САД није доминантан (Перишић, 2016б).

– Економска стратегија. Русија се не може више сматрати земљом са старом привредом и нимало не личи на стереотипне представе о њој у које на Западу и даље верују. У периоду 2000–2015. године она се изграђивала као земља с нормалним економским токовима, који су у стању да омогуће дугорочне стопе раста и свакодневни раст животног стандарда. У периоду 2001–2008. године просечна годишња стопа привредног раста у Русији, мерена бруто друштвеним производом (БДП), износила је 7%, а у периоду 2001–2014. раст је износио 5,2%. Девизне резерве Централне банке Русије непрекидно су расле после 2000. године, када су износиле свега 12 милијарди америчких

долара, да би се 2008. повећале на невероватних 600 милијарди долара. То је био раст невиђен у светској економији (Perišić, 2015a, str. 130). Средином 2020. године резерве износе око 591 милијарду долара (од тога је удео злата у резервама 24%) (Sputnik, 2020). Москва је и економске санкције Запада као и пад цена нафте од 2014. године окренула у великој мери у своју корист. Наиме, Русија је постепено девалвирала рубљу да би се прилагодила нижим ценама нафте, да би се уједначио платни биланс, заштитио део девизних резерви, али, пре свега, да би се онемогућили увозни лобији са Запада. Сваки увоз је тако постао веома неповољан, а домаћи произвођачи и извозници добили су велики подстицај па је домаћа роба појефтинила у односу на страну (западно). Тако су од девалвације директан подстицај имали петрохемијска, металуршка и машинска индустрија, рударство, пољопривреда, агробизнис, железница, информатичка индустрија, мобилни оператери и фармацеутска индустрија. Друго, западни извозници почели су да губе тржиште јер је њихова роба постала неконкурентна, а домаћи су подстицани да производе боље од западне конкуренције (Perišić, 2015a).

Идеолошки карактер повратка Русије

Идеолошки карактер *повратка Русије* у почетку је добио име *суверена демократија*, да би нешто касније прерастао у снажну идеологију савременог руског конзервативизма. Изградња савремене руске конзервативне идеје почела је

у другом председничком мандату Владимира Путина. Имала је успоне и падове, али с трећим председничким мандатом, од 2012. године, руски савремени конзервативизам добија замаха.

За рађање нове идеологије одговорна је нова руска елита окупљена око Владимира Путина. Ту су и партија Јединствена Русија и Општеруски народни фронт, чија политика треба оперативно да створи оквир обнове Русије. Наиме, 2006. године изнета је неопходност очувања демократије, али и нужност очувања суверенитета Русије, као и стицања угледа међу осталим нацијама и државама. Руски народ, за разлику од многих других, вековима је државотворни народ и носилац идеје државности. Једна од суштинских одредница настајања нове идеологије јесте да се свеопшти политички и друштвени живот Русије мора кретати у складу с културним идентитетом и традиционалним вредностима руског човека. Само одрицање од специфичне руске традиције и културе током ере Бориса Јељцина, крајем 20. века, довео је Русију до пропасти. Одрицање од себе било је праћено копирањем идеолошких, политичких и економских образаца са Запада, праћено захукталом глобализацијом и геополитичком офанзивом Сједињених Америчких Држава ка руским границама. Дакле, над Русијом се надвила опасност да изгуби не само суверенитет него и да се, крајем 20. века, нађе на прагу нестанка.

Руски конзервативизам добио је конкретне обресе у Плану Путина, који је ушао у програмску платформу партије Јединствена Русија за парламентарне и председничке изборе 2007. године. Александар Дугин означио је

то као квалитативно удаљавање од илузија и фатаморгана које доноси либерално западњаштво, те је демократија коначно добила свој изражај у суверености (Perišić, 2015a, str. 198–200). Наиме, планом су, између осталог, одређени следећи правци деловања: развој Русије као јединствене и уникалне цивилизације; заштита целог културног простора, руског језика и историјске традиције; заштита суверенитета Русије, одбрамбене способности земље и обезбеђење за Русију достојанственог места у многополарном свету (United Russia, 2007).

Владајућа партија Јединствена Русија прихватила је 2010. године руску конзервативну идеологију као програмско и идеолошко опредељење „да се безусловно сачува историјска традиција, којом је Русија богата“. Политиколог Сергеј Марков је на конгресу партије те године нагласио да руско друштво и држава морају да „конзервирају“ традиционалне вредности, а то су здравље, породица, морал, јединство народа (национално, генерацијско итд.), цивилизационе посебности Русије (Perišić, 2015a, str. 202). Непосредно пре одржавања конгреса објављен је и Манифест просвећеног конзервативизма, којим је Никита Михалков представио визију уређења Русије у 21. веку. Михалков је у Манифесту истакао да је нација духовно-материјално јединство свих грађана Русије, културно-језичко заједништво народа који живе на њеној територији (Mihalkov, 2017).

После избора Путина за председника Русије 2012. године почиње практична примена нове руске идеологије кроз законске пројекте. Године 2013. на снагу су ступила два закона. Први је био Закон о одговорности за вређање осећања верника. Дуго је либералним невладиним организацијама мета била Руска православна црква па је Закон доживео до тада невиђену критику на Западу. Други је био Закон о заштити деце од пропаганде нетрадиционалних сексуалних односа. Законом су предвиђене казне за ширење „информација усмерених ка формирању међу малолетницима нетрадиционалних сексуалних схватања, изношењу представа о социјалној једнакој вредности традиционалних и нетрадиционалних сексуалних односа“ (Perišić, 2015a, str. 203).^[3]

Путин је 2013. године одржао један од најважнијих говора у животу, када је изнео основне идеолошке одреднице руског пута. „Ми гледамо како су многе евроатлантске земље пошле путем одрицања од свог корена, од хришћанских вредности, које су у основи западне цивилизације. Одбацују се морална начела и сваки традиционални идентитет: национални, културни, религиозни, па чак и сексуални. Спроводи се политика која ставља у једну раван породицу и истополно партнерство, веру у Бога и веру у сатану“ (Putin, 2013). Путин је тада нагласио да се национална идеја једног друштва не развија по тржишним принципима, што се покушало у Русији 90-их година 20. века.

[3] Законе су либерални медији (*Ехо Москве* и *Дожд*) дочекали на нож настојећи да докажу да су усмерени ка прогањању мањина и непоштовању људских права. Реакције Запада биле су хистеричне, при чему је Путин проглашаван новим Хитлером јер је „гејеве, као Хитлер Јевреје, ставио ван закона“ (Perišić, 2015, str. 203).

„Лакомислена изградња државе и друштва није успела, као ни механичко копирање страног искуства. Тако грубо узимање страног и покушаји да се Русија споља цивилизује није прихватила већина нашег народа, зато што је тежња за самосталношћу, за духовним, идеолошким, спољнополитичким суверенитетом – неодојиви део нашег националног карактера. Исто, овај модел не функционише ни у многим другим земљама. Прошло је време када су готови модели начина живота били инсталирани у другим земљама просто као компјутерски програми“ (Putin, 2013).

Можемо закључити да је нова руска идеологија специфичан израз руске традиције, која нема много заједничког са англосаксонским обрасцима, па биле то и њихове конзервативне идеје. Успостављање нове државне идеологије, која ће бити прихватљива и за друге земље, односно изградња меке моћи у комбинацији са осталим геостратешким елементима, омогућиће Русији да обезбеди напредак свом друштву, постане равноправан партнер у међународној политици и заштити и ојача своје интересе на евроазијском простору.

Национална безбедност и одбрана Русије

Развој сопствене геополитике у Русији посебно је уочљив у сфери одбране, а нарочито у доктринарном дефинисању безбедносних и војних опасности и реаговању на њих. Тако је 2000. године промењена војна доктрина из периода Јељцина и донета је Концепција националне безбедности. Концепција је први политички документ у новијој историји

Русије којим се изражавају државни ставови о безбедности руског друштва и државе, а потпуно су руског карактера и искључују подређеност западној геополитици. И стручна јавност и грађани Русије дуго су чекали оба документа. Концепција из 2000. године показује да Русија у сложеним међународним условима „представља једну од великих земаља у свету са многовековном историјом и богатим културним традицијама“. Русија са својом „економијом, научно-техничким и војним потенцијалом и јединственим стратегијским положајем на простору Евроазије објективно игра важну улогу у светским процесима“ (Perišić, 2010, str. 106–107; President of Russia, 2000).

Међутим, Концепција из 2000. године била је само почетак руског промишљања о стварном карактеру међународних односа и међународне безбедности. Руси су тада схватили, а агресија НАТО на Југославију 1999. само их је опоменула, да Запад предвођен САД и даље користи силу и моћ да би утврдио униполарни међународни поредак. Либерална идеологија и њена глобализација имали су војну подршку униполарног поретка у којем су САД била хегемонска сила. Свим другим нацијама и државама био је намењен подређен положај, а не равноправни развој. То је нова руска елита схватила. Схватили су да глобализација води ка нестанку држава, а америчка сила и НАТО само су механизми да се тај процес убрза. Оно што многе елите у свету тек почињу да схватају, двадесет година после агресије на Југославију, Руси су разумели тада.

После Концепције из 2000. године, Москва је наставила да анализира међународне односе и

њихов стварни карактер с позиције националних интереса Русије и да развија свој концепт предвиђања њиховог тока и могућих одговора. Тако су и мењани стратешки документи коју дефинишу опасности по националне интересе, а пре свега документа о националној безбедности и војној доктрини. Концепција националне безбедности је 2009. године замењена Стратегијом националне безбедности до 2020. године и новом Војном доктрином Русије 2010. године. До новог утврђивања ових докумената долази 2014/2015. године (Војна доктрина / Стратегија националне безбедности), а Војна доктрина Русије допуњена је 2018. године. Кремљ је 2020. године први пут утврдио нуклеарну доктрину, чиме је употреба нуклеарног оружја издвојена у нови доктринарни документ (President of Russia, 2020).

Стратегије националне безбедности из 2010. и 2015. године директно означавају НАТО као организацију која не може да решава европске и глобалне безбедносне изазове, али и као организацију која директно угрожава безбедност и националне интересе Русије (Perišić, 2015a, str.152; President of Russia, 2009; President of Russia, 2015). Војном доктрином из 2010. први пут је предвиђена могућност превентивног нуклеарног удара према државама које намеравају да изврше агресију на Русију, па било то и конвенционалним оружјем. То је јасно објашњено у члану 22. Војне доктрине (President of Russia, 2014). Стратегија са војном доктрином из 2010. године долази после краткотрајног рата са Грузијом. У том рату Русија је зауставила америчко уклињавање на Кавказ, и онемогућила га на дуже време. Доктринарним документима из 2014/2015.

Кремљ и даље означава НАТО као непријатеља на њеним западним границама. Међутим, оно што Стратегија националне безбедности из 2015. и Војна доктрина Руске Федерације из 2014. године на нов начин опажају и разматрају јесу нови облици претњи и нови облици ратова.

Наиме, данашњи ратови се квалитативно разликују од ратова који су нам познати кроз историју, укључујући ратове модерне епохе, као и хладног рата од 1945. до 1989. године. Захваљујући научно-техничком напретку, појавили су се нови облици војног и невојног деловања на противника. С друге стране, глобализација и супремација либералне идеологије дали су сасвим нове карактеристике рату. Данашњи ратови су постали глобални, бескрајни и гуше друштвени живот. Рат у модерној епохи, почев од средине 17. века и завршетка европских верских сукоба, био је протеран из унутрашњег друштвеног поља нације/државе и резервисан само за међудржавне сукобе. Рат је на такав начин постао изузетак, а унутрашње сукобе је требало решавати мирним политичким средствима. Дакле, рат је раздвојен од политике, што је био „циљ модерне политичке мисли и праксе“ (Negri, Hard, 2009). Међутим, постепено урушавање суверенитета националних држава довело је у кризу модерно схватање рата. То се види на примерима глобалних грађанских ратова и сукоба на Балкану, у Украјини и на осталом постсовјетском простору, Блиском истоку, северној Африци, Латинској Америци, Индонезији, Ираку, Авганистану. На сцени је бесконачно ратно стање које суспендује међународну владавину права, при чему се

не може јасно разликовати граница између мира и рата. Рат преплављује друштвено поље. Рат постаје „трајни друштвени однос“ (Negri, Hard, 2009). Постмодерни ратови потпуно су у служби глобализма, и његов су продукт.

Дакле, у постмодерном рату нема јасно одређене границе између стања мира и стања рата. Ратна дејства су непрекидна. Она почињу од утицаја на економију противника, иду преко утицаја на свест његових грађана (преко медија, интернета итд.), до управљања конфликтима различитог карактера. У рату се користе протести (незадовољство дела становништва неким друштвеним или политичким питањем), и сепаратистички и терористички покрети. С тим у вези, најновији облик рата су *обојене револуције*. *Обојена револуција* је државни преврат у условима вештачки створене политичке нестабилности, у којем се притисак на власт врши у форми уцене сталним, неограниченим протестима, демонстрацијама, које организују невладине организације (НВО). На примеру Либије (2011), Сирије (2011) и Украјине (2013/14) види се да обојене револуције прерастају у праве оружане ратове. Русија је била подвргнута неуспелој *обојеној револуцији* 2011/2012. (балотнаја револуција) после поновног избора Путина за председника. Међутим, на Балотни трг, по коме је овај покушај обојене револуције назван,

дошли су људи неолибералних и ултралевих погледа, урбана буржоазија и интелигенција који су склони мирним протестима па нису били подобни за изазивање грађанских немира (Kirjejev, 2015).

После неуспеле обојене револуције, Русији су 2014. године уведене економске санкције, које такође представљају један од нових облика рата. Повод за то било је уједињење Крима с Русијом, коју је Запад оптужио да је главни виновник грађанског рата у Украјини. Стварност је била другачија. У Кијеву је успешно извршена обојена револуција, власт је насилно срушена, и то у организацији невладиних организација финансираних са Запада и потпомогнутих деловањем обавештајних служби западних земаља (Perišić, 2015b, str. 106–119).^[4]

Може се закључити да Војна доктрина РФ из 2014. године са Стратегијом националне безбедности из 2015. године говоре о спремности Москве за вођење нових, постмодерних ратова по новим правилима. Русија је спремна на тоталну мобилизацију земље, економије, политичког и културног живота. С тим у вези, Москва је заштиту националних интереса подржала и специфичним законима. Донела је Закон о страним агентима и допуне Закона о непрофитним организацијама, 2012. године. Тиме је у великој мери онемогућено финансирање медија и невладиних организација

[4] Украјинска криза има унутрашњу и спољну димензију, при чему се унутрашња димензија односи на подељеност Украјине на језичкој, верској и политичкој основи (Украјина никада није била јединствено друштво, и самостална држава), а спољна димензија на сузбијање и онемогућавање Русије да се обнови и изгради као засебан геополитички центар у свету. Управо је спољна димензија – геополитичко сузбијање Русије од старне Запада, кључни фактор који је изазивао распућеност Украјине и грађански рат 2014. године (Perišić, 2015b, str. 106–119).

(НВО) на територији Русије из других земаља. Те НВО биле су, по правилу, задужене за спровођење медијских и јавних кампања ради ширења западне либералне културе и промо-васања отпора властима (политици и геополитици Кремља).

*

Према томе, *Њовраїшак Русије* подразумева савремено уређење државе повезано са традицијом и идентитетом, обојено руским бојама. Историјска свест народа Русије, њихов поглед на свет, формирали су се другачије од народа западне цивилизације. Руски геополитички идентитет (код) јесте посебан. Он данас подразумева јаку државу, руску

културу и историјско искуство са демократијом. Други ослонац савремене руске геополитике су економски потенцијали и енергенти као и изградња јаких привредних корпорација. Треће, на међународној сцени, изградња мултиполарне геополитичке оријентације даје једини могући одговор на западни атлантизам и глобализацију. Дакле, приоритети и вредности савремене руске геополитике на почетку 21. века јесу: цивилизацијска посебност, суверенитет, јака држава, демократија, економија, стандард живота, мултиполарни карактер међународних односа, засебан геополитички пол. С тим увези, *Њовраїшак Русије* је за остале народе једина алтернатива Западу и његовој насилној глобализацији.

References / Литература

- Bžežinski, Z. (2001). *Велика шаховска табла*, Podgorica: CID. [In Serbian]
- Berđajev, N. (2008). About the power of space over the Russian soul. Phenomenology of the Russian soul. Beograd: Logos. [In Serbian]
- Fukuјama, F. (2002). Крај историје и последњи човек. Podgorica: CID. [In Serbian]
- Kirjejev, V. (2015, January 6). Enemy number one or the new Russian military doctrine. Novi standard. Available at: <https://www.standard.rs/2015/01/06/neprijatelj-broj-jedan-ili-nova-ruska-vojna-doktrina/> [In Serbian]
- Mihalkov, N. (2017). Right and Truth – Manifesto of Enlightened Conservatism. Moskva: Eksmo. [In Russian]
- Ministry of Energy of Russia. (2020). Energy strategy of Russia for the period up to 2035. Available at: <https://minenergo.gov.ru/node/1026> [In Russian]
- Negri, A., Hard, M. (2009). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. Zagreb: Multimedijalni institut. [In Croatian.]
- Perišić, S. (2010). National security as a factor in Russia's geopolitical positioning at the beginning of the 21st century. *Military work*. Vol. Winter, 103–118. [In Serbian]
- Perišić, S. (2015a). *The New Geopolitics of Russia*. Beograd: Odbrana. [In Serbian]
- Perišić, S. (2015b). Geopolitical separation of Ukraine from Russia. *The Ukrainian question today*. Šabac: Centar akademske reči. [In Serbian]

- Perišić, S. (2016a). Serbia and geopolitics: from identity to practical geopolitics and strategy. *Serbia and the strategic crossroads of Isix* (135–152). Beograd: Ministarstvo odbrane. [In Serbian]
- Perišić, S. (2016b). Energy strategy of Russia and Serbia – echo of South Stream. *Military work*. Vol. 7, 28–44. [In Serbian]
- President of Russia. (1993). Decree of the President of the Russian Federation On the Basic Provisions of the Military Doctrine of the Russian Federation. <http://www.kremlin.ru/acts/bank/4747> [In Russian]
- President of Russia. (2000). Decree of the President of the Russian Federation On the National Security Concept of the Russian Federation. [In Russian]
- President of Russia. (2009). Decree of the President of the Russian Federation On the National Security Strategy of the Russian Federation until 2020. [In Russian]
- President of Russia. (2014). Decree of the President of the Russian Federation On the Military Doctrine of the Russian Federation. [In Russian]
- President of Russia. (2015). Decree of the President of the Russian Federation On the National Security Strategy of the Russian Federation. [In Russian]
- President of Russia. (2020). Decree of the President of the Russian Federation On the Fundamentals of the State Policy of the Russian Federation in the Field of Nuclear Deterrence. [In Russian]
- Putin, V. (2013). Vladimir Putin's speech at a meeting of the Valdai Club. <https://rg.ru/2013/09/19/stenogramma-site.html> [In Russian]
- Smolin, M. (2012). Russian statehood and modernity: problems of identity and historical continuity. Moskva: Russian Institute for Strategic Research. [In Russian]
- Sputnik. (2020, August 30). What does Russia need so much gold for. <https://rs.sputniknews.com/svet/202008301123183419-rusija-gomila-zlato/> [In Serbian]
- The concept of Russia's foreign policy. (2016). Available at: https://www.mid.ru/foreign_policy/official_documents/-/asset_publisher/CptlCkCB6BZ29/content/id/2542248 [In Russian]
- Tuomi, O. (2000). *New Geopolitics: The World Order and Northern Europe in a Modern Geopolitical Perspective*. Beograd: Škola nacionalne odbrane. [In Serbian]
- United Russia. (2007). „The election program of the All-Russian political party 'United Russia' 'Putin's plan is a worthy future of a great country'.“ <https://rg.ru/2007/11/09/er.html> [In Russian]
- Živanov, S. (2002). *Russia under Yeltsin: Social Processes and Political Organization 1990–1999*. Beograd: Fakultet političkih nauka. [In Serbian]

Srdjan M. Perisić

University of East Sarajevo

Faculty of Philosophy

Pale (Republic of Srpska - Bosnia and Herzegovina)

The return of Russia - Russia in the 21st century

Summary

140 | The author analyzes the geopolitical restoration of Russia during the first two decades of the 21st century. The starting point is that liberalism and globalism have been trying for four decades to remove all forms of geopolitical differences from the public, societal and political sphere, i.e. all cultural, national, religious, ideological, state variances. This was labelled *the end of history*.

However, despite this, for the last 20 years we have witnessed a return of history. The author shows that the return of history is reflected in the return of Russia to the world stage not only as a great power, but by a general geopolitical renewal in Russia itself. The paper gives three descriptions and analyses of that return. First, the paper analyzes the character of the new Russia. The geopolitical identity and certain geopolitical practices of Russia are examined. Second, the ideological character of the Russian return is considered, which as such represents an alternative to Western liberalism and globalization. Third, the doctrinal determinants of the security and military dimensions of Russia's geopolitics are analyzed.

Keywords: Russia, geopolitics, ideology, civilization, defense

Прикази књига | Book Reviews

Невен Д. Обрадовић^[1]

Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
Ниш (Србија)

УДК 355.014::659.3/.4(100)(049.32)

327::911.3(569.4)(049.32)

341.323(497.115)"1999"(049.32)

Приказ

Медији у служби фабриковања сукоба

Серж Алими, Доминик Видал, Анри Малер, Матјас Рејмон: *Како се фабрикује јавно мњење - медији и „праведни ратови“*, Факултет за медије и комуникације, Универзитет Сингидунум, Београд, 2020, стр. 196.

Теоретски гледано, еволуција друштвене улоге јавног мњења након Француске револуције омогућила је политичко резонување публици и слободну јавну дискусију на основу које би се формирало мњење, односно напуштање модела по којем је јавно мњење у служби постизања „пристанка онима којима се влада“. Даљи развој масовних медија требало је да представља пут ка потпуној демократизацији јавног мњења и суверености грађана, и тако нешто би заиста и било оствариво када би у реалности, као у теорији, медији било слободни.

Међутим када су медији под контролом различитих центара моћи, било да су финансијски, политички или индустријски, њихов главни задатак је „фабриковање“ јавног мњења и наметање агенде на основу које ће публика резонovati догађаје из „реалног“ света. Књига *Како се фабрикује јавно мњење*

[1] neven.obradovic@filfak.ni.ac.rs

– медији и „*йраведни райшови*“ базирана је на текстовима аутора за угледни француски месечни лист *Ле монд дийломайик (Le Monde Diplomatique)*. Кроз прегледе међународне штампе, изјаве централних актера о међународним интервенцијама на Косову, у Авганистану, Ираку и Либији и детаљне анализе извештавања током ваздушних напада, аутори подсећају на то како су најутицајнији светски медији ускраћивали информације и како то по истим моделима чине и данас.

У првом поглављу под називом „Ратни пропагандисти“, аутори Серж Алими (Serge Halimi) и Доминик Видал (Dominique Vidal), кроз призму медијског оправдања западних интервенција, указују на проблем власничке структуре медија, наводећи да истакнуто место међу штампаним медијима у Француској заузимају две компанија које се баве производњом оружја Лагардер (Lagardere) и Десу (Dassault). На истом месту, аутори кроз примере указују и на утицај политичких центара моћи на медије, као и на штетну профитну логику медија у оквиру које се смањује број новинара у редакцији, пре свега оних специјализованих, из чега проистичу сензационализам, персонализација емоција и симплификација, а све науштрб озбиљних анализа које би публици пружиле поуздане информације. Последица свега, према Алимију и Видалу, јесте незнање новинара, а самим тим и незнање јавности. Сликвито појашњено, „новинари испадају лакомислени углавном зато што једва да познају ситуацију о којој

треба да извештавају. ’Терен’ је ту да се истражи. Али како извештавати о ирачким шиитима и проблемима које праве америчкој војсци ако се цео сукоб своди на бинарни и персонализован конструкт који од самог старта почива на супарништву ’Буша’ и ’Садама?’“ (стр. 25).

У другом делу, који носи назив „Мали речник пропаганде за ратна времена“, представљени су кључни појмови помоћу којих су француски медији креирали благонаклоност ка војним интервенцијама као што су: савезници, Арапи, коалиција, међународна заједница, колатерална штета/грешка, удар, пропаганда, тероризам, антиамериканизам. Аутори наведено поглавље завршавају појмом жртве, уз упечатљив опис. „Од Заливског рата, преко Косова и Авганистана, па све до Ирачког рата, све остаје исто: нису сви мртви подједнако вредни. Очигледно је да су вредније оне жртве рата које деле националност с власником посматраног медија. Како се остали не рачунају, медији их не пребројавају“ (стр. 33).

Треће поглавље, „Кад мудрац показује звезде“, односи се на медијско представљање Савезне Републике Југославије у западним медијима пред агресију НАТО алијансе 1999. године. Кроз бројне примере манипулације Серж Алими наводи да се тадашња ратна пропаганда ослањала на „умеће позиционирања камере наспрам неодољивих манихејских слика, наспрам сцена набијених емоцијама, које је, у односу на разум, бескрајно лакше обликовати: емоције су постале потка аутоматизованог

медијског наратива (како у рату, тако и у миру)...“ (стр. 41).

У четвртом, најобимнијем поглављу, које носи назив „Хроника најављеног геноцида“, детаљно је представљено медијско покривање рата на Косову и Метохији 1999. године од стране западних медија, као и медијско оправдање НАТО агресије на тадашњу Савезну Републику Југославију. Серж Алими и Доминик Видал представили су све сегменте манипулације јавним мњењем у Западној Европи. Преувеличавање броја жртава, измишљени државни документи и планови о систематском протеривању грађана друге националности, манипулативне насловне стране угледне недељне и дневне штампе, представљање цивилних жртава бомбардовања као колатералне штете... Аутори након бројних примера закључују да је јавно мњење у Француској, али и целокупној Западној Европи морало на располагању да има информације на основу којих би грађани могли да формирају став о међународној војној интервенцији, уместо што су третирани као „стадо лоботомизовано пропагандом, успавано сликама и сведочењима фабрике за манипулисање емоцијама“ (стр. 90).

Пето поглавље, „Од Светског трговинског центра до Кабула“, Серж Алими посветио је анализи медијског извештавања о рату

у Авганистану, који је уследио након терористичких напада на Њујорк и Вашингтон 11. септембра 2001. године. Аутор кроз мноштво примера скицира исту матрицу медијског извештавања као и у случају рата на Косову, Заливског рата и сукоба на Фокландским острвима. Добро познат концепт утемељен је на стереотипизацији и сатанизацији друге стране, уз истовремено

извештавање о „хируршки прецизним ударима“ америчких снага и стандардно неизбежну „колатералну штету и жртве“.

У шестом одељку, „Ирак: непопуларни рат“, аутор Анри Малер (Henri Maler) анализира позицију француских медија током рата у Ираку 2003. године. Наиме медији су пре почетка рата били наклоњени позицији дипломатског решења сукоба, што је био и став званичног Париза, односно тадашњег председника Жака Ширака (Jacques Chirac). Међутим, како наводи Малер, америчка неспремност за компромис чинила је интервенцију неизбежном, а како се сукоб приближавао, тако су и редакције ублажавале своју

критичност. На место кључног проблема у вези са улогом западних медија, аутор поставља наметнуту агенду о ирачком биолошком оружју за масовно уништење, које је заправо било главни повод за

Од Заливског рата, преко Косова и Авганистана, па све до Ирачког рата, све остаје исто: нису сви мртви подједнако вредни. Очигледно је да су вредније оне жртве рата које деле националност с власником посматраног медија

инвазију, а за коју се по окончању рата испоставило да је измишљена.

Тема седмог поглавља под називом „Како је Бернар-Анри Леви бомбардовао Либију“, аутора Матијаса Рејмона (Mathias Reymond), јесте улога француског филозофа Бернара Анрија Левија у медијском заговарању учешћа Француске у ваздушним нападима на Либију 2011. године. Рејмон таксативно, уз документовање, наводи интервјуе које је Леви дао штампаним медијима и његова гостовања на националним француским телевизијама у периоду од 7. до 24. марта 2011. године, у којима је понављао исту матрицу:

„Бомбардујмо војне базе из којих полећу Гадафијеви авиони!“ (стр. 150). Медијска агенда у вези с ратом у Либији базирана на ангажману Левија настављена је и крајем 2011, када је објављен његов дневник о улози у либијском сукобу, те на пролеће 2012, када је приказан његов филм са истом тематиком под називом *Тобручка заклейва*. На крају овог поглавља аутор упечатљивим закључком објашњава овакву позицију

Левија у француским медијима. „Ослањајући се на запањујући конформизам једних, искориштавајући прекарну позицију других, уз вечиту игру на карту подршке његових моћних пријатеља, Бернар-Анри Леви мора бити присутан свуда, у сваком тренутку, о чему год да је реч. И то је вредно рата“ (стр. 163).

У последњем, осмом поглављу, аутори доносе хронолошки преглед кључних догађаја у вези с ратовима на Косову, Авганистану, Ираку и Либији, што будућим читаоцима свакако може да помогне да разумеју сва претходна поглавља о којима смо говорили.

Највећа вредност ове књиге огледа се у бројим примерима и документарном приступу аутора. Писати о сукобима и ратовима, а поготово о медијском извештавању током

**Писати о сукобима
и ратовима, а
поготово о медијском
извештавању током
таквих догађаја,
никако није лак
задатак, јер у сваком
рату прва жртва је
увек истина**

таквих догађаја, никако није лак задатак, јер у сваком рату прва жртва је увек истина. Управо је из овог разлога важно да се сваки навод поткрепи ваљаним доказима, што је у случају ове књиге пут који су аутори бескомпромисно следили.

Предраг Ђ. Бајић^[1]

Универзитет „Унион – Никола Тесла“, Факултет за спорт
Београд (Србија)

УДК 316.472.4:004.738.5(73)(049.32)

077.5:32(73)(049.32)

613.8::004.738.5(049.32)

Приказ

Друштвене мреже и криза демократије на примеру Фејсбука

Сива Вајдијанатан: *Антидруштвене мреже: како нас Фејсбук раздваја и подрива демократију*, Clío, Београд, 2018, стр. 280.

Развој дигиталних технологија у 21. веку променио је свакодневни ритам, навике човека и његово поимање друштвеног живота. Просечан корисник није више често пасиван посматрач и прималац порука масовних медија, већ захваљујући развоју интернета, софтверској подршци и масовној производњи великог броја хардверских алатки, раније резервисаних једино за професионалце, постаје креатор. То је приметио и Лев Манович (Lev Manovich, *The Practice of Everyday (Media) Life*, 2008), који је нагласио да је „експлозија на вебу медијских садржаја које су креирали корисници (од 2005. године) довела до стварања новог медијског универзума“.

У том новом универзуму, у којем корисници свакодневно објављују и деле огроман број лично креираних садржаја, једно од најзначајнијих места на којем се обављају активности у онлајн окружењу постале су

[1] predrag.bajic@fzs.edu.rs

друштвене мреже, међу којима посебно место заузима Фејсбук, којем је рад посветио и Сива Вајдијанатан (Siva Vaidhyanathan). Овај професор медијских студија на Универзитету Вирџинија, одраније познат по проницљивим запажањима, покушајима да кроз ширу перспективу појединих појава укаже на њихове често на површини невидљиве последице^[2], овог пута је посветио пажњу друштвеној мрежи која већ око деценију и по представља својеврсни глобални феномен.

Књига *Антидрушћивене мреже: како нас Фејсбук раздваја и њодрива демократију* (*Antisocial Media: How Facebook Disconnects Us and Undermines Democracy*), коју је објавила београдска издавачка кућа Clio (превела с енглеског Јелена Петровић, едиција „Multimedia“, 280 стр.) у 2018. години (исте године када је јавности представљено и издање на енглеском језику) већ самим насловом позива на размишљање које превазилази заводљиву спољашњост и подстиче да се предност да консеквенцама које производи Фејсбук по разне аспекте наше свакодневице. Тако се већ на самим корицама, у рецензији, преносе речи

Мирољуба Радојковића, професора Факултета политичких наука Универзитета у Београду, да се у овој књизи доказује да је „Фејсбук постао највећа корпорација за оглашавање, да није покретач револуционарних друштвених промена, да добро служи ауторитарним режимима и да жели да постане оперативни систем наших живота“. Такође, ту су и речи Шери Теркл (Sherry Turkle), професорке на Масачусетском технолошком институту (*Massachusetts Institute of Technology – MIT*), која говори о раду Сиве Вајдијанатана као нечему што „неувијено и аргументовано, објашњава због чега је Фејсбук добар за појединце, а лош за демократију“.

У уводном делу, интригантним насловом „С Фејсбуком је проблем у Фејсбуку“, аутор објашњава свој став и, анализирајући потезе и размишљања оснивача Марка Закерберга (Mark Zuckerberg), према којем гаји значајну дозу благонаклоности^[3], долази до закључка да је „Фејсбук, напосто, превише гломазан да би се њиме ваљано управљало“. За њега, то је платформа која је „од безазленог друштвеног веб-сајта, који су склепали хардварски ђаци, прерастао у силу која, додуше, у лични живот

[2] На пример, у књизи Џона Ганца (John Gantz) и Џека Б. Рочестера (Jack B. Rochester) *Пирићи дигиталној доба: како сукоби око интелектуалне својине угрожавају наше личне слободе, наше њословање и свејску љривреду*, коју је на српском језику објавио Слио 2007. године, истакнуто је његово размишљање с почетка овог века о томе како се „питања о ауторским правима сада више тичу великих корпорација које ограничавају приступ својим производима и њихово коришћење, а мање усамљених писаца песама који ломе оловке пишући их под светлошћу голих сијалица“.

[3] Уз напомену да га никада није упознао, проучавајући његове говоре и интервјуе, као и есеје, чланке и текстове на Фејсбуку објављене под његовим именом, аутор за Закерберга каже да је „дубокомисаон, искрен, идеалиста и човек који размишља о другима“, али и да је „суштински неук“, да „није у стању да појми нијансе, сложеност, непредвидљивост, па чак ни тешкоћу“.

уноси нешто више ведрине, али такође пред демократију поставља велике изазове“. Такође, „то је прича о претераном уздању у добре намере, мисионарски дух и идеологију по којој је компјутерски код универзално решење свих недаћа човечанства“. С једне стране, имамо романтичарски поглед на зближавање људи, а с друге, низ примера који доприносе раздвајању, подели, лакшем ширењу непоузданих информација, лажних вести и другог. У наставку увода је објаснио како долази до „загађења“ информација те је пажњу посветио проблемима мотивације и јавног дијалога на овој друштвеној мрежи на личном примеру и примерима других, а затим и поставио питања: „Како је то живети преко Фејсбука? Какве то последице оставља по породицу, заједницу, већи део нације и око 30 одсто светског становништва? Шта ако Фејсбук постане оперативни систем живота свих нас?“

У првом од седам поглавља, под називом „Машина за уживање“, Вајдијанатан анализира јасно видљиво лице Фејсбука као платформе која корисницима доноси задовољство због разних апликација, повезивања с пријатељима и могућности да буду део њиховог живота без обзира на временску и просторну дистанцу. Међутим, он јасно указује да је и то предмет манипулације, објашњавајући да је Фејсбук „развио технике којима треба да измери нашу релативну радост или задовољство разним аспектима својих услуга“. У наставку се бави

анализом понашања просечног корисника на мрежи, проблемима зависности од Фејсбука, нарочито од када је постао доступан преко мобилних уређаја, стварању навике да се у сваком тренутку буде онлајн, да се исказују емоције и учествује како појединачно, тако и даљим удруживањем и друштвеним деловањем.

Аутор ове књиге наглашава да нас „Фејсбук привлачи, обузима, подстиче да

Фејсбук привлачи, обузима, подстиче да исказемо своју припадност, дели нас и све време прати сваку нашу интеракцију

исказемо своју припадност, дели нас и све време прати сваку нашу интеракцију“. Тај Фејсбуков систем за надзор види као део система за уживање и посвећује му посебну пажњу у другом поглављу. Вајдијанатан говори о свету у којем је свако ко има мобилни телефон с уграђеним фото-апаратом у ствари агент за надзор и већ на почетку истиче да је развој технологије отворио велике могућности за злоупотребе, кроз објављивање фотографија на Фејсбуку или Инстаграму, као интегрисаним

деловима истог гиганта, а где подаци о локацији и времену или таговање актера додатно помажу да се анализирају активности и навике корисника. У наставку се говори о проблемима прикупљања података, па и концентрацији моћи, продаји оглашивачима података о корисницима, а самим тим и неопходности да корисници буду опрезни како би спречили злоупотребу приватности, чак и по цену напуштања ове онлајн забаве.

Кроз пример „леденог изазова“ (*Ice Bucket Challenge*) аутор нас уводи у проблем Фејсбука као „машине за одвраћање пажње“ (што је и наслов трећег поглавља). Осим чињенице да знатан део видео-садржаја који се односио на тај феномен није говорио о суштини приче, односно да су постали „спектакли ради спектакла“, као још већи проблем је истакнут манир да критеријум за опредељење коме треба упутити донације, нарочито у медицини, зависи од довитљивости добротворних организација у кампањама на Фејсбуку. Посебан фокус је на феномену пажње, а истакнути су и начини на које „Фејсбук претвара личне податке у пропаганду“ и како креира релевантне садржаје за сваки профил, као и каква је улога новинарства и како се сналазе професионални медији у том свету.

У четвртом поглављу, „Машина за човекољубље“, говори се о Фејсбуку и друштвеној одговорности и наглашава се, између осталог, јединствен значај ове и сличних платформи за брзе реакције у случају кризних ситуација (један од примера је *Safety Check*). Међутим, у наставку, аутор опомиње и на непримерено понашање у ситуацијама када се крши неутралност мреже давањем предности одређеним садржајима (омогућавањем бесплатног приступа) у односу на друге (за које је неопходно платити потрошњу интернета), конкретно на примеру понуде одређених сервиса сиромашним Индијцима.

На то се надовезује и прича о Фејсбуку као „машине за протесте“ (пето поглавље),

с примерима у којима се испитује значај друштвених мрежа за повезивање и акцију, затим као о „политичкој машини“ (шесто поглавље), где је посебан акценат на Брегзиту (Brexit) и председничким изборима у Сједињеним Америчким Државама 2016. године, и на крају као о „машини за дезинформисање“ (седмо поглавље). У закључку, под називом „Машина за бесмисао“, Вајдијанатан покушава да укаже на правац деловања и потребу стварања глобалног или бар вишенационалног покрета, који ће оствестити људе и изборити се да се одговорно понашање корпорација не своди на обећања, већ да се заснива на јасној државној регулативи.

Свакако, дигиталне технологије ће наредних година још снажније постати део свакодневице. Вајдијанатан упозорава да би, у случају претварања у оперативни систем нашег живота, Фејсбук, чак и када га не користимо, могао „и даље да реагује, прати, снима, профилише, сортира и испоручује податке, па чак и више од тога“. Он говори о моделу у којем ће се „оперативни систем нашег живота бавити нашим телом, свешћу, одлукама“, где ће „пажња бити факултативна“, а „моћ концентрисанија“ и „манипулација непрекидна“, о „свету без стрпљења за аутономију и без простора за демократију“, који је „тром, као да је под наркозом“. Према његовом виђењу, то је свет који ће пре личити на „врли нови свет“ него на „матрикс“. Ипак, иако сматра да ће „проћи још доста времена пре него што сви будемо константно повезани док нас под будним

оком држи шачица компанија“, ова књига се може посматрати и као ауторов „црвени аларм“ да би друштво размислило у ком се правцу креће и покушало да предупреди негативне последице.

Књига *Антидруштвене мреже* усмерена је, пре свега, на Фејсбук, али представља вредну критичку алатку којом могу да се анализирају и друге глобално популарне друштвене мреже, које су одавно изашле из „романтичарског доба“ и постале компаније које су створиле империје трговином подацима својих корисника. Она наводи

**Књига
Антидруштвене
мреже усмерена
је, пре свега,
на Фејсбук, али
представља
вредну критичку
алатку којом могу
да се анализирају
и друге глобално
популарне
друштвене
мреже, које су
одавно изашле из
„романтичарског
доба“ и постале
компаније које
су створиле
империје
трговином
подацима својих
корисника**

на размишљање о границама приватности, подстичући кориговање навика како би се смањила зависност од онлајн окружења и обезбедила боља заштита приликом

боравка у њему. Такође, покреће и на размишљање о природи самих мрежа, које омогућавају повезивање и иницијално могу да буду оне које доприносе лакшем ширењу информација и култури дијалога, а у пракси се често истичу циркулацијом порука међу истомишљеницима и већим отпором према другачијем ставу.

